

A GAZDASÁGPOLITIKA CSŐ- ÉS RÖVIDLÁTÁSA

DR. KOZMA FERENC

Megfigyelhető, hogy a gazdaságpolitika résztvevőit (egyszerűen szólva a gazdaságpolitikát) rendszeresen meglepetések érik. Elképzelnék egy fejlődési környezetet, eszerint állítják be céljaikat és eszközeiket, de a környezet egészen másképp alakul; eltervezik, hogy valamely intézkedésüknek milyen hatása lesz, és jószerével rá sem ismernek a tényleges hatásban a tervezettre; feltételezik, hogy bizonyos tényezők elsőrangú fontosságúak lesznek, mások meg elhanyagolhatók, és íme: az elhanyagolhatóknak hitt tényezők determináns erejűeknek bizonyulnak, a fontosnak hittek pedig számításba se jönnek. Vagyis a gazdaságpolitika nélkülözi a távolbalátás képességét, s amit közelről szemlél, sokszor azt is homályosan látja: nem veszi észre tágabb összefüggéseit, azaz cső- és rövidlátásban szenved. Nem hajlamos idejekorán felfigyelni olyan apró, nem is egyértelmű jelenségekre, amelyek sorsdöntő változások, csapások közeledtét jelezhetnék különösen akkor, ha nem egyenként, hanem csoportosan értékelnék őket. A gazdaságpolitika tehát, cső- és rövidlátásán kívül még lelassult látási reakcióban is szenved. Ezek a „szemészeti” panaszok általánosak: nincs sem ország-, sem rendszerspecifikus jellegük. Ha egy gazdaság ép bőrrel megússza az őt ért váratlan katasztrófákat, az vagy annak köszönhető, hogy a szerkezete és működési modellje véletlenül alkalmas az éppen adott megpróbáltatás elviselésére, vagy annak, hogy a gazdaság az őt ért csapáshoz mérten elegendő erőtartalékkal rendelkezik (devizában, termelési tényezőkben és/vagy a lakosság teherviselő képességében), s a gazdaságpolitika ezeket utólag, a csapást követő percekben ügyesen mozgósítja. Vagyis azt a gazdaságpolitikát minősítjük mesterinek, amelyik a csapást követően képes összeszedni magát, és csökkenteni tudja a „tájfun” vagy „földrengés” okozta károkat.

A gazdaságpolitikák nem rendelkeznek olyan képességgel, mint egyes állatok, amelyek előre megérik az orkán vagy a földrengés közeledtét, inkább ahhoz az emberhez hasonlíthatók, aki napirendre tér a kisebb hastáji panaszok, a néha jelentkező émelygés, kedvetlenség, makacs fogyási hajlam felett, és éli a maga kis mókuskerek-életét, mígnem egy nap szembe kell néznie a gyógyíthatatlan betegséggel. Vulgarizálás lenne e kardinális hiányosságot politikai áramlatokra, kormányokra, szakértői munkatílusokra vagy együttesekre hárítani: azért is igyekeztem kiemelni a jelenség általános jellegét, hogy eleve elhárítsam az ilyen demagógiának még a kísértését is. Valószínű, hogy jóval mélyebben gyökerező okokról van szó.

AZ OLAJVÁLSÁG HATÁSA

A vázolt jelenséget természetesen csak az „utólag okos” módszerével lehet bizonyítani, ami joggal felkelti az olvasó gyanúját a tanulmány írójával szemben: nincs-e a sorok között elrejtve a „bezzeg én mindent előre láttam és megmondtam” nyila. Nos, biztosítom az olvasót, hogy nincs. Teljesen érdektelen ugyanis, hogy akadnak-e a drámai helyzetek bekövetkeztének előtörténetében olyan túlfinomult érzékenységű szakemberek, akik — a földrengést előre érzékelő állatokhoz hasonlóan — sok mindent megéreznek, megközelítően meg is fogalmazznak. A gazdaságpolitika az ilyen jelzésekre is épp oly érzéketlen, mint a számszerű adatokból vagy más, verbális információforrásokból származó jelzésekre. Nem azért, mert „ostoba” vagy „gazember”, hanem — ismétlem — ennél jóval mélyebben gyökerező ok miatt.

Ezen előrevetett szabadkozás után rátérhetünk példánkra, az olajválságok okozta változásokra. Kiválasztott — ma már gazdaságtörténelemnek is felfogható — eseménysorozatunk e célra igen jó médiumnak ígérkezik. Egyfelől minden nemzetgazdaság fejlődési feltételrendszerére igen erősen hatott: vagyis létérdek fűződött volna ahhoz, hogy „megorrontsák”. Másfelől időben elég közel esik a ma élő nemzedék tapasztalataihoz. Ez megkímél attól, hogy részletesen dokumentáljam a bekövetkezett eseményeket és azt, hogy léteztek-e azok a legalább a szakemberek számára hozzáférhető információk, amelyeknek összegyűjtése, rendszerezése és elemzése lehetővé tette volna, ha nem is megjósolását az eseményeknek, de legalábbis a fennálló tendenciák erős megváltozása közeledtének megsejtését.

Ez a kataklizma erejével ható változás a következő végeffektusokkal jellemezhető:

- átrendeződött a kereslet szerkezete: előtérbe kerültek a kutatás és fejlesztés (K + F), valamint technológiai igényes termelési kultúrák, s velük szemben minden más árucsoport háttérbe szorult;
- átrendeződött a kínálat szerkezete: „túlnyomósos” piac jött létre az agrár- és a kommersz minőségű feldolgozott termékek világában, s néhány éves közjáték után az energia- és nyersanyagpiacon is;
- ennek megfelelően teljesen új típusú cserearánymozgások jelentek meg: az első lökés a bányászati (főként energiahordozó-kitermelési) járadékelem rendkívüli megduzzadása volt az árakban; ezt néhány év alatt túlkompenzálta a műszaki innovációs járadék („agyjáradék”) megemelkedése a modern feldolgozóipari termékek árában; közben egy pillanatra sem csökkent az a járadékszerű profitem, amelyet a magas fajlagos tőkeerővel rendelkező cégek és országok realizálni tudtak; velük szemben soha nem látott mértékben leértékelődött a mezőgazdasági eredetű kitermelési járadék, valamint a nem agyjáradék-hordozó és nem magas tőkeerővel alátámasztott feldolgozóipari tevékenység keretében működtetett eleven munka;
- jelentősen megváltoztak a „golden sixties” (az 1960-as évek gazdasági felfutása) végére kiformalódott nemzetközi gazdasági erőviszonyok, alig több mint másfél évtized alatt: *a)* Japánból gazdasági-kereskedelmi világhatalom, a távol-keleti körzetből pedig harmadik világgazdasági centrum vált; *b)* megállt az Egyesült Államok világkereskedelmi visszaszorulásának folyamata, s az észak-amerikai kontinensen kibontakozóban van egy új integrációs folyamat; *c)* megtorpant Nyugat-Európa erős térnyerési (visszanyerési) hadjárata a világ áru- és termelésítényező-piacain, nemcsak a Távol-Kelet, hanem a sok nehézséggel küszködő amerikai gazdaság javára is (ez, a várhatóval szemben, nem az első, hanem a második — pénzügyi krízissel kombinált — olajárrobbanást követte); *d)* meggyorsult a harmadik világ degradálódási folyamata: ehhez döntő lökést ad az „új gyarmatosítás” világszerte mechanizmusainak kikristályosodása (eladósodás → jövedelemtranszfer → nemzetivagyon-kiárúsítás → tőkebeáramlás → önfejlődés-fékezők beépülése a szerkezetekbe és a mechanizmusokba); *e)* a párhuzamos gazdasági-katonai nyomás hirtelen megnövekedésének súlya alatt összeomlott a belső ellentmondásainak terhétől amúgy is mind nehezebb helyzetbe jutó szovjet és közép-európai szocialista régió, s kivételesen kedvezőtlen feltételek között a periféria országai közé sodródott.

Engedtessék meg eltekintennem annak dokumentálásától, hogy az 1960-as évek végén és az 1970-es évtized hajnalán milyen statisztikai és egyéb információs anyag állt rendelkezésre, amelynek „csőlátásmentes” elemzése legalább annak a megsejtését lehetővé tette volna, hogy „valami készülődik”. Az adatok bepillantást engedtek abba a kibontakozott ádáz küzdelembe, amely a világszerte folyó pozíciókért folyt Amerika és Európa között; ismerősek voltak előttünk az eurodollar-piac összes furcsaságai, tudtuk, hogy ez milyen veszélyeket rejt magában az Egyesült Államok világhatalmi aspirációi szempontjából; szemünk előtt játszódott le a klasszikus gyarmati rendszer szertefoszlásának utolsó felvonása, amelyet nem kísért sem gazdasági fejlődésük feltételeinek megteremtése, sem kereskedelmüknek, cserearányaiknak új alapokra helyeződése. Mindezek megállapításához (hangsúlyozom: az „utólag okos” jogán zsörtölődve) elegendő lett volna az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) vagy a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) szokvány statisztikai adatszolgáltatását más szemmel néznünk.

Mindezt komoly figyelmeztetések is követték. Közülük csak kettőt említek. Az egyik a Római Klub első jelentése volt, mely látnoki módon jelezte a készülődő nagy földrengés epicentrumát: azt a felszíni pontot, ahol a rengéshullámok a legnagyobbak lesznek. A másik a Bretton—Woods-i valutáris rendszer összeomlása, a dollár világpénz-monopóliumának felrúgása, amiről lehetetlen volt nem észrevenni, hogy súlyosan sérti az Egyesült Államok világgazdasági érdekeit, miközben katonai világhegemoniája úgyszólván érintetlen maradt a nyugati féltekén. Ez látni engedte — ha lett volna rá szemünk — az eljövendő nagy rengés hipocentrumát, vagyis azt a mélységi réteget, amelyiknek elmozdulásai szabadítják fel a romboló energiát: ez esetben azt a súlyos aszimmetriát, amely a világ gazdasági és katonai erőviszony-szerkezetében keletkezett. Ha ehhez még hozzászámítottuk volna azokat az adatokat, amelyek a világ kőolaj-felhasználásának esztelen növekedéséről rendelkezésre álltak, valamint az arab világ szerepét az ellátásban, tulajdonképpen megszülethetett volna legalább a gyanú erejéig néhány hipotézis arról, hogy a rohamosan gyülemlő feszültségek milyen levezető csatornába torkollhatnak.

Meg kell mondani: az egyedüli a Római Klub volt, amely ennek a közelgő viharnek egy fajta scenarióját felvázolta. Igaz, végül is nem ez a változat valósult meg, a hipocentrum nem az energiaellátás és a harmadik világ degradációja lett. A harmadik világ — és bár nem hittük volna, a „második” is — végül is a szavanna fűvének szerepét kapta abban a küzdelemben, amelyet az „elefántok” vívtak egymással. Az olajárrobbanások az eszköz, az olajjövendelmektől megduzzadt erszényű országok pedig a világméretű jövendelmátszósítás katalizátorának szerepére degradálódtak. Mindez adatszerűen is kibontakozott a tőke- és árumozgások, árfolyamok stb. tendenciáiban: természetesen nem volt olyan feltűnő, mint a megelőző konjunktúra egyszerű termelés-, beruházás- és kereskedelem-idősorai, de kiolvasható lett volna.

Ugyanez vonatkozik a „dráma második felvonására” is. Ha az „első felvonás” közben tudatosítjuk a „cui prodest” (kinek használ) alapkérdést, és nem siklunk el olyan különös jelenségek felett, mint például az embertelenül magasra tornázott olajár sikeres szinten tartása olyan országcsoporthoz, amely sem szállító, sem finomító, sem elosztó kapacitással nem rendelkezik; ha megpróbáljuk látó szemmel

nyomon követni a „petrodollárok” mozgási pályáját, amint Japánban és Nyugat-Európában első számú addicionális finanszírozóivá válnak az energiatakarékossági célzatú technológiai nemzedékváltásnak — csaknem elkerülve Amerikát és lényegében meghiúsítva az egész világgazdasági felfordulás legbensőbb értelmét: az „elszemtelenedett” nyugat-európai konkurens versenypozíciójának visszavetését — vagy ha végiglemezük a világ bajba jutott országai hitelfelvételeinek konstrukcióját, kondícióit; lejátszunk néhány scenariót a hitelező-adós viszony lehetséges alakulását illetően, tehát, ha mindezeket a gondos gazdálkodóra jellemző számítási és logikai műveleteket elvégezzük, akkor legalábbis a gyanúja felmerült volna annak, hogy második felvonás is következik. Ennek során az újabb olajárrobbanást egybekötötték a Nyugat-Európából az Egyesült Államok felé áramló tőkekiszívással, valamint egy olyan mértékű fejlesztéssel a mikroelektronika minden irányú elterjesztése érdekében, amely

a) behozhatatlanná tette az Egyesült Államok haditechnikai fölényét a Kelettel szemben (s ezzel megalapozta a szocialista kísérlet összeomlását);

b) hatalmas versenyelőnyt szerzett mindenekelőtt Japánnak, de Amerikának is a két oldalról is sarokba szorított nyugat-európai versenytárral szemben.

Hogy ebben a folyamatban mekkora része volt a tudatos politikai-gazdasági stratégiáknak és mekkora a kialakult helyzet ügyes taktikai kihasználásának, azt ma még nem tudni, felderítésük a történészek érdekes feladata lesz.

A jelenkor gazdaságpolitikai szakemberei számára — különösen itt, a fejlődés országútjának árkába sodródott Kelet-Közép-Európában — elsősorban az a keserű tanulság, hogy ha mindezek a folyamatok nem is voltak megjósolhatók, a kurrens adattömegből legalább annyi figyelmeztetést le kellett volna vonni, amennyi elegendő érvert adott volna a gazdaságpolitika kezébe a stratégiák gyökeres megváltoztatásához, a súlyos eladósodás minden áron való elkerüléséhez, a gazdasági szerkezet legalább bizonyos része átmentéséhez a jövő világgazdaságába, a szakképzettségi, munkakultúrabeli, K + F-kapacitásbeli stb. feltételek javításához.

Hangsúlyozom, mindez teljesen független a Kelet-Közép-Európában bekövetkezett rendszercserétől, akkor is elkerülhetetlenek lettek volna, ha a nagy világgazdasági fordulatot a gazdaságpolitikák teljes mértékben feldolgozzák, s tanulságaikat szerencsés módon beépítik stratégiáikba. Kelet-Közép-Európa életképesebben és fejlődőképesebben tudott volna beilleszkedni az átformálódó nemzetközi piacba, még akkor is, ha ezek a szerkezeti és fejlesztési törekvések máig nem fordulnak tömegében termőre, hanem csak kisarjadnak és növekszenek. A régió nagyobbik része tulajdonképpen érett volt az ilyen fejlődésstílus-váltásra, és Magyarország is ebbe a részbe tartozott.

A FINOMÉRZÉKELÉS ÉS HIÁNYÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A következő eszmefuttatás bizonyos absztrakcióval terhes. Olyan típuseseteket keresek — a teljesség igénye nélkül, csupán illusztrációképpen —, amelyeknek helyes megoldása mindenképpen megkövetelné a távolbalátásra és a rendszer „finomérzékelésre” való hajlamot. Az első a helyes kompromisszum — a gyakorlati optimum — megérzésének szükségessége; a második a gazdasági folyamatok „szakítószilárdsá-

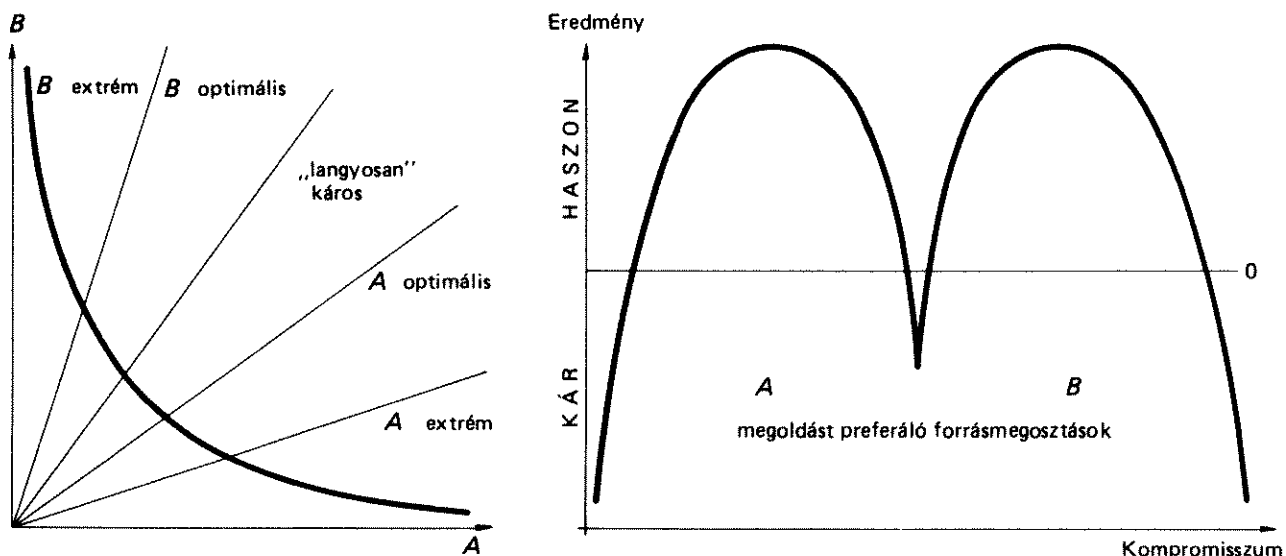
gának” előre érzékelése; a harmadik bonyolultabb, többtényezős összefüggés, a külkereskedelem optimális nagysága és struktúrája határértékének „megérzése”, és végül a negyedik a hazai piac szerkezeti átrendeződésének finom mozgásaiból a gyökeres mozgásokra való következtetés, ami már teljes, komplex adatrendszerek elmozdulásainak finomérzékelését követeli meg.

Hasznos „ötvetetek” keresése

Az alapfüggvény közismert: valamilyen célnak van egy A és egy B megoldása; csak ha A módon oldom meg a problémát, a B hiánya tesz tönkre, ha B módon, akkor az A -é. Vagyis mindkét elérendő cél létérdek, elégséges forrásom viszont csak az egyik tökéletes megvalósítására elegendő. Kénytelen vagyok megalkudni azzal, hogy egyiküket sem tudom mintaszerűen elérni. A gyakorlatban elérhető optimum tehát megalakulás a forráskorláttal. A legegyszerűbb megoldás az „arany középút”. Ez akkor valóban „arany”, ha az egy-egy célra jutó forrásom elegendő ahhoz, hogy gazdaságos, működőképes megoldásokat tudjak létrehozni. Ha valamilyen oknál fogva ez nem lehetséges, a rendelkezésre álló forrásom feletti salamoni ítélet nem fog bölcsnek bizonyulni.

Egyszerű példa: Pesten dolgozom, Piliscsabán van telkem, ott kell gondoskodnom lakásról, és van egymillió forintom. Ha felépítek egy házat egymillióért, akkor nincs mivel közlekednem a munkahelyemre. Ha veszek egy jó kocsit, nincs hol laknom. Ha ötszázezerért felépítem az alapot, a másik ötszázezerért veszek egy ócska, bizonytalan járművet, akkor se lakásom, se biztos közlekedési lehetőségem. Ha viszont van egy félkész ház a telkemen és egy jó karban levő kocsim, amit le tudok cserélni, az ötszáz-ötszázezres megoldás optimális lesz, mivel nem nulláról indulok. Ha viszont „új életet kezdek”, vagy egy szoba-konyhás házikó és egy Volán-bérlet között kell a vagyonomat megosztanom, vagy egy használt barakkot kell szerezniem a telekre, s mellé egy motorkerékpárt is vehetek. Az alapesetet tehát egymással is függvénykapcsolatban álló két függvénnyel lehet ábrázolni: az egyik ábra az adott forrás különféle felhasználási módjait példázza, a másik ábra az ezekkel kapcsolatos hasznok nagyságát.

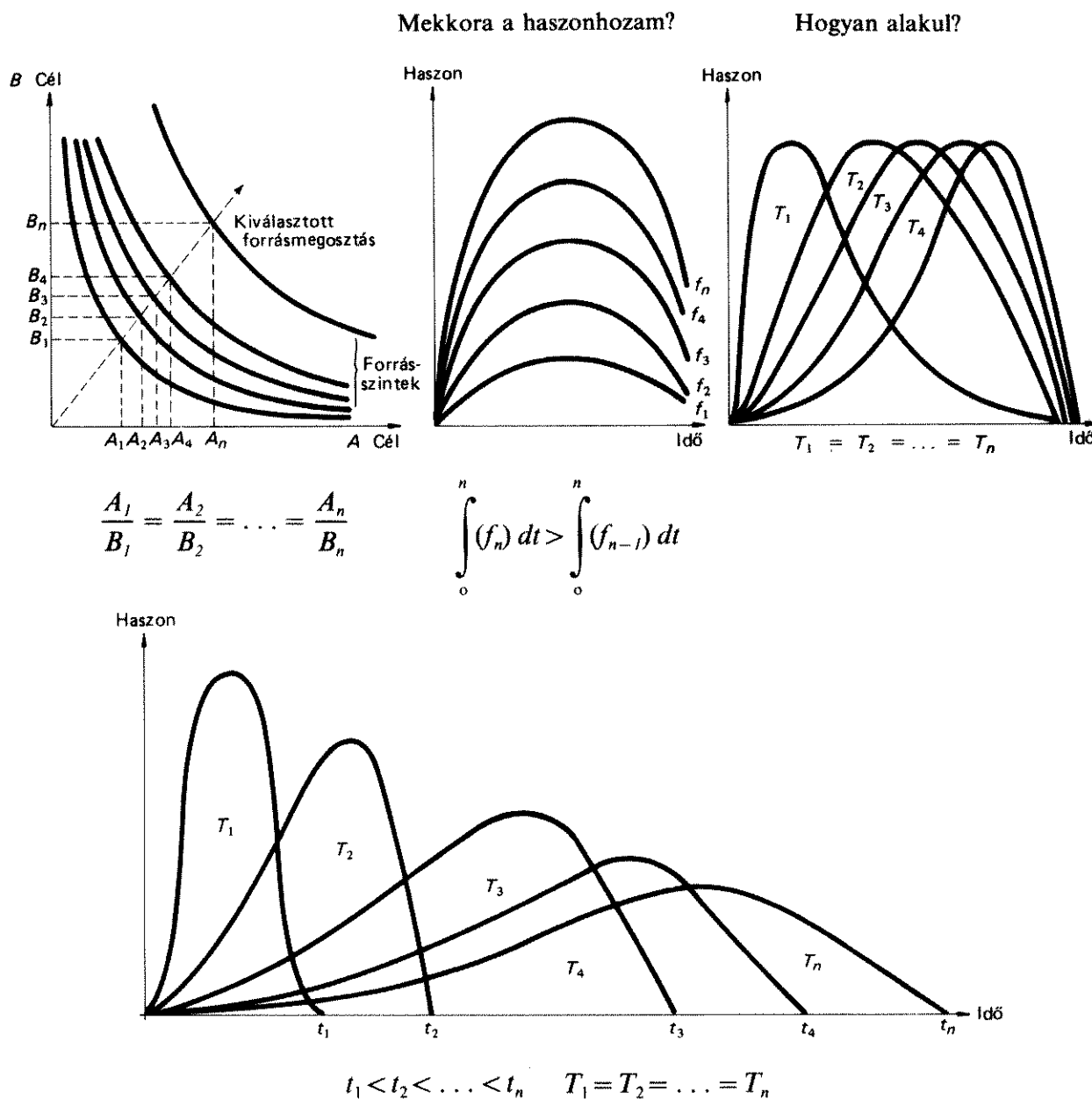
1. ábra. A kompromisszumsávok

Ha érzékenyvé teszem megfigyelő és elemző rendszeremet a kár-haszon diagram (előrelátó, emberi számítások szerint sejthető) tendenciáinak érzékelésére, arra, hogyan reagál a „másik” tényező a forrásszűkítésre, és ez hogyan áll arányban az „egyik” — a preferált — tényező reakciójával a forrásbővítésre, elkerülhetem az optimális sávokból való kisodródást. Ha például a magyar gazdaságpolitika az 1970-es évek második felében figyelt volna az ilyen „apró” jelekre, megtudhatta volna, hogy a lakosság néhány százalékos fogyasztásmegszorítással akár fél évtizedig is, minden további nélkül meg tudott volna békélni, és az eladósodás fékezésére tett erőfeszítések nem sújtották volna annyira a beruházásokat. Mindez összekötve egy konzekvens modernizálási politikával, a magyar gazdaságpolitikát azok közé emelte volna, amelyek legalább utólag helyesen reagáltak a világgazdasági csapásra.

Nem érdektelen továbbfűzni a gondolatot. Feltételezzük a forráskorlát lazulását. A forrásmegosztási dilemmából legott bővített újratermelési — növekedési dilemma lesz. A növekedés a forráskombináció minden lehetséges változatánál más „életgörbét” vesz fel: a volumen fokozatos bővülése különböző mértékű haszontömeget eredményez, a tőke más-más ideig aktív (azaz profitábilis), és a haszonhozás felfutási, tetőzési és hanyatlási „menetrendje” eltérő függvényalakokat ölt.

2. ábra. A forrásmegosztás hatása a hasznosságra forrásbővülés esetén

Amint bővül a forrás, úgy változik a fajlagos tőketöbblet-hozadék: növekedési, stagnálási és csökkenési szakaszt különböztethetünk meg, ami befolyásolja a folyó hozam nagyságát, és végül is meghatározza az „élethozam” összesített volumenét. Ez az egyedi befektetésekre, valamint az egymás mellett futó befektetések összességére is igaz egy-egy vállalat esetében. A gazdaságpolitikának a nemzetgazdaság működésével úgy kell számolni, mintha egy „igen sok lábon álló” nagyvállalkozás volna, természetesen számtalan döntési és érdekeltségi központtal. Az, hogy a gazdaság egészének jövedelmezősége és nemzeti vagyonának gyarapodása milyen lesz, a forrásbővülés ütemének és a termelésitényező-kombinációk (a megoldási kompromisszumok) változásainak összhangjától függ. Vagyis a nemzetgazdaság jövőbeni teljesítménye akkor becsülhető meg viszonylag pontosan, ha ismerjük a felhalmozás tendenciáját, illetve annak rezdülésszerű változásait, továbbá a termelésitényező-kombinációk legfontosabb jellemzőit és azok változási tendenciáját, illetve az ebben várható irányváltásokra utaló rezzenésszerű jeleket.

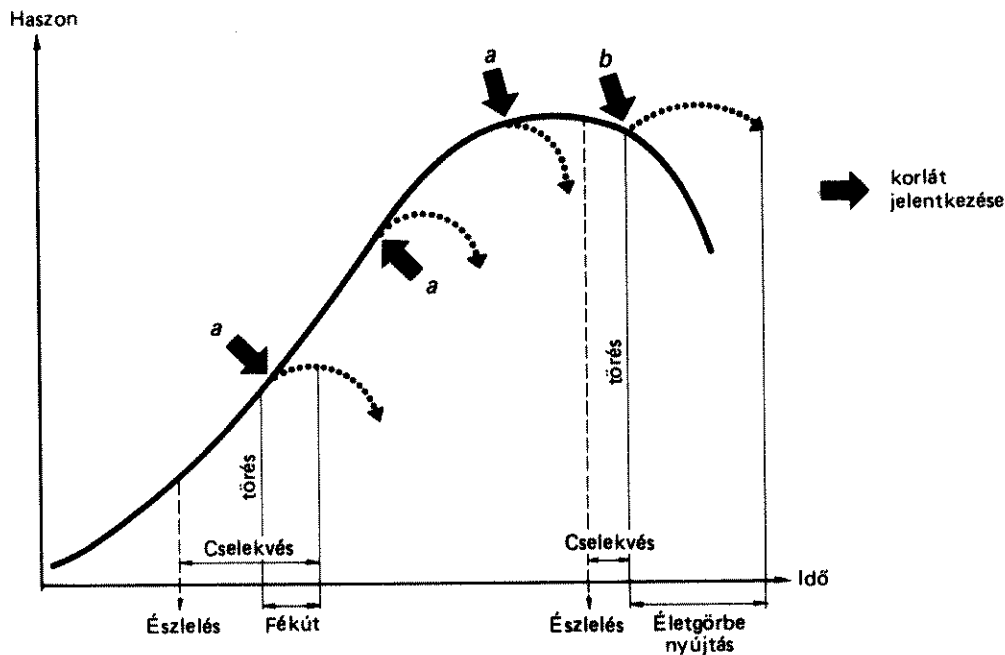
A szakítószilárdság

Az előző függvénytípus kifejezetten a szabadságtartományunkon belüli cselekvések következményeinek „vastörvényeit” fejezte ki. A hindu teológia ezt a függvénytípust „karmá”-nak nevezné. A következő összefüggéstípus olyan eseményeket ír le, amelyekben „ember tervez, isten végez”, vagyis az egyik oldalon létezik az ember alkotta gazdaságpolitika, a másik oldalon ennek életgörbéje a gazdaságpolitikus által nem befolyásolható világ hatásai miatt folyamatosan módosul. Ez a „fátum” típusú összefüggés. A valóságban természetesen nincs a két eset között éles különbség: a gazdaságpolitika a kínálkozó variánsok közül kiválasztja a szerinte legcélravezetőbbet: kompromisszumot köt erőforrásai megosztását illetően, és igyekszik a legszerencsésebb lefutást kiválasztani programjának. Végső hasznának egyik fele a „karmá”-nak — azaz döntései rá visszaháruló következményeinek — tulajdonítható. Ám mindezt a külső környezet hatásai alatt műveli: van politika, belpiac, külpiac stb. — azaz a gazdaságpolitika számára nem vagy csak kevésbé befolyásolható tényezők —, amelyek unos-untalan kényszerhelyzeteket hoznak létre, túlhevítenek, fékeznek, eltérítenek, torzítanak, felélik a hasznot, összezavarják a munkamegosztási szálakat stb. Ezek közé számítanak melleleg a gazdaságpolitika „szembetegségeiből” származó félreirányítások és pazarlások is.

A felvett fejlődési irányzat és iram szempontjából mindez a következő kérdésként fogalmazódik meg: meddig bírja a gazdaság ezt elviselni a szokványos korrekciós erőfeszítéseket nem meghaladó anyagi és szellemi energiák bevetése nélkül; mikor keletkezik maradandó torzulás a fejlődés menetében és arculatában? Ennek megválaszolása tényleg „szakítószilárdsági” feladat.

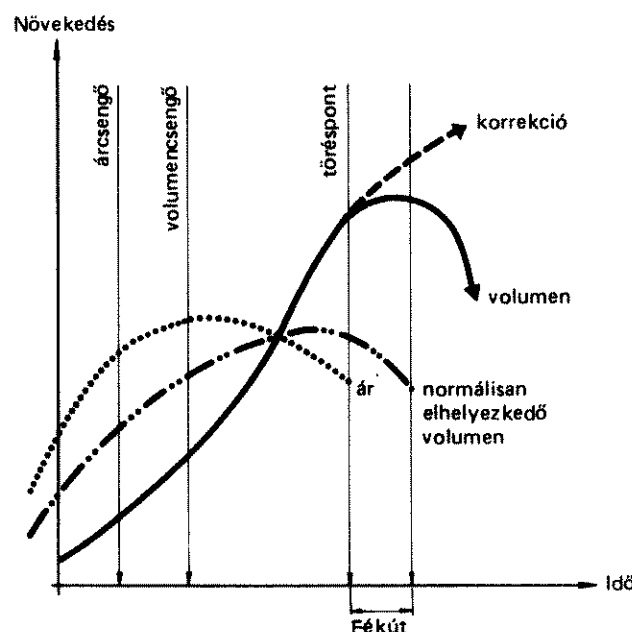
A problémát a 3. ábrán a piackorlátok fellépésének példáján mutatom be. Az alaphelyzet lehet egy áru bevezetése a piacra, de lehet egy nemzetgazdasági szerkezetnek adott piacra (keresleti típusra) való kiépítése is: mint amilyen például a klasszikus gyarmattartó hatalmaké vagy a kelet-közép-európai kis KGST-országoké volt. Az első függvény a kínálat (áru, szerkezet) életgörbéje, a prenatális időszakról a természetes kimúlásig.

3. ábra. A gazdasági folyamat szakítószilárdsága

Bármelyik ponton felléphet a piackorlátba ütközés: ez az adott konstrukció hanyatlását hozza magával. (A 3. ábrán *a*-val jelölt pontból kiinduló pontozott vonalak.) A hanyatlás megelőzése végett a piac telítődésére vagy a lebírhatatlan konkurencia fellépésére (kitörésére) vonatkozó apró jelek rendszerét figyelni, gyűjteni, elemezni kell. A 3. ábrán az észlelési pont jelzi a változtatásra vonatkozó döntés érettségét. Ezt követően meg kell indulnia az átalakítás folyamatának (cselekvés), azzal is számolva, hogy az összeomlás felé tartó szerkezetnek jelentős „fékútja” is van: vagyis nem lehet azt a gazdaság alapvető arányainak, lendületének, a piac épségének veszélyeztetése nélkül máról holnapra „felrobbantani”.

4. ábra. A szakítószilárdsági tartalékok kimerülésének jelei

A sokszor halkán, bizonytalanul — de mindig észrevehetően — ciripelni kezdő vészcsengő a szerkezet „puhulását” jelzi. A belpiac érezhetően preferálja a behozott árukat, a honi export a „keményebb” piacokról áttolódni látszik a „puhább” piacok

felé, ott elkezd érződni a túlnyomásos helyzet: mindinkább a tűrhető ársáv alsó felében köttetnek az üzletek, a „biztos vevők” kezdenek elpártolni, keményebb szállítási feltételeket ajánlanak stb. „Valami bűzlik...”

A 4. ábrán két lehetséges észlelési pontot tüntettünk fel: az egyik az elérhető ár növekedésének lassulási, a másik a szokványos körülmények között elhelyezhető árutömeg növekedésének lanyhulási pontja. Az árfekvés bizonytalanná válása tipikus „apró, nem egyértelmű” jelzés: száz oka lehet azonkívül, hogy közeledik az egész felépített konstrukció ellehetetlenülése. Ezért szokták elhessegetni a „rémlátomásokat”. A piacról való kiszorulás első, finom jelei, avagy a kereslet lassú (legalábbis a látszat szerint) lanyhulását — különösen a tőke- és tudományigényesebb területeken — már olykor komolyan veszik, legalábbis a vállalkozások. A gazdaságpolitika ilyen jelek érzékelésekor legfeljebb korholja az ipart, hogy amit gyárt nem elég modern, és javítania kellene a marketing-tevékenységen. Vagyis arra ösztönzi, hogy az adott konstrukcióba még további tőkét és emberi energiát öljön bele. Ily módon szépen el lehet gyalogolni a töréspontig, ahol aztán vagy van a zsebben akkora tartalékforrás, hogy hirtelen új alapokra helyeződjék az „üzlet” (vagyis néhány hónap leforgása alatt vigyék véghez azt, amihez gondos és érzékeny reagálás esetén esetleg évek álltak volna rendelkezésre), vagy bekövetkezik a degradáció. Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a leggondosabban menedzselt vállalkozások és a legfejlettebb gazdaságpolitikával rendelkező országok is gyakran még jóval az ár- és volumenrezdülések jelzései előtt, elsősorban a nemzetközi tudományos-technikai fejlődés fejleményeinek értékelésével, kipuhatolják a várható tendenciaváltozásokat. Ha például az ilyen vizsgálatok azt mutatják, hogy a bonyolult szerelők munkák végzésére könnyen átprogramozható, tehát szélesebb körben hasznosítható robotok kifejlesztésére lehet számítani, akkor az autógyárak nem kezdenek neki óriásszériákat gyártó sorok telepítéséhez, a gazdaságpolitika pedig kétfelé kezd hatni: egyrészt a hazai gépipart elkezd „terelgetni” a kisebb sorozatokat gyártó, igényesebb termékcsaládok felé, másrészt ösztönözni kezdi a nagy tömeggyártó kapacitások kitelepítését olcsó bérű körzetekbe vagy országokba. Az ilyen típusú stratégiai munkálatok elkezdéséhez az „árcsengő” megszólalásakor már nincs elég idő: pontosabban, amely vállalkozás vagy gazdaságpolitika csak ekkor kap észbe, a világversenyben óhatatlanul a második-harmadik bolyba kerül. Igaz, aki arra sem gyakorolta be magát, hogy az „árcsengő” vagy a „volumencsengő” hangjára felébredjen, az a kevésbé tudomány- és technológiaérzékeny területeken is lemarad. Kezdetben csak a Csipkerózsika-álmában hozott bővítési döntései bizonyulnak elpazarolt energiáknak, később ez átterjed a törzstőkéjére is, amint a piac leértékeli, majd egyszerűen értelmetlen munkának minősíti tevékenységét.

A külkereskedelmi mozgások finomérzékelése

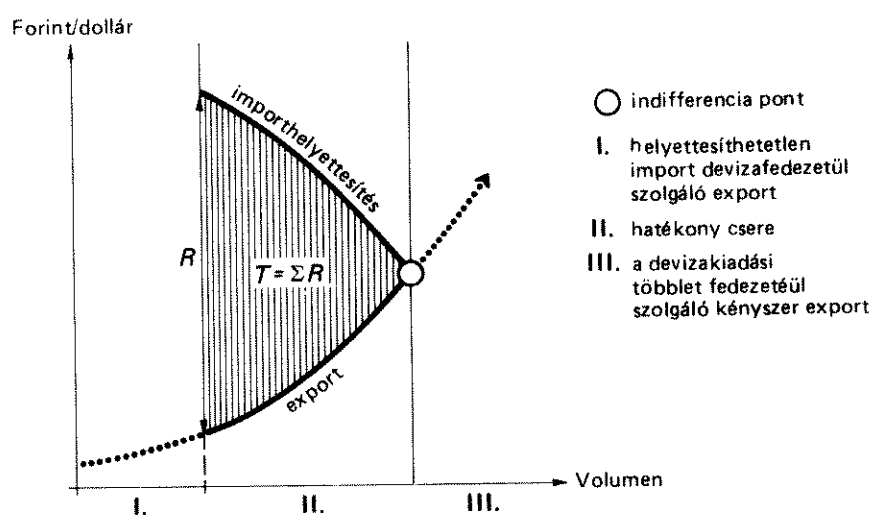
Tulajdonképpen ez is „szakítószilárdsági” jellegű megfigyelés, de jóval bonyolultabb, mint egy szerkezet kimerülésének vizsgálata, egyfelől azért, mert egyidejűleg két, egyenként is elég összetett szerkezetet kell vizsgálni — az exportét és az importét —, másrészt azért, mert egyiket sem önmagában, hanem a nemzetközi piaci árak és a hazai költségek szemüvegén keresztül kell nézni; s végül számos igen erős korlátozó tényezőt kell figyelembe venni: olyanokat például, mint a helyettesíthetetlen import,

az amortizációs időszak leteltéig kényszerű (belpiacon nem eladható mennyiségű) exporttermelés, a fizetésimérleg-hiányokból eredő jövedelemkihelyezési kötelezettségek s az ezekkel kapcsolatos devizaszerzési kényszer stb. Engedjünk meg e vázlatos gondolatmenet keretében eltekintem a korlátozó tényezőktől, azzal a megjegyzéssel, hogy kevésbé fejlett, szegény, kis, egyoldalú függőségben levő nemzetgazdaságok esetében ezek a tényezők sokszor erősebben hatnak, mint maga az alapösszefüggés.

Az 5. ábrán a külkereskedelmi ügyletek egymásutánja és a devizakitermelés (import esetében a lehetséges devizakiadás, illetve -megtakarítás) gazdaságossága van egymással szembehelyezve. Az ügyletek hatékonysági sorrendbe vannak állítva: az origóhoz közel azok az exportok vannak, amelyekkel olcsón lehet devizát szerezni, és azok az importok, amelyek útján a behozatalt csak drága hazai termeléssel lehetne kiváltani. Az export- és importhelyettesítési hatékonysági pontok közötti távolság (R az ordinátán mérve) arányos az adott cserén szerezhető komparatív előnnyel.¹ Világos, hogy az export- és importlehetőségek a termelési és piackorlátok függvényében kimerülnek, ezért a forgalomban kevésbé kedvező cserearányú termékek és szolgáltatások is részt vesznek mindaddig, míg a két pont össze nem ér: itt indifferens, hogy a potenciálisan kicserélhető árut termeljem-e, exportálom-e, importálom-e. A külkereskedelmi tevékenységet e ponton abba kell hagynom: ha ugyanis továbbmegyek, már olyan cikkeket fogok exportálni, amelyeket viszonylag drágán hozok létre, szemben olyan importcikkkel, amelyet otthon relatíve olcsón tudnék megtermelni: vagyis veszteséget okoznék a nemzetgazdaságnak.² A gazdaságpolitikának fontos feladata lehet:

- oda hatni, hogy a devizakitermelési viszonyok általában javuljanak (hatékonyságnövelés);
- vigyázni arra, hogy azok a „fiktív termékpárok”, amelyek a nemzetközi piacon folyó cserében egymással szemben állnak, gazdaságosan megtermelődjenek, exportárualappá váljanak, illetve ne termelődjének meg, és import tárgyát képezzék;
- vigyázni arra, hogy az e körből kieső áruk ne kerüljenek külkereskedelmi forgalomba;
- és végül vigyázni arra is, hogy a kicserélt áruk legalább szokvány árviszonyok mellett realizálódjanak a vásárlóknál, vagyis ne következzen be elkerülhető cserearány-vesztés.

5. ábra. A komparatív előny-szerzés maximalizálása

¹ „Nem termelék B -t, mert csak drágán tudnám az egy dollárért kapható árut megtermelni, helyette termelék A -t, mert annak egy dollárnyi mennyisége nekem jóval kevesebb kiadásba kerül, mint ha egy dollárnyi B -t termelnék.”

² Bővebben lásd dr. Kozma Ferenc „A külgazdasági kapcsolatrendszer gazdaságosságáról” című tanulmányát a *Külgazdaság*. 1990. évi 5. számában (48—63. old.).

A finomérzékelés során érzékelni ajánlatos azt, amikor az importtevékenység kezd tömegesen áttérjedni gazdaságos hazai munkával megtermelhető termékekre, s ennek következtében olyan export- (devizaszerzési) kényszer, szívóhatás lép fel, amely magával ragadja a gazdaságtalanul exportálható termékek egy részét is, vagy fordítva: ha valami ok miatt a gazdaságosan exportálható árutömeg egy része az országban marad, és ennek következtében a hazai termelésnél olcsóbban importálható áruk egy részét is az országban termelik meg. Az előbbinek tipikus oka lehet a hazai valuta alulértékeltsége, a túl alacsony vám és az indokolatlan szubvenció egyenkénti vagy együttes hatása. Az utóbbi a valuta túlértékeltségének, valamint a hazai termelés túlvédettségének gyanúját keltheti föl. Ha érzékelőink durvák, az első esetben akkora komparatív veszteség keletkezhet, hogy felemésztheti a szerzett előnyök jelentős hányadát: a gazdaság túlzott nyitottsága meg olyan helyzetbe is hozhatja az országot, hogy a nemzeti munka hatékonysága egy autark állapotéval lesz azonos szintű. Az utóbbi esetben a gazdaság nem fogja kihasználni komparatívelőny-szerzési lehetőségeit: ismét csak hatékonyságot veszít, ezúttal az elmaradt haszon formájában. Arra is számítani kell, hogy az export-import növelésének és visszafogásának is van „felgyorsulási”, illetve „fékútja”, amely nem kevés időt követel, még akkor is, ha csak a kereskedelmi szférában számítjuk. A kapacitások kiépüléséhez-leállításához, valamint a nemzetgazdasági nagyobb szerkezeti módosulásokhoz sokszor egy évtized is kevésnek bizonyul. A nyitás-zárás gazdaságpolitikai mechanizmusainak mozgásba hozása tehát rövid és középtávú, a kapacitások komparatívelőny-orientált fejlesztésére pedig sokéves, olykor évtizedes finomérzékelést követel.

Nem kisebb feladat a nemzetközi piac csereviszonyai sokat sejtető rezdüléseinek érzékelése. A szerencsés termelési és külforgalmi szerkezet adta komparatívelőny-szerzés ugyanis nem „hitbizomány”, hanem olyan többlethatékonysági forrás, amelyet csak a nemzetközi piaci árakon keresztül lehet realizálni. Egy jelentősebb árváltozáscsomag elsöpörheti az egészet: a KGST-viszonylatban a magyar export-import szerkezeten keresztül realizált, a bruttó hazai terméknek (Gross Domestic Product — GDP) mintegy 2-4 százalékát kitevő komparatív előnyt³ az ún. Bukaresti Árelv 1975-től alkalmazott módosítása néhány év alatt nemcsak, hogy lemorzsolta, hanem a visszájára is fordította. Érdeemes lett volna komolyabban venni az 1960-as évek második felében KGST-exportunk szerkezetének „felpuhulását”, a szovjet partner mind határozottabb követelését a beruházási hozzájárulások vállalására, keleti irányú feldolgozóipari exportunk nyugati származású anyagköltséghányadának rohamos növekedését, a tertvargyalásokon mind határozottabbá váló igényeket a könnyűipari export növelésére stb. Ezek voltak — többek között — a KGST-viszonylatú komparatív előnyeink visszájára fordulásának előszelei.

A nemzetközi árrendszer olyan változásai, mint amelyek 1973 és 1979 között végbementek, a 6. ábra szerinti változásokat hozhatják magukkal.

Az 5. ábrán feltüntetettekhez képest a következő változások tapasztalhatók:

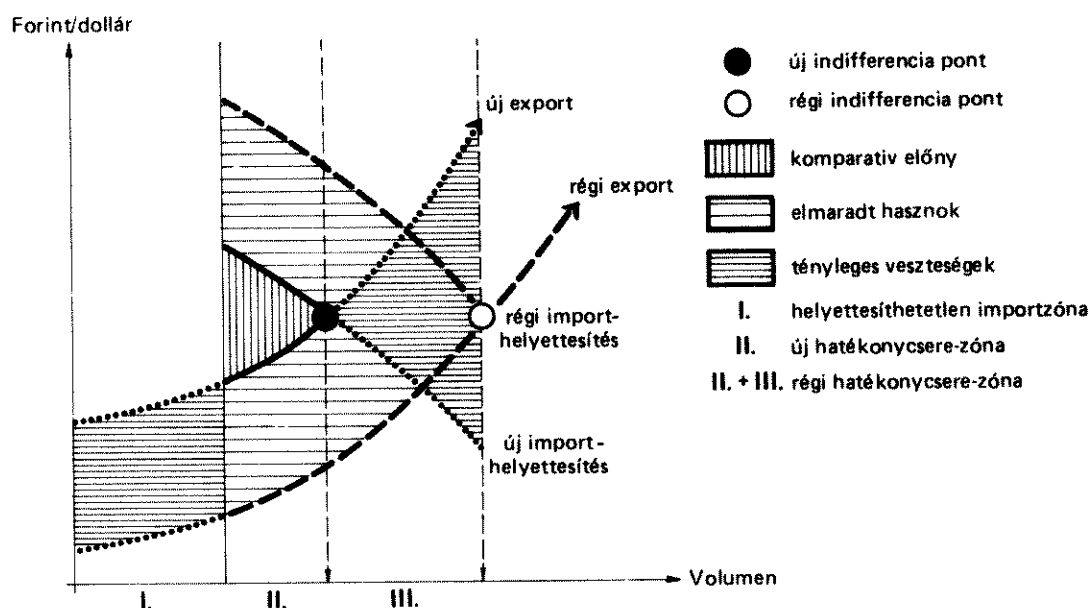
— a fajlagos devizakitermelés költsége az exportnál általában megemelkedett, az importhelyettesítés esetében pedig csökkent;

³ Az erre vonatkozó számítások módszerével kapcsolatban lásd dr. Kozma Ferenc: „Egy merész kísérlet negyedszázados évfordulójára”. *Statistikai Szemle*. 1989. évi 12. sz. (1103—1112. old.).

— ennek következtében a két görbe közelebb került egymáshoz, az indifferencia-pont az origóhoz közeledett, vagyis csökkent a realizálható komparatív előny (R) tömege és a GDP százalékában kifejezett hasznos szerkezeti nyitottság is mérséklődött;

— amennyiben a gazdaság „le tudja reagálni” ezt az impulzust, valamennyit visszalép az önellátás irányába; ha nem, akkor egyfajta elmaradt hasznok (komparatív előny-csökkenést) kell elszenvednie, illetve a régi export-import volumen egy része a komparatív veszteséget képző zónába kerül át; végül a helyettesíthetetlen import behozatala drágul hazai ráfordításban kifejezve, ami szintén tényleges veszteség; a komparatív nyereség, illetve veszteség végső szaldóját e tényezők együttesen adják ki.

6. ábra. A komparatív előny-szerzési lehetőségek zsugorodása cserearányromlás esetén

Ez az állapot úgy is bekövetkezhet, hogy a nemzetgazdaság túlfüti exportexpánzióját, s vagy összeroppan a piaca, vagy fellép a csökkenő termelésítényező-hozadék, amelynek költségkihatásait nem tudja vevőire áthárítani. Esetleg a termelésítényező-hozadék a partnernél lép föl, netán nem is történik semmi rendkívüli, csak éppen előnyös piaci helyzetben van, s ezért a tényleges vagy nem létező költségtöbbleteit át tudja hárítani a vevőkre, ez esetben az importáló nemzetgazdaságra. Igen ritka az az eset, amikor ezek a jelenségek minden érzékelhető előjel nélkül következnek be. A cserearány-változások tehát „megorronthatók”, de nem ajánlatos fogadást kötni bekövetkezésük idejére, mértékére és előfordulási helyeire. Nem is erre van szüksége a gazdaságpolitikának, pusztán egy „caveat”-ra, amely figyelmezteti, hogy a külgazdasági helyzet jelen konstellációja bizonytalanabbá vált mára, mint amilyen tegnap volt, s nőtt a valószínűsége valami nagyobb változás bekövetkeztének: ideje tehát elkezdni az alternatív stratégiákon munkálkodni.

A belpiac átrendeződési tendenciái

A belpiaci átrendeződés három nagy piaci szegmens szerkezetének három irányú változásában mutatkozik meg:

- a termelőfelhasználási piac (az ÁKM belső négyzete),
- a belföldi végső felhasználási piac (felhalmozás, fogyasztás),
- az export

keresletének-kínálatának eltolódásai

- a volumen tekintetében,
- a fajlagos ár (költség) tekintetében és
- a belföldi—külföldi származás tekintetében.

Maga a figyelés úgy képzelendő el, mintha a meteorológiai szatellit-felvételekhez hasonlóan az ágazati kapcsolati mérlegek egymást követő sorából valamiféle „mozgóképet” csinálnánk. Ezen a „filmen” ide-oda tolódó, világosabb-sötétebb „felhők-ként” jelennének meg a belpiac realizált adásvételei, egyik színben a belföldi eredetűek, másik színben az importok. A mozgóképen láthatóan kirajzolódna a belső négyzet haránt irányú „frontvonala”, középen a nehézipari blokk hatalmas kibocsátási-felhasználási sűrűsödésével, odébb látható volna a vegyipari és az élelmiszer-gazdasági blokk „felhőzónája” is. 10-15 év mozgásainak elemzése a számítógép monitorján egyszerűen megjeleníthető: a vonulási irányok, a sűrűsödések és ritkulások, valamint a belföldi importhelyettesítések egységesen igen szoros oksági összefüggéseket mutatnának az azóta bekövetkezett nemzetgazdasági fontosságú eseményekkel, így például az eladósodással, a magyar gazdaság elkezdődött degradálódásával. Becslésem szerint mintegy 10-20 olyan jellemzőt lehetne feltárni ezekből az összefüggésekből, amelyeknek bármikori újra jelentkezése — hacsak minimális mértékben is — azonos értékű volna egy-egy „vészcsengő” megszólalásával, bizonyos együttesük pedig „riadójelként” hangozhatnék a gazdaságpolitikai műhelyek számára.

MIT KELLENE MÓDOSÍTANI?

Az előzőkben megkockáztattam elhárítani a felelősséget mind a politikai-társadalmi berendezkedésekről, mind az egyes kormányzatokról a gazdaságpolitika jó előre való finomérzékelési képességének hiányaért. Hadd egészítsem ki a „bűnelkövetés hiányában felmentendők” névsorát az információs rendszerekkel, szolgálatokkal, noha kétségtelen, hogy az ő adatgyűjtésük, rendszerezésük, feldolgozásuk, szelektálásuk nyomán jön létre az az információtömeg, amely nem „ordítja” a gazdaságpolitikai műhelyek és döntési központok fülébe e korai, halvány, nem egyértelmű, de azért minden másnál fontosabb jelzéseket. Egyrészt azért nem tudom jó lelkiismerettel elmarasztalni ezt a szférát, mert tapasztalatból tudom, milyen gyakran jeleznek — a „kötelező beszolgáltatásokon” messze túlmenően — olyan születőfélben levő tendenciákat vagy észlelhető anomáliás tüneteket, amelyek a további mozgások szempontjából igen fontosak, s gazdaságpolitika-alakító tényezővé válhatnának, ha komolyan vennék őket. Másrészt azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az információgyártás minden vonatkozásában terméke is — nem csak alakítója — az általános gondolkodásmódnak. Egy háziasszony, aki a piacon odaszól a kofának: „Hogy a karalábé?”, nem örül, ha az eladó az ár helyett elkezd sorolni, hányféle finomságot lehet karalábéból készíteni az unalomig megszokott főzeléken kívül. Ő ugyanis karalábéből csak főzeléket szokott főzni, és azt szokta meg. Ha megkérdi az árát, akkor az árát mondják meg, semmi mást. Hiába tud hát a kofa száz kínai, francia, mexikói karalábéreceptet. A gazdasági információ-rendszer — a statisztikát is beleértve — szintén ilyesféle helyzetben van. Úgy kellett kialakítani egész rendszerét, ahogyan a gazdaság

— benne nem utolsósorban a gazdaságpolitika — megkövetelte. Ezen egyes szakemberek egyénileg vagy kisebb csoportokban áttörhettek, próbálkozásaik, kísérleteik azonban csak akkor válhattak „rendszerbe állított” rutinná, ha az információkereslet azt igényelte. Ezért aztán azon jelzések gyűjtése, rendszerezése, „konyhakész” állapotba hozása, amelyek a gazdasági kataklizmák vagy legalábbis sorsdöntő fordulatok közeledtének előre megérzéséhez szükségesek, ilyen formában nem képezi tudatos rendszeralkotó elemét az adatgyártásnak. E létfontosságú információk természetesen ott lapulnak az adatsorok, a mutatók között, s — mint említettem — voltaképpen kibányászhatóak, csak az indíttatás, a rendelés, a fogadóképesség hiányzik.

Furcsa módon ezt a gazdaságpolitikai „szembajt”, amely tettenérhető oka annak, hogy a gazdaságot felkészületlenül éri a nagy horderejű változások, éppen az a reflexrendszer okozza, amelynek a gazdálkodásra — ezen belül a gazdaságpolitikára — való jótékony hatását olyan sokra becsüljük: a piaci látásmód. Mindössze három olyan tényezőről van szó, amely természetesen együtt jár a bonyolult társadalmi jelenségekkel.

1. Mindenekelőtt arról, hogy a piaci viszonyok és az általuk meghatározott gondolkodási és magatartásformák sem mentesek a nemkívánatos mellékhatásoktól. E tekintetben a társadalmi jelenségek nem különböznek az életmentő gyógyszerektől. A lelkiismeretes orvos ilyen esetekben két dologtól tartózkodik: az egyik, a beteg lebeszélése a gyógyszer szedéséről (ha nincs olyan alternatív szere, amely mentes a mellékhatástól), a másik a mellékhatás elhallgatása attól félvén, hogy a beteg nem fogja a gyógyszert beszélni. Nos, én egyik hibába sem szeretnék esni, ezért figyelmeztetek arra, hogy az üzleti látásmód, amely kiválóan élesíti az egyén és a társadalom látását a közeli és az erősen vállalkozásra orientált tartományban, a hosszabb távok és nagyobb rendszerösszefüggések területén, mint említettem, cső- és rövidlátást okoz, és letompítja a cselekvési reakciókat még akkor is, ha netán valamilyen módon a veszélyelőjelek az illető tudomására jutnak is. A piaci szemlélet ugyanis a vállalkozás kézzelfogható eredményét — azaz az üzleti vagy tőkeforduló után bejövő hasznot lényegesen többre tartja, mint a távlati biztonságot vagy akár a távlatokban ígérkező haszontöbbletet. Nem ostobaságból teszi, hanem azért, mert a verseny a mai és a holnapi létét, jövedelmét veszélyezteti, a piaci bizonytalanság ellen ma kell valamit intézkednie, mert ha nem, hiába dolgozott ki magának stratégiákat. Vagyis a klasszikus értelemben vett vállalkozó a napi küszködések permanens kényszerhelyzetében vergődik. Márpedig a Dunában fuldokló ember nem a hajózás holnapjáról szokott terveket szövögetni. A piac szorításában élő társadalom ezért a tudatába beáramló információkból nem a majdani vészterhes idők apró előjeleire kíváncsi, hanem arra, hogy az itt és most fennálló kényszerhelyzetet hogyan tudja jobb esetben kihasználni, rosszabb esetben túlélni. Ha elég ügyes, okos, erőszakos, és még szerencséje is van, sikerül is neki. Közben elúsztak az orra előtt az „apró, halvány, nem egyértelmű” utalások arra, hogy milyen harsány tendenciaváltozások, trendösszeomlások érlelődnek az idő méhében. Sebaj, jobb is, ha nem tud róluk, csak pánikba esne, felkészülne a hét szűk esztendőre, az sokba kerülne, s így nem maradna forrása a napi lehetőségek kiaknázására, a napi „tűzoltások” elvégzésére.

2. Ezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy Magyarországon és földrajzi környezetében sem a gazdasági viszonyokban, sem a fejekben nem az a piactudat és piaci reflex

él, mint Nyugat-Európában, Észak-Amerikában vagy Japánban. Ott a korszerű technika működtetése, az erős kölcsönös függőségen alapuló üzletikapcsolat-hálózat, a kis- és nagyvállalkozások láncolatai és a nagyvállalkozások hitelfüggései, a fejlett információs és kommunikációs rendszerek működése stb. e század második felében kikényszerítették azt a magatartásrendszert, amely úgyszólván nincs is „köszönőviszonyban” az eredeti XIX. századi piaci tudattal. A rendkívül bonyolult hálózattá vált magántulajdon kénytelen stratégiában gondolkodni és cselekedni, és kénytelen fékezni konkurenciaösztöneit s kooperatív magatartási formákat magára venni a bedolgozókkal, a versenypartnerekkel és akár a gazdaságpolitikával szemben is. A gazdaságpolitika mind halványabban játssza a „hatóság” és a legnagyobb cápák által „túszul ejtett” hivatal szerepét is: saját összehangoló és tervező, kigondoló tevékenységét mindinkább szolgáltatásként fogja fel, s ilyen értelemben működik együtt a vállalkezési szférával. Érthető, hogy az ilyen irányban elkanyarodott piacgazdaság már képes a stratégiákban való gondolkodásra s mindinkább a cselekvésre is.

A periférián mindez nem jelenik meg automatikusan; sem technikával, sem üzleti és államigazgatási kultúrával, sem tőketartalékokkal, sem kifinomult munkamegosztási rendszerekkel nem győzik. Ritka az a vállalkozás, amelynek megvannak a feltételei a hosszabb előre gondolkodásra és előre intézkedésre, és egyúttal szükségét is érzi ennek. Nincs akkora tartaléka, nincs olyan biztos piaci pozíciója, és nincs olyan hatalmas kitörési lehetősége, hogy kénytelen lenne koordinálni erőfeszítéseit az input-output-oldali partnerekkel, versenytársakkal: ezért közelebb áll hozzá a „bellum omnium contra omnia”, (mindenki harca mindenki ellen) elve, mint a kooperációé.

3. Egészítsük ki mindezt a minden oldalról szorongatott gazdasági helyzetű kis, periferikus ország gazdaságpolitikájának sajátos gondoljaival. Tulajdonképpen nem volna nehéz megalkotni a „gazdasági csoda” stratégiáját:

- a) nagyon sokat kell dolgozni nagyon alacsony fogyasztási szint mellett;
- b) nagy energiákat kell rászánni az oktatásra, kutatásra, fejlesztésre és a szellemi importra;
- c) ezt megfelelő szelektivitással kell csinálni, figyelemmel a hazai adottságokra és a világpiac sikeres területeire egyaránt;
- d) szoros kapcsolatba kell lépni a fejlett centrumokkal anélkül, hogy egyoldalúan kiszolgáltatnánk magunkat nekik.

E célokat olyan kis adagokban kell megvalósítani, amelyek együtt sokszorosán meghaladják a nemzet felhalmozási képességét. Ezt azonban állandóan fenyegetik a világpolitikai, világpiaci események, nem is feltétlenül szándékosan.

Végül, az említett célok különféle születési hibákkal jönnek a világra, mert a gazdaságpolitikák nem teljesen (olykor egyáltalán nem) urai a piacmanipulációs eszközrendszerüknek. És minthogy a politikai csapatok (kormányok), csak néhány évig képesek a kezükben tartani a döntéseket, s a finomérzékelés rendszerint olyan időtávra előre van hivatva „megorrontani” a közelgő veszélyt, amely bizton kiesik egy politikai irányítócsoporthatóság látómezejéből, nos, akkor együtt van minden indok arra, hogy nem szívesen idegesíti magát tájfun-, árvíz- és földrengés-előrejelzésekkel.

Az okok tehát valóban mélyebbek annál, semhogy egykönnyen ítéletet mondjunk. Az Olvasó, szembesítvén az imént vázoltakat egynemely nemzetgazdaság vagy óriás-cég gyakorlatával, most jogosan csóválja a fejét: bizony, az apró, halvány, nem is

egyértelmű előjelek gyűjtögetésével, elemezgetésével, az ezek nyomán célszerűnek mutató biztonsági programok, intézkedések farigcsálásával elég kevesen törődnek, talán a távol-keletiek, de azokra sem ez a jellemző. Stratégiája azonban minden valamirevaló cégnek és kormánynak szokott lenni; komolyan is veszik és meg is valósítják őket. Vagyis a legérettebb, legrutinósabb cég- és gazdaságpolitikák is eljutottak már addig, hogy egy vagy néhány kiszámítható esetre van stratégiájuk, esetleg még válságmenedzselési „típustervvel” is rendelkeznek. A hajtűkanyarokat még nem próbálta senki sem átvágni. Márpedig a világ mindinkább abba az irányba halad, hogy enélkül még a „páncélozott oldalú” nagy nemzetgazdaságok sem tudnak biztosan mozogni. Magyarország páncélzata pedig még a tojáshéj szilárdságát sem igen éri el. Növelnünk kellene érzékenységünket az értelmezhető előjelrendszerek felfogása, rendszerben látása, elemzése érdekében, és tudatosan javítani kellene a gazdaságpolitika ilyen irányú fogadókésztségét. Ez is része egy nemzet életképességének.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságpolitika. Előrejelzés.

РЕЗЮМЕ

Автор исходит из того, что — согласно общему опыту — экономическая политика неспособна к восприятию и использованию существующих в экономических процессах мелких, часто даже неединозначных сигналов, хотя с их помощью можно было бы по крайней мере ощутить приближение больших катаклизмов. В качестве примера приводит крупные структурные сдвиги в мировой экономике в 1970—1980-ые годы, признаки которых ощущались еще в 60-ых годах.

Ход мыслей продолжается изложением нескольких типичных явлений. Упоминает зачинающую процессы роль выбора вариантов распределения ресурсов, ощутимость экономических напряжений и их „прочности на разрыв”, ощущение тонких взаимосвязей между внешнеторговым оборотом и эффективностью, а также тонких структурных сдвигов на внутреннем рынке — в качестве таких областей, которые пригодны для „сейсмологического” прогнозирования движения экономики.

Конечный вывод очерка не является оптимистическим: согласно мнению автора макро- и микросфера одинаковым образом ориентируемые на краткосрочные интересы сбыта и прибыли, что пронизывает также и стратегические разработки. Поэтому даже в стратегиях не содержатся „кризисные варианты”, а в крайнем случае лишь соображения относительно отклонения, смягчения предстоящих кризисов.

SUMMARY

The study starts from the fact that, according to general experience, economic policies are unable to perceive and utilize the minor, frequently ambiguous signs, being present and perceptible in economic processes, although by means of these on-coming major cataclysms might have been suspected, at the least. As an example is given the significant reorganization in the world economy that took place in the 1970s and 1980s, foreshadow of which could be perceived already in the 1960s.

The train of thoughts continues with delineating some types of phenomena. Mention is made of the initiative role of resource allocation choices, the perceivability of economic tensions and „tensile strength”, the sophisticated relations of the volume of foreign trade and efficiency, the fine movements in domestic market — like so many aspects which can be used for „seismic” forecasting in the economy.

The final conclusion of the study is not optimistic: in the author’s opinion, both macro and micro spheres are sale and profit oriented in the short run, which influences even strategic plan. So we are unable to find „crisis variants” in strategies, but ideas about averting or lessening the subsequent crisis.

SZÁMVETÉS A TÁRSADALOMSTATISZTIKÁRÓL

HARCSA ISTVÁN

Más diszciplinákhoz hasonlóan, a statisztikában, azaz ennek szűkebb területén, a társadalomstatisztikában is szükséges a számvetés.¹ Ennek során számos kérdés fogalmazódik meg arról, hogy milyen szellemi örökségre lehet alapozni a lehetséges jövőbeni fejlesztést. Ez az áttekintés csupán a társadalomstatisztika, vagyis a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Társadalomstatisztikai főosztályának égisze alatt művelt statisztika legutóbbi két évtizedét követi nyomon, közelebbről azt a típusú tevékenységet, amely az 1970-ben létrehozott főosztály profiljába tartozott.

A TÁRSADALOMSTATISZTIKA KORSZAKAI

Ha csak utalásszerűen is, célszerű említést tenni a távolabbi múltból táplálkozó hagyományokról, továbbá a statisztika és a mindenkori társadalmi-politikai viszonyok közötti összefüggésekről. Közismert, hogy a magyar statisztikában, ezen belül a társadalomstatisztikában *Keleti Károly* alapító munkássága új korszakot nyitott. Túlzás nélkül állítható, hogy a statisztika korabeli fellendülését objektíve döntően a kialakuló modern polgári állam érdekei által diktált igények segítették elő, szerencsésen rátalálva a statisztikát jól értő és művelő szakembergárdára.

A hazai társadalomstatisztika fejlődésében a két világháború közötti időszak a második fontos korszak, amikor — a KSH mellett — a Fővárosi Statisztikai Hivatalban bontakozott ki a „közállapotok”-at érzékenyen nyomon követő nagyvárosi statisztika.² Feltehető, hogy a fellendülésben a polgárosodó autonóm nagyváros működtetéséhez szükséges információigények játszották a döntő szerepet, és ezen feladatok ellátásához sikerült megtalálni a megfelelő szakembereket.

Az 1940-es évek végétől az 1950-es évek végéig terjedő időszak közismerten nagy károkat okozott a statisztikai szolgálat működésében. *Hegedűs B. András* visszaemlékezésében úgy fogalmaz, hogy „. . . Péter György vállalt feladatának és az utasítások-

¹ Ez a számvetés szükségszerűen szubjektív, még akkor is, ha a korábbi és jelenlegi kollégák — *Andorka Rudolf, Farkas János, Lakatos Mária, Vajda Ágnes* — értékes észrevételeikkel pontosították a beszámolót. Segítségükért ezúton is köszönettel tartozom.

² E kérdéskörrel *Vajda Ágnes* és *Farkas János* foglalkozott részletesebben. Lásd: A statisztika(i) adatok) megbízhatóságáról. *Esély*. 1989. évi 2. sz. 35—48. old., valamint A lakásstatisztikai adatközlések, 1920—1980. *Statisztikai Szemle*. 1990. évi 1. sz. 67—73. old., 2. sz. 156—168. old., 3. sz. 239—262. old.

nak megfelelően megtisztította a hivatalt a polgári — „polgári”? — szakemberektől, szovjet mintájú csisztkát hajtott végre.”³ Az ötvenes évek végétől kezdve azonban ugyanez a Péter György próbálta kivezetni a statisztikai szolgálatot ebből az állapotból, éppen a benne már korábban érlelődni kezdő reformgondolatok alapján.

Ebben az időszakban a gazdaság-, illetve a társadalomstatisztika helyzete némileg eltérően alakult. A gazdaságstatisztikában, a korábbi gyakorlat megszüntetését követően, túlnyomóan új típusú, a tervgazdaság igényeit kiszolgáló „termelési statisztika” alakult ki. A társadalmat és a különböző társadalmi folyamatokat azonban nem lehetett „tervesíteni”, így nem volt mód teljesen új típusú társadalomstatisztika kialakítására.

Az 1950-es évek végétől az 1980-as évek végéig terjedő időszakban a pártállami viszonyok fokozatos „enyhülésével” párhuzamosan a társadalomstatisztika is egyre nagyobb mozgásteret kapott. A korábban félreállított, meghurcolt szakemberek (például *Laky Dezső*, *Thirring Lajos*), ha nem is teljes értékű, felkészültségüknek és szaktudásuknak megfelelő, de kisebb feladatokat kaptak. Az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek első két-három évében pedig olyan — ma már nemzetközileg is nagy tekintélynek örvendő — szakemberek kerültek a Hivatalba, mint *Andorka Rudolf*, *Cseh-Szombathy László*, *Ferge Zsuzsa*, *Szelényi Iván*. Ám a fokozatosan nyitottabbá váló statisztikai szolgálat munkájában neves külső szakemberek is részt vettek átmenetileg, így többek között *Buda Béla*, *Kemény István*, *Kolossa Tibor*, *Tánczos Gábor*. Ebben az időszakban, az 1973-as politikai balrafordulásig, a Hivatal az újjászülető hazai szociológia egyik bölcsőjének számított.

A társadalomstatisztika mint statisztikai tevékenység 1970-ben önállósult, ekkor jött létre *Illés János* vezetésével és az említettek közreműködésével a Társadalomstatisztikai főosztály.

A főosztálynak elsősorban az volt a feladata, hogy — nagyrészt lakossági felvételek alapján — átfogó képet adjon

- a társadalom rétegződéséről,
- a társadalmi mobilitásról,

kiemelten vizsgálja

- az egyes társadalmi rétegek (fiatalok, öregek, nők, szegények stb.) helyzetét,
- a háztartások összetételét,
- az életmódot, életkörülményeket, alkoholizmust,

továbbá, hogy kidolgozza a társadalmi jelzőszámok rendszerét.

E munkálatok részben saját (lakossági) adatgyűjtésekre, részben más főosztályok által gyűjtött adatok másodlagos feldolgozására támaszkodtak. Ennek megfelelően az itt folyó munka magában foglalta az adatgyűjtéseknél a survey-technika alkalmazását, az elemzéseknél viszont a szintetizáló jelleg dominált, amit nagymértékben segített a szociológiai szemlélet és módszerek meghonosodása.

A már említett és az 1970-es évek közepén felerősödő politikai „visszarendeződési” hullám a társadalomstatisztikát sem kímélte. Az új főosztály idegen testté vált a

³ *Hegedűs B. András*: Péter György pályája. *Közgazdasági Szemle*. 1992. évi 9. sz. 840. old.

Hivatalon belül, míg végül, 1978-ban, az akkori elnök (*Bálint József*) feloszlatta a főosztályt, és egyesek a Módszertani főosztályra (Andorka Rudolf vezetésével), mások a Népeségtudományi Kutató Intézetbe kerültek. Ez utóbbi munkatársak hivatali státusa — politikai megfontolások alapján — megszűnt, és emiatt hosszú ideig éltek létbizonytalanságban. A körülmények tehát ismét visszavetették az alig kibontakozó statisztikai ág fejlődését.

A társadalomstatisztika — itt körülhatárolt ágának — lassú és ellentmondásos „rehabilitálása” az 1980-as évek első felében indult el. A Társadalomstatisztikai főosztály szétszórt munkatársainak egy csoportját a Társadalmi Szolgáltatások főosztálya fogadta be, és többnyire „csendes” egyezkedések keretében igyekezett „átmenteni” a társadalmi szükségletekhez igazodó és társadalmi folyamatokban gondolkozó társadalomstatisztikát. (Az akkor létrejött „Életmód és Mobilitási Statisztikai Osztályt” Andorka Rudolf vezette.)

Nyilvánvaló, hogy igen nehéz összehasonlítást végezni arról, mikor voltak termékeny, illetve kevésbé termékeny korszakok a társadalomstatisztikában. Az egybevetést már az is megnehezíti, hogy — az egyes korszakokban — a mindenkori politikai és társadalmi viszonyok között más-más jelenség megfigyelése vált fontossá, továbbá meghatározó volt az is, hogy az adott hatalmi-politikai viszonyok között milyen mértékben lehetett az információkat nyilvánosságra hozni.

A politikai viszonyok változásától függően az 1940-es évek végétől az 1980-as évek végéig terjedő időszakot több szakaszra oszthatjuk ugyan, összegezve azonban elmondható, hogy még a legkedvezőbb időszakokban sem volt meg a lehetőség a társadalomstatisztika említett vizsgálati területeinek teljes értékű műveléséhez.

A legnagyobb hiányosság abból adódott, hogy az 1990-es éveket megelőzően nem sikerült egységes rendszerbe fogni a társadalomstatisztika egyéb — más szervezeti egységekben művelt — területeit. (Elsősorban a lakás-, a jövedelmi és a fogyasztási statisztikák, valamint a rétegződés- és életkörülmény-vizsgálatok megfelelő szintű összekapcsolására gondolok.)

Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar társadalomstatisztikai hagyományok két tekintetben is lényegesen eltérnek a nemzetközi tapasztalatoktól. Az egyik eltérés — a nyugat-európaiktól különböző — sajátos magyar társadalomfejlődésből adódik, abból ugyanis, hogy Magyarországon az állam mindig erőteljesebben avatkozott bele a társadalomszervezésbe, mint a polgárosodott nyugati társadalmakban. Ez a nagyobb mérvű állami szerepvállalás az információgyűjtés, azaz a statisztika területén is megnyilvánult. Míg nálunk a statisztikai információk gyűjtését alapvetően központi intézményekben (minisztériumokban és a Központi Statisztikai Hivatalban) végezték, addig a nyugati országokban a statisztikai adatgyűjtés és tájékoztatás intézményesen pluralizálódott. Részben a piaci viszonyok biztosította tágabb mozgástérben, részben a társadalomkutató intézmények működése jóvoltából az állami statisztikai szolgálaton kívüli intézmények is foglalkoztak társadalomstatisztikai tevékenységgel. Azt lehet tehát mondani, hogy az említett adottságok miatt a hazai állami statisztikai szolgálat keretében művelt társadalomstatisztika mindig is többet vállalt magára, mint a nyugati országok hivatalai.

A másik sajátos vonás, hogy — más országokhoz viszonyítva — a magyar társadalomstatisztikában a leíró jelleg mellett sokkal inkább meghonosodott az elemző

típusú tevékenység, mely szintén a múlt században, illetve a század első felében kialakult hagyományokra vezethető vissza. A nemzetközi kapcsolatok során gyakorolta tapasztaltuk, hogy más országok statisztikai hivatalai ma sem készítenek adatgyűjtéseik alapján olyan átfogó elemzéseket, mint amelyeket a magyar.

Tehát az adott körülmények között, tartalmát és módszereit tekintve, Magyarországon olyan típusú társadalomstatisztikai tevékenység is meghonosodott, amely a nyugati országok hivatalaira nem, vagy csak kevésbé jellemző. Ez a tartalmilag gazdagabb vonás azonban egyúttal azt is jelentette, hogy a társadalmi és politikai viszonyok változása sokkal érzékenyebben érintette a hazai statisztikát, mint a relatíve kevesebb feladattal ellátott és pusztán leíró tevékenységre hivatott nyugati statisztikai szolgálatokat. Az átfogó értékeléseket közreadó, továbbá a társadalompolitikai szempontból kényes kérdésekkel foglalkozó hazai statisztika ugyanis gyakorta olyan tényeket adott közre, amelyek ellentmondtak a hivatalos propaganda által közölt értékeléseknek.

TÁRSADALOMSTATISZTIKAI VIZSGÁLATOK AZ ELMÚLT KÉT ÉVTIZEDBEN

Érdemes röviden áttekinteni, hogy a fentebb vázolt viszonyok között milyen fontosabb vizsgálatokat és milyen körülmények között hajtottak végre a társadalomstatisztika ezen területein.

Az 1970-ben megalakult Társadalomstatisztikai főosztály — kihasználva az akkori reformok kínálta nagyobb mozgásteret — olyan típusú vizsgálatokba kezdett, amelyek részben témakörüket tekintve a Hivatalon belül teljesen újak voltak, és amelyekkel más szervezeti egységben egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen foglalkoztak, más részüket pedig korábban más szervezeti egységekben (Közgazdasági főosztály, Népeségtudományi Kutató Intézet) végezték. Kiemelkedően fontos volt közöttük a társadalmi rétegződés vizsgálata, amelynek alapját a Ferge Zsuzsa által végzett 1963. évi vizsgálat vetette meg.

E nagyobb témakörhöz kapcsolódva indultak el az egyes részterületeket, illetve egy-egy társadalmi jelenséget megfigyelő vizsgálatok. Az egyik legfontosabb adatgyűjtés az 1968. évi jövedelemvizsgálathoz kapcsolódó szegénységvizsgálat volt (1970-ben), amelyet Kemény István vezetett. Az adatfelvétel eredményeit azonban már az 1970-es évek elején, a politikai viszonyokban bekövetkező visszarendeződés következtében nem lehetett közreadni, a teljes anyagot titkosították. Később, az 1973. évi jövedelemvizsgálat alapján *Vita László* és *Benda Gyula* készített egy elemzést az alacsony jövedelmű rétegekről, de ez sem jelenhetett meg.⁴ Az eredmények egy részét csak jóval később, az 1980-as évek elején lehetett nyilvánosságra hozni, amikor a szegénység jelensége a politikai vezetés számára is kezdett megkerülhetlenné válni. Erre a Magyar Szociológiai Társaság 1981. évi tudományos konferenciáján került sor.⁵

⁴ E vizsgálat sorsáról *Benda Gyula* visszaemlékezései alapján részletesebb információk is megjelentek. Lásd: *Benda Gyula: A KSH Társadalomstatisztikai főosztályán folytatott szegénységvizsgálatról, 1975—1979. Esély.* 1991. évi 4. sz. 3—9. old.

⁵ Az ennek alapján összeállított anyagot *Huszár István* ismertette. (Később ez megjelent a *Társadalmi Szemlében*. *Huszár István: A hátrányos helyzetűek Magyarországon. Társadalmi Szemle.* 1981. évi 6. sz. 89—100. old.)

Más vizsgálatok és elemzések sorsa szerencsésebb volt, mert az egyes társadalmi rétegek, így többek között az öregek, a nők, a fiatalok, az ingázók, a munkások, valamint a paraszti rétegek helyzetét feltáró vizsgálatokat — az adottságokat is figyelembe véve — elvégezhetjük és publikálhattuk is.⁶

1973-ban került sor (ugyancsak Andorka Rudolf vezetésével) a társadalmi mobilitás vizsgálatára, amely főbb vonalaiban követte a korábbi — a Népegyetemen Kutató Intézetben 1962—1964-ben végzett — adatfelvétel szempontjait. E vizsgálatokkal a társadalomstatisztika ezen területei felzárkóztak a korabeli nemzetközi szinthez, és követték a korábbi hazai hagyományokat, ugyanis a társadalom működésével kapcsolatos alapvető kérdéseket feszegették, és egy-egy társadalmi jelenség kapcsán az okozati összefüggésekre is kitértek. Az alkalmazott módszertani eljárásokban pedig hasznosították a nemzetközi gyakorlatban kifejlesztett megoldásokat.

Az elért eredményekben az is nagy szerepet játszott, hogy számos jól képzett külső szakember is bekapcsolódhatott a munkálatokba. Így vett részt Buda Béla is a deviáns viselkedés megfigyelésére irányuló vizsgálatokban, amely munka — a kutathatóság korlátait is figyelembe véve — jóval megelőzte a későbbi, felsőbb jóváhagyással elindított „Társadalmi beilleszkedési zavarok” c. országos kutatási programot.

A társadalomstatisztika ezen területeinek további fejlődése azonban — ahogyan már említettük — az újra megmerevedő politikai viszonyok következtében az 1970-es évek közepén megtorpant.⁷ 1976—1977-ben még sikerült ugyan az időmérleg-vizsgálatot elvégezni, hiszen e vizsgálat tervezésének időszakában a politikai vezetést erősen foglalkoztatták a szocialista életmóddal kapcsolatos kérdések, továbbá remélni lehetett, hogy a vizsgálat a hivatalos munkaidő csökkentését követően a szabadidő növekedéséről ad majd számot.⁸

Közvetlenül a Társadalomstatisztikai főosztály 1978. évi felszámolását, a szervezeti átalakítást megelőző hónapokban került sor az ötévenként ismétlődő jövedelemvizsgálattal összekapcsolt életkörülmények, lakásviszonyok vizsgálatra.⁹ A főosztályi szervezet megszűnése következtében mind a két vizsgálat adatainak a feldolgozása jelentősen elhúzódott és közlésükre csak az 1980-as évek elején került sor. A közreadott elemzések — a hazai szakirodalomban az elsők között — betekintést adtak a második gazdaság működésébe, és kísérletet tettek annak statisztikai leírására.

A társadalomstatisztika ezen területeinek lassú rehabilitálása a Hivatalban az 1980-as évek elején kezdődött el *Nyitrai Ferencné* elnöksége alatt. Sorozatos átszervezések után a főosztály hivatalban maradt munkatársai egyenként átkerültek a Társadalmi Szolgáltatások főosztályra, amely a profil kibővítésével felvette a Társadalmi Statisztikai főosztály nevet.¹⁰

Az 1980-as évek eleje a „talpraállás” kísérleteivel telt el. 1981—1982-re nagyszabású rétegződés- és életkörülmény-vizsgálat terve fogalmazódott meg, amelynek kereté-

⁶ Ezeket az egyes társadalmi rétegek helyzetével kapcsolatos vizsgálatokat *Cseh-Szombathy László* és *Andorka Rudolf* irányította.

⁷ A főosztály 1978. évi felszámolásával, egyik osztályvezetőjének, *Benda Gyulának* politikai megfontolások alapján való elbocsátásával tovább romlottak a munka feltételei. A Hivatal élén is kedvezőtlen személyi változások következtek be, 1974-től *Bálint József* lett az elnök, akinek jelentős szerepe volt a főosztály felszámolásában (a feloszlításig az „alapító” *Illés Jánost* követő *Molnár László* volt a főosztályvezető).

⁸ A vizsgálatokat *Andorka Rudolf* és *Falussy Béla* végezte.

⁹ A vizsgálatot *Benda Gyula* és munkatársai végezték.

¹⁰ Vezetője kezdetben *Barta Barnabás*, majd *Vukovich György* volt.

ben az alapvető demográfiai és foglalkozási adatokon kívül információt gyűjtöttek a munkakörülményekről, a mezőgazdasági kistermelésről, a lakókörnyezetről, a lakásviszonyokról, a háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságáról, a keresetekről és az életmódot meghatározó számos más tényezőről. A vizsgálathoz egy lakásút- és egy egészségiállapot-vizsgálat is kapcsolódott. Az eredeti elképzelések szerint ez az adatfelvétel — az 1963. évi vizsgálathoz hasonlóan — átfogó képet kívánt adni a magyar társadalom rétegződési viszonyairól. E tervek azonban nem válhattak teljesen valóra, részben azért, mert a vizsgálatot végző részleg a Hivatal felső vezetése szemszögéből nézve továbbra is inkább megtúrt szervezeti egység volt, részben azért sem, mert az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete ebben az időben politikailag „erősebb” pozíciókat birtokolt, és lehetősége volt részletesebb vizsgálatok végrehajtására. Végül is a teljes vizsgálatra a főosztály és a Társadalomtudományi Intézet együttműködése révén került sor.¹¹ Ezt követően 1982-ben a pályakezdő diplomásokról végzett adatgyűjtést a főosztály.

1983-ban indult az új társadalmi mobilitás adatfelvétel, amelyhez egy foglalkozások presztízse vizsgálat is kapcsolódott.¹² Ettől az időtől kezdve számítható az itt bemutatott társadalomstatisztikai tevékenységnek a hivatalon belüli további konszolidálódása. Erre utal az a körülmény is, hogy az utóbbi munkálatokat végző Mobilitás- és Életmódkutató osztály profilja időközben kibővült a lakáskörülmények és bizonyos lakásstatisztikai feladatok ellátásával. Ennek keretében (*Farkas János* irányításával) az osztályon készültek a kormányzati lakásprogram végrehajtását értékelő elemzések, melyek — a témában érdekelt egyik társfőosztály erőteljes cenzurázási törekvései miatt — csak igen nagy nehézségek árán készültek el. A megírt jelentéseket túlzottan kritikusnak vélték, és ez volt a véleménye a témáért felelős Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak (ÉVM) is. Többször tették fel a felelősségre vonó kérdést „Kinek használunk ezekkel a kedvezőtlen helyzetre rávilágító adatokkal és a belőlük levont következtetésekkel?”.

Mindazonáltal e részleg „rangját” az is növelte, hogy munkatársai erőteljesen bekapcsolódtak az 1980-as évek elején fellendülő ifjúságkutatói munkálatokba, amelynek a már említett Társadalomtudományi Intézet volt a témagazdája. Ez a körülmény bizonyos politikai támogatást jelentett a szakmai munkák elvégzésében is, amelyre igen nagy szükség volt, hiszen a KSH akkori vezetése „zavaros politikai röpiratoknak” minősítette az első elemzéseket. E programok keretében került sor az ifjúság életkörülményeinek 1984. évi vizsgálatára, továbbá megjelentek a hivatalon belül szerveződött Ifjúsági Szakmai Munkaközösséggel közösen készített elemző kötetek és az Ifjúságstatisztikai Adattárak.¹³ Ugyancsak e kezdeményezés keretében készült el a lakásviszonyokat átfogóan bemutató kiadvány, az 1980. évi népszámlálás adatainak másodlagos feldolgozásával.¹⁴

1986—1987-ben már némileg megerősödött pozícióban zajlott le az életmód-, életkörülmény- és az ehhez kapcsolódó időmérleg-vizsgálat és adatfeldolgozás.¹⁵

¹¹ A Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai főosztálya részéről *Andorka Rudolf* és munkatársai végezték a munkálatokat.

¹² *Andorka Rudolf*, *Harcza István* és *Kulcsár Rózsa* irányításával.

¹³ *Harcza István* irányításával.

¹⁴ Összeállította *Vajda Ágnes* és *Zelenay Anna*.

¹⁵ *Falussy Béla*, *Harcza István* és *Vajda Ágnes* végezte.

Majd ezt követően, 1988-ban végeztük a munkahelyek biztonsága, a megélhetési lehetőségek, valamint az ehhez kapcsolódó foglalkozások presztízse vizsgálatot.¹⁶

Az életmód-, időmérleg-vizsgálatok feldolgozása során fogalmazódott meg újra, hogy egy-egy konkrét vizsgálat adatait célszerű kiegészíteni más vizsgálatokéval, és ily módon sokkal tágabb értelmezési keretben, több adatforrás felhasználásával, átfogóbb képet lehet adni egy-egy társadalmi jelenségről. Úgy láttuk ugyanis, hogy az így továbbfejlesztett módszertani megoldások gazdagíthatják azt a szakmai törekvést, amely a társadalmijelzőszám-rendszer kialakításakor megfogalmazódott. E munkálatok a társadalom működésének átfogó bemutatását és az ehhez szükséges integrált társadalomstatisztikai rendszer megalkotását tüzték ki végső célul.

A társadalmijelzőszám-rendszer összeállítását célzó munkálatok kapcsán szintén érdemes rövid történeti visszatekintést tenni. Az ezzel kapcsolatos előkészítő munkák már 1972-ben elindultak, és az elképzelések szerint az első lépcsőben a hazai társadalmijelzőszám-rendszer kialakítása volt a fő cél. Ezzel párhuzamosan elindult a KGST-országok egyeztetett közös mutatószámrendszerének kialakítása. A magyar KSH — azaz a Társadalomstatisztikai főosztály — volt a felelős a feladatok koordinálásáért. 1980-ig kétévenként Budapesten zajlottak a módszertani egyeztető munkálatok. Az összehasonlító mutatók köre végül is meglehetősen szűk volt, részben az egyes országok eltérő statisztikai gyakorlata, részben az adatok titkossága miatt (főleg a volt Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió esetében, Románia pedig eleve elzárkózott a konkrét összehasonlításoktól). Az 1980-as évek elején sor került a csehszlovák-magyar kétoldalú összehasonlításra és az eredmények publikálására. A több országra kiterjedő, igen szűk körű mutatószámrendszert a KGST Titkárság adta ki az 1980-as évek közepén.

Visszatekintve megállapítható, hogy ez a KGST-körben kialakított nemzetközi kapcsolat az 1970-es évek közepéig erősítette a főosztály pozícióját, később azonban — a KGST-kapcsolatok fontosságának csökkenésével — fokozatosan elvesztette jelentőségét. Az 1980-as évek elejére sikerült összeállítani egy részletes elemzéseket is tartalmazó kéziratot, de az akkori hivatali vezetés nem járult hozzá kiadáshoz.¹⁷

A főosztály további sorsát az 1989-ben elkezdődő rendszerváltás jelentősen meghatározta. Az 1990. évi átszervezések nyomán egyes részlegei más főosztályra kerültek, így többek között az oktatási és tudományos kutatás statisztikája az Életszínvonal és Emberi Erőforrás Statisztikai főosztályra, az egészségügyi statisztika a Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai főosztályra, a környezetstatisztika pedig önálló osztályként működött tovább. Az újjászervezett és régi nevét visszanyerő Társadalomstatisztikai főosztályon, az átszervezést követően, három nagyobb témakör maradt (és ennek megfelelően a következő osztályszervezet alakult ki): 1. a rétegződés, életkörülmények, életmód vizsgálata (Életmód osztály), 2. a lakáskörülmények, lakásstatisztika (Lakásstatisztikai osztály), 3. egyesületi és politikai statisztika, társadalmi szervezetek statisztikája (Társadalmi Szervezetek Statisztikai osztálya).

¹⁶ Harcsa István, Kulcsár Rózsa és Vajda Ágnes munkája.

¹⁷ Később Andorka Rudolf — új munkahelyén, a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai Tanszékén — adta ki a kötet módosított változatát. E kezdeményezésre alapozva indult el 1990-ben — a KSH, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) együttműködésével — a „Társadalmi riport” c. sorozat, amely azonban a főbb társadalmi jelzőszámok és azok értékelése mellett szociológiai elemzéseket is tartalmaz.

CÉLOK ÉS TÖREKVÉSEK

E rövid szakma- és szervezettörténeti vázlat után felmerül a kérdés, hogy ilyen előzményekre és hagyományokra építve miként lehetne célszerűen kialakítani a társadalomstatisztika ezen ágának jövőbeni arculatát. Az elmúlt 2-3 évben erről néhány alapvető fogalmat meg.

1. Az alapvető szempont továbbra is vagy még erősebben a társadalmi folyamatok átfogó vizsgálata maradt. A gazdaság és a társadalom működési mechanizmusait, ezek kölcsönhatását kell megfigyelni. Ez feltételezi a sokféle statisztikai tevékenység integrálását, illetve megfelelő keretek között törekedni kell a gazdaság- és a társadalomstatisztikai tevékenység összekapcsolására.

2. Részben más országok tapasztalatai, részben a Társadalomstatisztikai főosztálynak az 1970-es évek első felében követett gyakorlata arra hívja fel a figyelmet, hogy csak „nyitott társadalomstatisztika” keretében lehet megfelelő szakmai programokat kialakítani és megvalósítani. Ezért a programok megfogalmazásába lehetőség szerint be kell vonni a külső intézményeket és szakembereket, sőt az a kívánatos, hogy az együttműködés ne csupán a programok kialakítására szorítkozzék, hanem azok közös finanszírozására is. E megfontolás vezetett bennünket, amikor az utóbbi 2-3 évben többször is konzultációt folytattunk a különböző társadalomkutató intézmények (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, ELTE Szociológiai Intézet, TÁRKI) szakembereivel.

3. A korábbi időszakban a társadalomstatisztika csak viszonylag szűk korlátok között használhatta fel a különböző közigazgatási nyilvántartásokat, illetve a közigazgatási munka során keletkezett, statisztikai célra is hasznosítható információkat. Az adminisztratív akadályok mellett ebben az is szerepet játszott, hogy korábban a közigazgatás ügymenete nem épült a maihoz hasonló mértékben számítógépes rendszerekre, következésképpen a másodlagos adatfeldolgozás igen nehézkes és költséges volt. Jelenleg viszont a számítógépes rendszerek elterjedésével a közigazgatási munkák „termékei” viszonylag könnyen átvehetők, és ezért a jövőben egyre gyakrabban kell az e téren fellelhető lehetőségekkel élni.

4. Az átmenet időszakában (de feltehetően a későbbiekben is) célszerű lenne közvetlenebb kapcsolatot teremteni a kormányzati információs igények, valamint a társadalomstatisztikai tevékenység között. Egyik oldalról nézve a kormánynak alapos érdeke fűződik ahhoz, hogy viszonylag pontos ismerete legyen a különböző társadalmi jelenségekről, így többek között a szegénység és általában a szociális rászorultság különböző formáiról, méretéről, az ebben érintett népesség (családok) összetételéről vagy a lakáshoz jutás, a lakásprivatizáció, továbbá a megélhetéssel kapcsolatos különféle tényezőkről és sok más hasonló kérdéssel. Ezen információk hiányában ugyanis vagy figyelmen kívül hagyják, vagy nem is ismerik a különböző társadalmi problémákat, vagy — éppen ellenkezőleg — a problémák felnagyításával, az ismerethiányból fakadó bizonytalanság veszélyével kell számolni.

Ismeretes, hogy a kormányzat számára igen nagy feladat a megfelelő lakáspolitikai, valamint a szociálpolitikai koncepció kialakítása. E koncepciók megalkotásához sokféle és nagyszámú statisztikai információ szükséges, sőt a későbbiekben megvalósuló lakás-, illetve szociálpolitikát is csak megfelelő statisztikai információk alapján

lehet majd folyamatosan működtetni. Előzetes konzultációk során az illetékes kormányzati szakemberektől számos ígéretet kaptunk az együttműködés kialakítására, mindaddig azonban a gyakorlatban ezt nem sikerült hasznosítani.¹⁸

Ez a kiragadott példa azonban csak a kormányzati szervekkel való kapcsolat egyik oldalát mutatja. Szólni kell azokról az esetekről is, amikor a kormányzati szakemberek kérnek ugyan akár a lakás-, akár a szociálpolitikai koncepció összeállításához adatokat, de valamilyen oknál fogva a társadalomstatisztika nem tudja nyújtani a kért adatot. Ez a körülmény gyakorta elkedvetleníti az illetékes szakembereket, és később különböző hangvételi kritikákkal illetik a statisztikai szolgálatot. Paradox helyzet alakult tehát ki, amelyben attól a statisztikai szolgálattól várnak többet, amelynek működési feltételei több tekintetben is romlottak.

Talán éppen ezért tapasztalható már ma is, hogy egyes kormányzati szervek, különböző kutatóintézetek igyekeznek saját adatgyűjtéseket végezni. Ez egyfajta versenyhelyzetet teremt, amely egyértelműen a társadalomstatisztikai adatgyűjtés stratégiájának újragondolására ösztönöz. Ilyen viszonyok között mindinkább arra kell törekedni, hogy a már említett kormányzati, illetve önkormányzati közigazgatási munka során létrehozott információk másodlagos felhasználásával az intézményi típusú társadalomstatisztika keretei kibővíljenek.

5. Részben ez utóbbi gondolathoz kapcsolható az a törekvés is, amely — a társadalomstatisztika egyik speciális területének — az önkormányzati statisztika társadalmi vetületének kibővítésére irányul. A települési önkormányzatok feladata ugyanis főként a helyi társadalom életének megszervezése. A helyi közigazgatási munka során különböző információkat rögzítenek, amelyek — másodlagos feldolgozás révén — „statisztikásíthatók”, és ily módon az önkormányzati statisztika egyik alappilléret alkotják.

A múlt század végén a Hivatalban meglehetősen kiterjedt volt — főleg a települések gazdasági viszonyait bemutató — önkormányzati statisztika művelése, később azonban csak a nagyvárosi statisztika fejlődött tovább. A jelenlegi munkálatok azt célozzák, hogy a területi statisztikát művelőkkel közösen olyan irányú fejlesztés induljon el, amely egyszerre gazdagítja a területi statisztikát és a társadalomstatisztikát, következésképpen a korábbi hagyományokra is építve hosszabb távú kitekintésünk lehessen a helyi társadalmak életére.

Rétegződés- és életkörülmény-vizsgálat

A Központi Statisztikai Hivatalban már az 1960-as évek eleje óta hagyománya van az átfogó rétegződés és életkörülmény-, valamint életmód-vizsgálatoknak. E felvételeknek alapvető célja az, hogy a társadalomstatisztika eszközeivel, korlátait is figyelembe véve, viszonylag objektív képet rajzolhassunk a társadalom tagozódásáról, az egyes társadalmi rétegek helyzetének alakulásáról. E felvételeket ugyanakkor sajátos alapvizsgálatoknak is lehet tekinteni, hiszen az egy-egy társadalmi jelenség vagy réteg

¹⁸ Például részben a szűkös költségvetési források, részben a nehézkes ügyintézés miatt két év alatt sem lehetett ahhoz az állami lakásállomány állapotát bemutató adatgyűjtéshez hozzáférni, amelyet korábban a KSH az ÉVM-mel közösen rendelt el, és amelyre több száz millió forintot fordítottak a költségvetésből. Számos hasonló nehézség miatt továbbra sincs olyan lakásstatisztikai adatbázis, amely a társadalmi helyzetet és azon belül elsősorban a jövedelmi viszonyok és lakáshelyzet összefüggéseit, továbbá az épületek jellemzőit egybefoglalná.

helyzetének mélyebb megfigyelését csak ezen alapvizsgálatokra építve lehet megfelelően elvégezni. A különböző társadalomkutatási intézmények — többnyire célzott — vizsgálataihoz szintén ezen átfogó vizsgálatok szolgálnak összehasonlítási alapul.

Nem volt könnyű eldönteni e kutatássorozat eszmei időpontját. Az utóbbi évek politikai és társadalmi változásait, illetve ezek hatását ugyanis 1992—1993-ban még feltehetően nem, vagy csak részlegesen lehet lemérni. Ebből a szempontból nézve tehát egy pár évvel későbbi időpont lett volna a megfelelő. E szakmai szempontokat azonban „felülbírálta” az a nagyfokú információigény a társadalmi önismeretről, amely részben a kormányzati, részben a szakmai és társadalmi fórumokon megnyilvánult. Végül is ez utóbbi szempont határozta meg a felvétel időzítését.

A másik igen nehéz kérdés, hogy milyen típusú legyen a vizsgálat; az egyik változat szerint olyan vizsgálatot célszerű végrehajtani, amely biztosítja a különböző folyamatok és az egyes társadalmi rétegek helyzetének hosszabb távú összehasonlíthatóságát, és az újabb társadalmi jelenségek közül csak annyit próbál megragadni, amennyit a rendelkezésre álló vizsgálati módszerekkel viszonylag biztonsággal lehet feltérképezni. A másik alternatíva szerint e vizsgálatot oly módon kell kialakítani, hogy az a legaktuálisabb jelenségre vagy társadalmi rétegre figyeljen, amihez új vizsgálati módszereket kell kidolgozni. Ez utóbbi mellett szólt az a feltevés, mely szerint a rendszerváltozás révén többnyire nem a kontinuitás, hanem az új elemek megjelenése lesz a különböző társadalmi folyamatok jellemző vonása, következésképpen célszerű lenne ezekre fordítani a figyelmet. Széles körű konzultációkat követően végül is az előző alternatíva mellett döntöttünk. Ennek megfelelően 1992-ben — a tavaszi életkörülmény- és jövedelemvizsgálattal egyező mintán — került sor a társadalmimobilitásvizsgálatra, amely a korábbi évek programjához képest kibővült a vallásról és a vallásgyakorlásról, a politikai, közéleti aktivitásról, valamint a nemzetiségi hovatartozásról tudakozódó kérdésekkel. A következő szakaszban — 1993-ban — elvégezzük az életmódvizsgálatot, melynek keretében nagyrészt a korábbi vizsgálatok során is érintett kérdésköröket (lakáshelyzet, háztartások felszereltsége, gazdálkodása, vagyis, kulturális szokások, egészségi állapot) tűzzük napirendre, továbbá egy szűkített időmérleg-vizsgálatot hajtunk végre.

Ezen átfogó adatfelvétellel párhuzamosan, illetve részben ehhez kapcsolódva azonban sor kerül bizonyos célzott vizsgálatokra is. Így többek között kiemelt kutatási területnek tekintjük a vállalkozások, a vállalkozói szféra társadalmi jellemzőinek, valamint ezzel kapcsolatosan a polgárosodás folyamatának nyomon követését. Ennek megfelelően különálló adatgyűjtések keretében 1992-ben a mezőgazdasági vállalkozók, 1993-ban pedig a mezőgazdaságon kívüli vállalkozók körében végzünk adatgyűjtést.

E kérdéskör vizsgálatához kapcsolódik a vagyonosodás jelenségének megfigyelése, amelyet statisztikai eszközökkel köztudottan igen nehéz megragadni. Éppen ezért inkább csak közvetett információk begyűjtése révén, így elsősorban az ingatlanstatisztika kialakításával, valamint a bank- és az adóstatisztika e téren hasznosítható információival lehet bizonyos képet alkotni a vagyonosodás folyamatáról.

Terveink szerint — a rétegződés vizsgálatához kapcsolódva — elemezni kívánjuk a szegénység és általában az elszegényedés folyamatát, ezen belül a tartós, illetve az átmeneti hátrányos helyzet kialakulásának körülményeit. Erre vonatkozóan részben

a jövedelmi adatfelvételhez kapcsolódó lakossági vizsgálat, részben az önkormányzatok szociálpolitikai tevékenységét rögzítő intézményi adatgyűjtés keretében kívánunk megfelelő információkat begyűjteni.

Bizonyos társadalmi csoportok, így például a fiatal generációk életviszonyainak, ezen belül iskolázási esélyeinek, valamint a pályakezdéssel, a család- és otthonalapítással kapcsolatos problémáinak nyomon követése már hosszabb ideje a társadalomstatisztiika fontos területét alkotja. Erre vonatkozóan is részben önálló vizsgálatok keretében, részben más vizsgálatok ifjúsági szempontú feldolgozásával kísérrelünk meg megfelelő jelzőszámrendszert kialakítani. Ez a tevékenység — kormányzati és különböző társadalmi szervezetek kérésére — kibővül a gyermekstatisztiika rendszerének kiépítésével.

Szót kell ejteni a főosztályon végzett elitvizsgálatokról is. Az eddigiek során a korábbi nómenklatúrát — az állami és gazdasági vezetők körét — magában foglaló adatgyűjtés zárolt adatait dolgoztuk fel és adtuk közre. Emellett számottevő információt nyújtott az 1990. évi parlamenti és önkormányzati választásokhoz kapcsolódó adatfelvétel, amely az új politikai elit egy részéről nyújt bizonyos képet. A továbbiakban részben a rétegződésvizsgálatból származó, részben a közigazgatásban dolgozó vezetőkre vonatkozó (kialakítás alatt levő) nyilvántartás adatainak statisztikai feldolgozásával kívánunk információkat gyűjteni.

A lakásviszonyok vizsgálata

A hivatali lakásstatisztiika — a korábbiakhoz hasonlóan — továbbra is kettős feladatnak kíván eleget tenni. 1. a mindenkori hazai lakásviszonyok főbb jellemzőinek rögzítése; 2. a kormányzati lakáspolitikai kialakításához és működéséhez szükséges információk biztosítása. Mindkét feladat akkor látható el megfelelően, ha sikerül kialakítani — a már hosszabb idő óta tervezett — lakásstatisztiikai adatbázist, amelyet részben a lakossági adatgyűjtésekből (népszámlálások és reprezentatív összeírások), részben az intézményi adatgyűjtésekből és a különféle nyilvántartásokból származó információk alapján lehet összeállítani. Ez a sokrétű adatbázis lehetőséget adna a különböző társadalmi rétegek lakásviszonyainak, ezen belül a lakáshoz jutás mindenkori feltételeinek, a lakásfenntartás jellemzőinek, valamint a lakásprivatizáció folyamatának bemutatására.

Továbbra is önálló területként célszerű kezelni a lakásépítés és -megszűnés statisztikáját, amely a korábbiakhoz képest — az új viszonyoknak megfelelően — számottevő információtartalommal bővül (miközben a feleslegessé váló információk kikerültek az adatgyűjtésből). A tartalmi bővülés elsősorban a vállalkozói alapon szervezett lakásépítkezés részletesebb bemutatásánál jelentkezik. Ezen kívül az adatgyűjtés gyakoriságának növelése révén a lakásépítés mindenkori alakulásáról szóló információk egyúttal a konjunktúraelemzésekhez is számottevő adalékot adnak.

A lakáspiaci folyamatok nyomon követését szolgálják az ingatlanárak és az ingatlanforgalom alakulását bemutató — jelenleg kialakítás alatt levő — adatgyűjtések. Végül a szociális helyzet és a lakásviszonyok összefüggéseit kívánjuk feltérképezni a szociálpolitikai adatgyűjtésből származó, valamint a lakáshelyzetre vonatkozó információk összekapcsolásával.

A civil társadalom statisztikája

A társadalomstatisztikán belül a legújabb feladat az egyesületek és a társadalmi szervezetek, valamint a politikai szervezetek tevékenységét bemutató statisztika kialakítása, melyet az utóbbi négy évtizedben — alapvetően politikai megfontolásokból — meglehetősen elhanyagoltak. A feladatok újrafogalmazásakor részben az 1945 előtti hazai hagyományokból, részben a jelenlegi nemzetközi tapasztalatokból kellett kiindulni. A cél az volt, hogy folyamatosan aktualizált nyilvántartási rendszert alakítsunk ki a civil társadalmat megjelenítő társadalmi szervezetek és egyesületek működéséről, továbbá az e szervezetekben tevékenykedő állampolgárok közéleti aktivitásáról. Emellett fontosnak tartottuk a választási statisztika továbbfejlesztését is, ezért ennek keretében az 1990. évi parlamenti, majd önkormányzati választásokról adatgyűjtést végeztünk. Folyamatban van az egyesületek és társadalmi szervezetek — viszonylag naprakész — regiszterének kialakítása, mely minden további vizsgálat alapja. Úgy gondoljuk, a témakör megfigyeléséhez kellő információt nyújt az a rétegződésvizsgálat keretében végzett adatgyűjtés, amely a különböző társadalmi csoportok közéleti aktivitásáról ad számot.

FÜGGELÉK

Kiadványok jegyzéke*

Társadalmi mobilitás, presztízs

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás történeti tendenciái Magyarországon. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. 30. köt. Budapest. 1970. 395 old.

Andorka Rudolf—Harcza István—Kulcsár Rózsa: A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. Statisztikai Időszaki Közlemények. 343. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1975. 309 old.

Az 1973. évi társadalmi mobilitás vizsgálati eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1975. 29 old.

Andorka Rudolf—Zagórski Krzysztof: A társadalmi mobilitás Magyarországon és Lengyelországban. Statisztikai Időszaki Közlemények. 440. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 73 old.

Társadalmi mobilitás. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 307 old.

Az 1983. évi társadalmi mobilitás- és presztízsfelvétel előzetes eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 42 old.

Harcza István—Kulcsár Rózsa: Társadalmi mobilitás és presztízs. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 375 old.

Kulcsár Rózsa: A társadalmi mobilitás vizsgálat módszertana az 1983. évi felvétel alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 134 old.

Harcza István: Vándorlás, mobilitás, keresetalakulás. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1987. 86 old.

Kulcsár Rózsa—Kisdi János: Foglalkozások presztízse. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 84 old.

Rétegződés, életkörülmények

Cseh-Szombathy László—Lakatos András—Lakatos Mária—Schandl László: Magyarország legöregebb lakói. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 345 old.

Andorka Rudolf—Barbarczy Lászlóné—Cseh-Szombathy László—Ghyczy Béla—Lakatos András: Az öregek helyzete és problémái. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1972. 312 old.

Lakatos Mária: A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Közleményei. 46. köt. Budapest. 1979. 55 old.

Kulcsár Rózsa—Vajda Ágnes: Adatgyűjtés a kereső nőkről. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 81 old.

Cseh-Szombathy László—Kolossa Tibor: A háztartások és a családok összetétele I—II. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 313 old.; 1982. 491 old.

Lakatos Mária—Nagy Ilona—Ujvári József—Vajda Ágnes—Varga István—Zelenay Anna: Életkörülmények, lakásvi-szonyok. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 361 old.

* Az 1970-ben megalakult Társadalomstatisztikai főosztály, illetve utódszervezetei, túlnyomórészt az Életmód- és Mobilitási Statisztikai osztály, 1991-től az újonnan létrejött Társadalomstatisztikai főosztály publikációi.

Rétegződés, életkörülmények, életmód. (Az 1981—82. évi rétegződés és életmód felvétel előzetes eredményei.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 167 old.

Vajda Ágnes—Zelenay Anna: Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás. Adatgyűjtemény az 1978. évi életmód, életkörülmények felvétel adataiból. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 350 old.

Vajda Ágnes—Zelenay Anna: Rétegződés, életkörülmények, életmód II. (Az 1981—82. évi rétegződés és életmód felvétel háztartási adatai.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 537 old.

Harcza István—Vajda Ágnes: A munkahely biztonsága — kereseti lehetőségek. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 59 old.

Életmód, időmérleg

Andorka Rudolf—Falussy Béla: Időmérleg. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1980. 270 old.

Andorka Rudolf—Falussy Béla—Harcza István: Időmérleg. Részletes adatok I—II. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 795 old.

Harcza István: A háztáji és kisegítő gazdaság szerepe az életmód alakulásában. (Az 1976/77. évi időmérleg felvétel adatai alapján.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983. 263 old.

Andorka Rudolf—Harcza István—Iris Niemi: Időfelhasználás Magyarországon és Finnországon I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983. 42 old.

Andorka Rudolf—Harcza István—Luczjan Adamczuk: Időfelhasználás Lengyelországban és Magyarországon. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 78 old.

Falussy Béla: Az időmérleg vizsgálat módszertana (az 1976/77. évi felvétel alapján). Statisztikai Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 255 old.

Falussy Béla—Harcza István: Időmérleg (1977. és 1986. tavasza). Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1987. 307 old.

Harcza István—Iris Niemi—Babarczy Ágnes: Időfelhasználás Magyarországon és Finnországon II. (A családi életciklus és az iskolai végzettség szerepe.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 58 old.

Farkas János—Vajda Ágnes: Időgazdálkodás és munkatevékenységek. Az 1986/87. évi időmérleg felvétel adatai. Társadalomtudományi Vállalkozások. Központi Statisztikai Hivatal — MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest. 1989. 334 old.

Falussy Béla—Zoltánka Viktor: Az általános és középiskolai pedagógusok időfelhasználása, életmódja. 1986/87. I. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 426 old.

Falussy Béla: A magyar társadalom életmódjának változásai. (Az 1976—77. évi és az 1986—87. évi időmérleg felvételek alapján.) Társadalomtudományi Vállalkozások. Központi Statisztikai Hivatal — MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest. 1990. 315 old.

Babarczy Ágnes—Hannu Paakönen—Harcza István—Iris Niemi: Időfelhasználás Magyarországon és Finnországon III. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 80 old.

Falussy Béla: Az 1986—1987. évi időmérleg-életmód felvétel módszerei és teljes dokumentációja. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 180 + 281 old.

Fazekas Csongor: A középiskolák nappali tagozatán tanuló diákok időmérlege, 1987. I—II. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 491 + 289 old.

Falussy Béla—Harcza István—Antoni Kubiczek: A lengyel és a magyar népesség időfelhasználása a 80-as évek közepén. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 139 old.

Zoltánka Viktor: A pedagógusok életmódja 1970-ben és 1986—87-ben. II. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 242 old.

Lakás

Vajda Ágnes—Zelenay Anna: Lakáshelyzet '80. Ifjúságstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 450 old.

Farkas János—Sáfrány Gézané: Lakás, lakókörnyezet, lakásminőség. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 282 old.

Babarczy Lászlóné—Farkas János—Sáfrány Gézané: Lakásstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985-től 1991-ig évente.

Lakásellátással kapcsolatos kormányprogram teljesítésének alakulása 1984—1985, 1986—1987. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 41 old.

Farkas János—Ménesi Éva—Vajda Ágnes: A lakásminőség változásának háttere. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 61 old.

Farkas János—Sándorfi László—Somogyi Györgyné—Szabó Márta—Varga Attiláné—Vajda Ágnes: Lakásstatistikai évkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 158 old.

Ifjúság

Lakatos Mária—Surányi Bálint—Vita László—Láng Györgyné: A fiatalok bekapcsolódása a társadalmi munkamegosztásba. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 297 old.

A fiatalok relatív bérhelyzetének alakulása. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1976. 21 old.

Benda Gyula—Surányi Bálint—Vita László: A 16—29 éves fiatalok helyzetének főbb jellemzői. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 109 old.

Tanulmányok. Készítették a KSH Ifjúsági Szakmai Munkaközösségének tagjai. Ifjúságstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 213 old.

Ifjúságstatisztikai adattár. Szerk.: a Központi Statisztikai Hivatal Ifjúsági Szakmai Munkaközösségének tagjai. Ifjúságstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983. 424 old.

Az ifjúság életkörülményei. Ifjúságstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 335 old.

Ifjúságstatisztikai adattár, 1984. Szerk.: a Központi Statisztikai Hivatal Ifjúsági Szakmai Munkaközösségének tagjai. Ifjúságstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 338 old.

Harcza István—Molnár Györgyné—Sándorfi László—Ujvári József: Életkörülmények, életmód a fiatalok körében. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 420 old.

Az ifjúság életkörülményei. Szerk.: *Lakatos Mária*. Ifjúságstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1987. 136 old.

Az ifjúság életkörülményei. Megyei elemzések. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 80 old.

Statistical data collection on young people — Szbornik sztatisticheskikh dannih po mologozsi. Szerk.: a KSH Ifjúsági Szakmai Munkaközösségének tagjai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 219 old.; 1990. 180 old.

Társadalmi jelzőszámok

Babarczy Lászlóné—Farkas János—Harcza István—Helena Haskovcova és mások: Társadalmi jelzőszámok Magyarországon és Csehszlovákiában. Központi Statisztikai Hivatal — Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 91 old.

Elit

Harcza István—Késedi Ferenc—Kisdi János—Lakatos Miklós: Vezetők a nyolcvanas években. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 100 old.

Választási statisztika

Farkas János—Vajda Ágnes: Két választás Magyarországon 1990-ben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 80 old.

Deviancia

Andorka Rudolf—Buda Béla—Cseh-Szombathy László—Hegedűs Imre—G. Kis Judit—Simon Györgyi: Az alkoholizmus kifejlődésének tényezői. Statisztikai Időszaki Közlemények. 245. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1972. 202 old.

Harcza István: Társadalmi beilleszkedési zavarok a fiatalok körében. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 50 old.

TÁRGYSZÓ: Társadalomstatisztika. Statisztika története.

РЕЗЮМЕ

В первом разделе автор обобщает деятельности созданного в 1970 году главного отдела общественной статистики и соответственно организации, вступившей в последствии на его место. В ретроспективном историческом обзоре подробно перечисляет важнейшие обследования и изданные на их основе публикации Управления.

Во втором разделе формулирует важнейшие целеустановки и стремления на будущее. В рамках этого подробно останавливается на начатых и, соответственно, планируемых в новых условиях обследованиях и, таким образом, увязывает нынешнюю деятельность с длительной исторической перспективой.

SUMMARY

The first part of the study gives an overview of the activities of the Division of Social Statistics of the Central Statistical Office established in 1970 and of its actual successor organizations. In a historical retrospection the author provides a detailed list of more important surveys and publications of the Office, based on survey results.

The second part draws up professional aims and efforts as for the future. Within this the author deals in detail with more important surveys launched or planned under the new conditions, thus he puts on-going works into wider historical perspectives.

A FOGYASZTÓI ÁRAK STATISZTIKÁJA ÉS A LÉTMINIMUM SZÁMÍTÁSA*

DR. ZAFÍR MIHÁLY

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a létminimum-számítást 1991 elejétől, a fogyasztóiárindex-számítást pedig 1992 elejétől megújította. Azóta megerősített adatbázison, tartalmilag-módszertanilag továbbfejlesztve végzi a számításokat, és a számítások eredményeit a korábbinál részletesebben, gyorsabban és jobban hozzáférhetően publikálja. Napjainkban a KSH legfontosabb feladata, hogy a statisztikai rendszer a piacgazdasági feltételekhez, a korszerű nemzetközi módszertani és publikációs gyakorlathoz igazítsa, amihez e mutatók nagymértékben hozzájárulnak.

A SZÁMÍTÁSOK RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

A tárgyalt két mutatószám, a fogyasztóiár-index és a létminimum egy töről származnak, közös elődjük a századunk első felében általánosan elterjedt létfenntartási-költség-index.¹ Ez utóbbi tartalmilag olyan árukosár, amelyben egy 4—5 tagú, szerény jövedelmű (munkás) család fogyasztási tételei helyezkedtek el, feltételezett (alkalmasint egy-egy kis mintán mért) mennyiségekkel.

A fejlett világ statisztikáiban a negyvenes-ötvenes évek során már elkülönült a két mutatószám. A fogyasztóiár-színvonal általános — tehát nem a javak szűk körére korlátozódó, hanem az egész termék- és szolgáltatáskálára kiterjedő — változásának mérésére szolgál az egyedi árviszonyszámokat átlagoló, reprezentatív módszerű fogyasztóiár-index, és a fogyasztói árak alakulásának ilyenén mérésével egyidejűleg, különböző módszerekkel létminimumértékeket, azaz szociálpolitikai tartalmú küszöbértékeket is számolnak. A két mutató a különválás után is kapcsolatban maradt: egymás mellett szerepelnek a jóléti államok gazdaság- és szociálpolitikai eszköztárában; a létminimumadatok időbeli továbbvezetéséhez pedig nélkülözhetetlenek a fogyasztóiár-indexek.

* A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága, valamint a Magyar Statisztikai Társaság Gazdaságstatisztikai Szakosztálya és Társadalomstatisztikai Szakosztálya 1992. november 5-i együttes vitaülésén elhangzott előadás kissé módosított változata.

¹ Lásd: dr. Zafir Mihály: A régi létfenntartási indexszámok mai szemmel. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 4—5. sz. 366—367. old.; A hivatalos létfenntartási indexszámok. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1940. évi 1. sz. 28—30. old.; Simoncsics Miklós: A létfenntartási indexszámítások megbízhatósága. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1940. évi 1. sz. 32—34. old. (mindkettő: *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 4—5. sz. 368—381. old.).

Hazánkban mivel a politikai gyakorlat a szegénységet nem létezőnek tekintette, a Szakszervezetek Országos Tanácsa kísérletétől eltekintve nem folyt létminimum-számítás, a fogyasztóiár-indexet illetően pedig az általános KGST-gyakorlat érvényesült: árjegyzéki mérés, amely az árhatósági konkrét árváltoztatások teljes körű számbavételét jelenti, miközben az árváltozások más módozatairól az indexszámítás nem vesz tudomást.

Tovább lépésre a hatvanas évek utolsó harmadában került sor — a KGST-táborban úttörőként —, a gazdaságirányítási rendszer reformja, a reform piacgazdasági elemei jegyében a KSH 1967-ben megújította a kiskereskedelmi és a fogyasztói árak indexének számítását, és 1968-ban létminimum-számítást indított el. Ezek a jelentős munkák időben egybeestek az első önálló magyar statisztikai szervezet centenáriumával.²

A Központi Statisztikai Hivatal 1967-ben indított és 1992-ig csekély változtatásokkal számított fogyasztóiár-indexe korszerű mutató, 120—130 csoportba rendezett több mint 3000 reprezentáns árváltozásainak számbavétele alapján, egyedi árindexeik súlyozott átlagaként készült. A fogyasztóiárindex-számítás eredményeit a KSH 1968-tól folyamatosan, havonta publikálja.

A létminimumértékek szintén 1968-tól számított adatainak nyilvánosságra hozatalát azonban nem engedélyezték. További kísérletek után újabb átfogó jellegű számításokra az 1982-es jövedelemfelvételt követően, 1984-ben került sor; az ennek eredményeit tartalmazó, eredetileg szigorúan titkos (50 példányos) kiadvány végül is megjelent „hivatalos használatra” minősítéssel. Az 1968-as számítás valamennyi termékre és szolgáltatásra tételesen kidolgozott normatívákat (teljeskörűen tételes számítási módszer) alkalmazott, az 1984-es számítás pedig részlegesen tételes módszerrel készült: tételes normatívákat az élelmiszerekre és a lakásfenntartási kiadásokra dolgoztak ki, az egyéb szükségletek normatíváját pedig nem tételenként, hanem egyetlen összegben, mégpedig az élelmiszernorma függvényében határozták meg, regressziós egyenletekkel.

A létminimum-számítás eredményei 1987-től kaptak nyilvánosságot. Ekkortól a KSH statisztikai évkönyveiben megtalálhatók a minimumértékek 1982-vel kezdődő évenkénti idősorai. Ezeket úgy számították, hogy az 1984-es adatokat a fogyasztóiár-indexszel továbbvezették. Azóta az adatközlés rendszeres.

A MEGÚJÍTOTT SZÁMÍTÁSOK

A számítások mostani megújításának három okát szeretném kiemelni. Egyik, hogy a nyolcvanas évek során a közélet kezdett nyitottabbá válni. Márpedig a statisztika fejlődésének a nyitott közélet, a nyilvánosság olyan szükséglete, mint növénynek a fény.

Másik ok, hogy felerősödött — és 1988-ban kétszámjegyre váltott — az infláció, és nagymértékben romlott a lakosság anyagi helyzete, ami az érdeklődés előterébe helyezte ezeket a mutatókat.

A harmadik, leglényegesebb ok a piacgazdaságra való áttérés, mivel a piacgazdaság jóléti államaiban ezek a mutatószámok igen fontosak. Az infláció a három nagy

² Dr. Zafir Mihály: Fordulópontok a fogyasztói árak statisztikájának hazai történetében. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8—9. sz. 725—740. old.

„ellenség” egyike (a munkanélküliség és a recesszió a másik kettő), így folyamatának pontos, operatív nyomon követése közérdek. Mind a fogyasztóiár-index, mind a létminimum szervesen beépült a társadalomba, a gazdaságba. Az előbbi mint a valorizálás, az indexálás eszköze, a kamatláb-politika egyik meghatározója, és mindkettő mint az érdekegyeztető fórumok és mechanizmusok napi információbázisának része.

A mutatók fontosságából több dolog következik: fokozott pontossággal kell számolni a részleteket is; a felölelt körnek teljesnek, a számításoknak áttekinthetőnek, követhetőnek kell lenniük, s további követelmény a nyilvánosság kontrollja, valamint a gyorsaság.

Piacgazdasági körülmények között más a felhasználói szemlélet, mások a felhasználók gyakorlati elvárásai, amelyekhez alkalmazkodni kell. A fogyasztóiár-statisztika tartalmát tekintve legfontosabb, hogy az addig egyeduralkodó bázisszemlélet helyett a súlypont a folyamatmérésre, az infláció ütemének hónapról hónapra és tetszőleges időtávokra vonatkozó meghatározására helyeződjön. Szükség van továbbá speciális tartalmú, illetve a teljes tartalmi körnek csak egy-egy szelvényére vonatkozó árindexekre, és arra, hogy valamennyi háztartástípusra vonatkozóan legyenek létminimum-adatok (a megelőző számítás háztartástípusai körülbelül 60 százalékát fedték le a népességnek).

A piacgazdaság körülményei között megváltozott a fogyasztóiár-indexben mért jelenségnek, az áralakulásnak a természete: az árak alakulása szabaddá vált, és ennek nyomán megnövekedett térbeli szóródásuk. E körülményekhez mind a fogyasztóiár-statisztika szervezetének, mind a reprezentánsokénti árfelírások számának, mind pedig az összeírói és ellenőrzési munka minőségének alkalmazkodni kell.

A fejlett piacgazdaságok statisztikai rendszeréhez való igazodás előkészítéseképpen a KSH felkérte az Európai Közösség Statisztikai Hivatalát (EUROSTAT), a fogyasztóiár-index módszertanáról nemzetközi konzultáció rendezésére. A konzultációt 1991 júliusában Budapesten tartották, s így mód volt a nyugat-európai statisztikai gyakorlat és az EUROSTAT harmonizációs törekvéseinek közelebbi megismerésére, ezek beépítésére a hazai rendszerbe.

Fontosnak tartottuk továbbá, hogy a megújítást széles körű társadalmi-szakmai egyeztetés előzze meg. 1990 szeptemberében parlamenti szakbizottság alakult azzal a célkitűzéssel, hogy a minimumszámítások módszerét és a minimumértékek felhasználását illetően állásfoglalásokat, ajánlásokat dolgozzon ki. Érdekvédelmi szervezetek, társadalmi-gazdasági kutatóintézetek küldöttei, országgyűlési képviselők és statisztikai szakemberek vettek részt ebben. A szakbizottság egyéves munkája alapján 1991 szeptemberében dokumentum³ készült, amelynek már fejezetcímei is mutatják a küszöbértékek sokirányú és mélyreható megközelítését. Ezek: a minimumértékek helye a társadalmpolitikában; a létminimum és a társadalmi minimum tartalmi-fogalmi kérdései; a minimumértékek számításának módszere; a minimumértékek felhasználása (a családi segélyeknél, az általános ellátásoknál).

1991 őszén a KSH felkérte a szakbizottság tagjait, hogy a fogyasztóiár-index megújításának munkáiban is segítsenek. A kérést teljesítve állást foglaltak a betervez-

³ Dokumentum a létminimumról és a társadalmi minimumról. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 1. sz. 44—53. old.

tett „Az 1992-től újjáalakítandó fogyasztóiár-statisztikai rendszer koncepciója” című KSH-anyagról. Az ebben foglalt 36 pont többségében konszenzus alakult ki, és csak 5—6 pontban kellett — a megoszló vélemények miatt — a KSH-nak módszertani döntést hoznia.

Végül is az alábbi főbb következtetésekre jutottunk. Mind a fogyasztóiár-index, mind a minimumértékek számításának elvi-módszertani alapjai korszerűek. Kiskereskedelmiár- és fogyasztóiár-indexünk joggal sorolhatók a modern reprezentatív árindexek közé, és megérdemelten nyerték el a hazai és a nemzetközi elismerést. Árstatisztikánkat korrektnek fogadták el, és elismerték szerepünket a KGST-n belüli, torz árindexszámítási gyakorlat megtörésében. Ami a létminimum-számításokat illeti, azok nem nyilvános kezelésük miatt nem kerülhettek nemzetközi megméréstetésre, de a nemzetközi gyakorlat áttekintése alapján e mutatók is megfelelnek az európai színvonalnak. Ezért helyettük nem kell újat létrehozni, hanem a meglévőket kell megújítani.

A reform főbb elemei:

- a mutatók tartalmi körének a nyugat-európai statisztikai gyakorlathoz igazítása;
- következetesen helyszíni árfelírássra épülő, az árfelvételtől a fogyasztóiár-index publikálásáig ívelő, egységes szemléletű és minőségű szervezeti rendszer, mely felváltja az eddigi, a helyszíni árfelírást nem következetesen alkalmazó és szekunder felépítésű, azaz más statisztikák megfigyelési eredményeit használó fogyasztóiár-statisztikát;
- a számítások alapjául szolgáló adatbázis biztonságosabbá tétele;
- a piaccgazdaság szemléleti és gyakorlati követelményeihez igazodó számítási rendszer;
- áttekinthető számítások, gyors és korszerű információszolgálat.⁴

A fogyasztóiár-index és a létminimum tartalmi köre

Az *árindex* tartalmi körét az EUROSTAT-tal és az Európai Közösség három tagországával (Egyesült Királyság, Franciaország, Olaszország) folytatott konzultáció és az itthoni társadalmi-szakmai egyeztetés során határoztuk meg. A fogyasztóiár-index azon termék- és szolgáltatások alakulását méri, amelyeket a háztartások fogyasztási célra vásárolnak, tartalmi köre tehát a vásárolt fogyasztás. (Kivétel az 1992-től figyelembe vett, a nemzetközi gyakorlatban „imputált lakbér”-nek nevezett tétel, amellyel a tulajdonos által lakott saját lakások használata — kvázi fogyasztása — kerül a számításba.)

A fogyasztóiár-index azért nem az összes, hanem csak a vásárolt fogyasztásra vonatkozik, mert a vásárolt javaknak vannak áraik, a fogyasztás nem vásárolt elemei viszont nem piaci kategóriák. A fogyasztóiár-index ennek megfelelően nem öleli ugyan fel a saját termelésből származó fogyasztást, továbbá az oktatás, az egészségügyi és a szociális ellátás ingyenes formáit, viszont részét képezik a fizetett tandíj, az iskolai és hasonló kiadások.

A háztartások a fogyasztáson kívül termelési célra (kertműveléshez, állattartáshoz, iparüzéshez anyagokat, eszközöket) és beruházásra (lakást, lakás- és üdülőépítéshez

⁴ A megújított létminimum-számításokat a „Létminimum, 1989—1991” c. kiadvány (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 60 old.) és a „Fogyasztói árstatisztika. A megújított fogyasztói árstatisztikai rendszer, 1992.” c. kiadvány (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 91 old.) részletesen ismerteti. E témáról lásd még: „A létminimum-számítások 1991. évi megújítása”. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 6. sz. 425—432. old. és a 2. jegyzetben i. m.

anyagokat, üzemi épületet és gépeket stb.) is vásárolhatnak. A termelési célra és a beruházásra vásárolt javak nem tartoznak a fogyasztóiár-index körébe.

A különböző határesetek elsősorban nem árstatisztikai, hanem mindenekelőtt nemzetgazdasági elszámolási problémát jelentenek. Határesetnek tekinthetők az adók, a biztosítások, a pénzügyi szolgáltatások stb. A KSH 1992-től a következőképpen jár el:

— az adók közül a vámok, a fogyasztási adók és az áruforgalmi adó benne foglaltatnak a felmért fogyasztói árakban, egyebekben az adók nem részei az árindexnek;

— a pénzügyi műveletekért, számlakezelésért, fizetési megbízások teljesítéséért járó díjak vásárolt szolgáltatások ellenértékei, ezért 1992-től a fogyasztóiár-index körébe tartoznak;

— a biztosítások jelenleg nem részei a fogyasztóiár-indexnek, mivel egyelőre a nemzetgazdasági elszámolásokban sem tartoznak a fogyasztás körébe.⁵

A tartalmi kör az addigi gyakorlathoz képest változott valamelyest, mindamellett úgy ítéljük meg, hogy az adatok a megelőzőkkel korrekciók nélkül összehasonlíthatók.

A *létminimum* tartalmi köre a vásárolt fogyasztást illetően közös a fogyasztóiár-indexével. Ezen túlmenően felöleli a saját termelésből származó fogyasztást, továbbá a fogyasztáson kívüli kiadások közül is azokat, amelyek sokak létfenntartásában jelentős szerepet játszanak. Ilyenek a lakáshitel-törlesztés és -kamatok, a biztosítási költségek, a közműfejlesztési hozzájárulások. A beruházások, a termelési ráfordítások, a fogyasztóiár-indexhez hasonlóan, a létminimumnak sem elemei.

A számítások adatbázisának megerősítése

A fogyasztóiár-index számításának adatbázisát a reprezentánsok hónapról hónapra felírt árai és a súlyadatok, a létminimum-számításét az emberi szervezet tápanyag-, vitamin- és ásványianyag-szükségletére vonatkozó ismereteken alapuló élelmiszer-normatívák és a háztartás-statisztika kiadási adatai képezik.

A *számítások árbázisát* tekintve általánossá tettük a helyszíni árfelírást, a megnövekedett árszóródás miatt növeltük a reprezentánsokként felírt árak számát, szigorítottuk a mindig azonos minőségű választék árának felírását célzó szabályokat, továbbá áttekinthető és számítógéppel támogatott rendszerbe foglaltuk a begyűjtött áradatak ellenőrzését.

Az eddigi reprezentánsokként 2—3 felíróhely helyett a félmilliónál kisebb lélekszámú megyékben 5, a félmilliónál nagyobb lélekszámúakban 6 (Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg), illetve 8 (Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest) felíróhelyen kell árakat gyűjteni. Budapesten megközelítően 4 megyének megfelelő felírás az előírt.

Az árfelírás konkrét minőség alapján történik. A reprezentánsok nagyobb részének definíciója eleve magában foglalja az árfelírás során többé-kevésbé felismerhető minőségi jegyeket (ilyenek a termékhez felhasznált anyag fajtája, jellege, az előállítás

⁵ Az ENSZ 1993-tól érvényes Nemzeti Számlarendszerének (System of National Accounts — SNA) alkalmazása szükségessé teszi a nemzetgazdasági elszámolások hazai megújítását; természetesen ha megváltozik a vásárolt fogyasztás koncepciója, akkor azt lehetőség szerint a fogyasztóiár-index is követni fogja.

technológiája, a méret, műszaki cikkeknel a teljesítményparaméterek, a különböző speciális jellemzők, egyes esetekben a márkanév). Ha egy termék, szolgáltatás nem felel meg ezeknek az ismérveknek, nem írható össze. További biztosítékot jelent az az 1992-től érvényes előírás, hogy ha a reprezentánson belül választékelemek vannak, akkor a konkrét felíróhelyen megfigyelt választékelem lehetőség szerint mindig ugyanaz legyen. Amennyiben az induláskor felírt választékot később nem találják (megszűnik, az üzlet választékából kivonják, minősége érdemlegesen megváltozik), vagy már nem kelendő, akkor újat választanak: a hozzá legközelebb eső minőségű, ugyancsak legkeresettebb választék árát kell felírni.

Az áradatak felhasználását ügyrendben rögzített, számítógéppel végzett ellenőrzés előzi meg. Ennek három eleme van.

Az egyik egy jelző, amely a felírt áraknak a KSH megyei igazgatóságain történő számítógépes rögzítések felhívja a figyelmet, ha egy rögzítendő ár a reprezentáns előző havi megyei átlagárához képest nagyobb a kétszeresénél, vagy kisebb a felénél. Meg kell győződni ilyenkor, hogy nincs-e durva hiba, és ha van, az árat ki kell javítani, vagy el kell hagyni. (Durva hiba lehet a mértékegységbeli tévedés, a sorrelcsúszás, a számelírás, a reprezentánstévesztés.)

A másik elem az igazgatósági kontroll-lista, amelyen reprezentánsokként nagyság-sorrendben található a felírt árak, majd az előző havi és a tárgyhavi átlagár és végül a tárgyhavi átlagár az előző havi százalékában. Az igazgatóság árfelelőse a kontroll-listát végigvizsgálja, a gyanús árakat ellenőrzi, szükség szerint javítja, a javítást a listán jelöli és aláírásával engedélyezi a javított áradatak továbbítását. A kontroll-listát három évig megőrzik.

A harmadik elem: az igazgatósági ellenőrzés ellenére alkalmasint bent maradt hibás árak felderítését és kiiktatását az ár elhagyásával vagy — ha gyorsan végrehajtható — javításával a KSH központjában végzik. Ez az igazgatóságokon használnál még szélesebb dinamikai intervallumon kívül eső árakról készült jegyzéknek és kontroll-listáknak az átnézése útján történik. (A kontroll-listák egyebek között az előző hónapoz viszonyított dinamikákat és a reprezentánsokénti szóródási együtthatókat tartalmazzák.) Ennek a munkamenetnek kizárólag a durva hibák kiiktatása a feladata. A tapasztalat szerint arányuk csupán ezreléknyi a beérkező ártömegből, kiiktatásuk mégis fontos, mert hatásuk az index végeredményére ugyan általában csak jelentéktelen lenne, de az index egyes részleteit érdemlegesen elronthatnák.

A hibás árak kiiktatása után határozzák meg a reprezentánsok tárgyhóra jellemző átlagos árait.

Az árindexszámítás súlyai a termékek és szolgáltatások részletes csoportjainak (számuk 160) szintjén a háztartás-statisztika adataiból származnak, a reprezentánsok szintjén pedig szakértői becslések eredményei.

A háztartás-statisztika képviseli az összes magyarországi háztartást, és tartalmi köréből kiállítható a fogyasztóiár-index tartalma. Adatai azonban további munkálatok nélkül nem fejezik ki a fogyasztás valóságos szerkezetét. Egyrészt azért nem, mert a háztartás-statisztika bizonyos rétegeket nem a tényleges arányuknak megfelelően képvisel, másrészt azért nem, mert az adatok elfelejtés és letagadás miatt hiányosak.

Az adatszolgáltatást nem vállaló háztartások aránya a véletlen mintában szereplők közül átlagosan 25—30 százalék, de a jó anyagi helyzetű háztartások esetében ennél

sokkal nagyobb, az alacsony jövedelműek, idősek, nyugdíjasok körében ennél sokkal kisebb a felvételtől elzárkózók aránya. Ilyképpen a megvalósult háztartás-statisztikai mintában a valóságosnál kevesebben vannak a jó anyagi helyzetűek és többen az alacsony jövedelműek, valamint az idős, nyugdíjas háztartások.⁶ Emiatt a valóságos országos fogyasztáshoz képest a háztartás-statisztikában 15—20 százalékos hiány mutatkozik, mégpedig a javak különböző jövedelemrugalmasságának megfelelően differenciáltan (például az egy főre jutó kenyérfogyasztás háztartás-statisztikai adata nem hiányos, egyes nagy jövedelemrugalmasságú tételeknél — például az éttermi étkezésnél, a külföldi üdülnél, a testápolási szolgáltatásoknál, a járműüzemanyagoknál stb. — pedig 20—40 százalékos vagy még nagyobb a hiány).

A letagadás, elfelejtés következményeként létrejött további hiány összességében 10 százalék körüli. A letagadás a szeszfogyasztás esetében kirívó; ebből következően és azért, mert a szeszes italok egy részét alkoholisták fogyasztják, akik statisztikai adatszolgáltatásra nem hajlandók, vagy nem képesek, a szeszes italok valóságos fogyasztásának a háztartás-statisztikában csak harmada, negyede jelenik meg. Más tételeknél — mint főleg az üdítőitalok, az édességek, a cigaretta, az újság, a folyóirat, a könyv, az ajándéktárgyak, a virágok esetében — inkább elfelejtésből adódnak az ugyancsak jelentős, 20—50 százalékos hiányok.

Az elmondottak alapján átdolgoztuk a háztartás-statisztikai adatokat úgy, hogy a fogyasztásról valóság-hű struktúrát mutassanak. A minta torzulása miatti átdolgozás a mintának a valóságos arányokhoz való illesztését, a letagadás, elfelejtés esetében a hiányok pótlását jelenti.

A valóságos jövedelemarányokhoz való illesztés bázisa az ötévenkénti jövedelemfelvétel. A jövedelemfelvételek ugyanis az eddigiekben sokkal jobban közelítették a jövedelmek valóságos rétegarányait, mint a háztartás-statisztika, mert — a felvétel jellegéből következően — a válaszadást megtagadók aránya csak kis hányada a háztartás-statisztikai felvétel elől elzárkózókénak, így a szisztematikus torzulás csekély és többnyire kijavítható.

A hozzáillesztés mikroszimulációs technikával történik úgy, hogy a háztartási adatsorok számát megfelelő arányban többszörözzük az olyan rétegeknél, amelyek alulreprezentáltak, és kellő számú adatsort véletlentechnikával elhagyunk olyanoknál, amelyek túlreprezentáltak. Ennek eredményeként a fogyasztás végösszege a reprezentációs torzulás miatt hiányzó összeggel megemelkedik, miközben az egyes fogyasztási tételek értékösszegei jövedelemrugalmassági törvényszerűségeiknek megfelelően változnak. Két jövedelemfelvétel közötti években a jövedelemarányokat — ugyancsak mikroszimulációs technikával, a makroszinten megismert folyamatokat leképezve — továbbvezetjük, és az illesztés ezekhez az adatokhoz történik.

A letagadás, elfelejtés miatti hiányzó adatok pótlása az érintett konkrét tételek kijavításával történik. A javítás mértéke a makroszinten meghatározott fogyasztáshoz igazodik, levonva abból a külföldiek becsült vásárlásait; az aktuális évre vonatkozó makroadat hiányában a javítás előző időszakok tapasztalati arányain alapul. A hiányzó adat pótlásának módja a szeszes italok esetében a hiányösszeg szétosztása, a többi tételnél az adatszolgáltatók bevallása szerinti adat felszorozása.

⁶ A jövedelemeloszlást azért emeltük ki, mert a reprezentativitás e tekintetben a leghiányosabb.

A reprezentánsok súlyainak képzésénél abból indultunk ki, hogy a reprezentánsok a termékek és a szolgáltatások részletes csoportjain belül a csoport értékösszegét teljesen kitöltsék. Ebből következően, ha a csoport egyetlen reprezentánsból áll, akkor a reprezentáns súlya a csoportéval azonos, ha pedig — mint az esetek többségében — több reprezentánsból áll, akkor egyenként meg kell állapítani a csoport egészét kitöltő reprezentánssúlyokat. A reprezentáns súlya képviseleti súly, ami a reprezentáns saját valóságos súlyának és az általa képviselt termékek, illetve szolgáltatások súlyainak együttes összege. (Természetesen, ha a reprezentáns egyben maga a termék-, illetve szolgáltatáscsoport, vagy ha a csoportban levő valamennyi termék, illetve szolgáltatás ki van jelölve reprezentánsnak, akkor a reprezentáns valóságos és képviseleti súlya azonos.) A csoportok egy részénél a reprezentánssúlyokat szakértői becsléssel határoztuk meg, ennek módozatai:

- a termelési, nagykereskedelmi és értékesítési statisztikákból és hasonló makroforrásokból merített közelítő információk;
- üzletekben, szolgáltatóhelyeken végzett szakmai becslések;
- egyéb becslések, logikai, nagyságrendi megközelítések (például a „cukor” alapsoron belül a csoport értékének nyilvánvalóan túlnyomó hányadát adja a kristálycukor és csak kis hányadát a makkacukor, porcukor; a sertéshúsokon belül ún. próbabontás szerinti arányokból kiindulva kapja meg súlyát a comb, az oldalas, a rövidkaraj stb.).

A *létminimum-számítás* bázisa az étel- és ital-fogyasztás minimum értéke. Nem történt változás a tekintetben, hogy az étel- és ital-minimumnak biztosítania kell — és ez szakbizottsági megfogalmazás — „az étel- és italfogyasztás tudományi normatívák szerinti, az életműködéshez, a gyermekek fejlődéséhez szükséges tápanyagokat”. Ez a hazai étel- és italfogyasztás tudományt képviselő Országos Ételfogyasztás- és Táplálkozástudományi Intézet (OÉTI) ajánlásaiból felépítve, mérsékelten aktív életmódot folytató aktív korú felnőtteknél egy napra számítva 2700—2800 kalóriát, 90 gramm fehérjét, 95—100 gramm zsírt, 370—380 gramm szénhidrátot, 2500 milligramm káliumot, közel 800 milligramm kalciumot, 12 milligramm vasat, 1100 mikrogramm B₁, 1600 mikrogramm B₂, 100—110 milligramm C-vitamint, 10 gramm nyersrostot jelent.

E tápanyagok mögé konkrét étel- és italfogyasztásokat kell helyezni, mégpedig minimalizálva a ráfordítás értékösszegét. A ráfordítás minimalizálásának módja:

- az ételfogyasztási alapirányzat megválasztása (a tejalapú fehérjeellátás olcsóbb a húsalapúnál);
- az egyes étel- és italfogyasztáscsoportokon belül az olcsóbb ételek választása: a húsfogyasztásban karajjal, combbal nem számolunk, dagadó, tarja és kevés lapocka szerepel, továbbá máj; a húskészítmények között nincsen sonka, szalámi, császárhús, szárazkolbász, viszont dominál a párizsi, a hurka, a krinolin, a kenőmáj; a száraztészták nem 4 és több, hanem 2 tojásosak, a gyümölcsök között az alma és a szilva túlsúlya jellemző stb.;
- választások az alapanyagok és készítmények alternatívái között (például olcsóbb száraztésztát házilag gyúrni, mint készen venni; otthon főzni olcsóbb, mint vendéglőben étkezni stb.);
- a beszerzés időpontjának megfelelő megválasztása (például a zöldség- és főzelékfélék a tömegérés nyári-őszi időszakában a legolcsóbbak).

Hogy meddig menjünk el a ráfordítás minimalizálásában, arról a szakbizottság úgy fogalmazott, hogy „a társadalmi elfogadhatóság határáig”, amin nyilvánvalóan azt kell érteni, hogy nem szabad elrugaszkodni a táplálkozási és ételfogyasztási szokásoktól. De mi az, ami már elrugaszkodás? Nyilvánvalóan annak kellene tekinteni, ha csak

tej-tejtermék, hús pedig egyáltalán nem szerepelne a minimumszámításban. De úgy is felmerül a kérdés, hogy milyen arányuk minősíthető társadalmilag elfogadhatónak? Vagy például nyilvánvaló, hogy ha valaki az egész évi zöldség-gyümölcs mennyiséget az augusztusi, az éven belül legolcsóbb árakon veszi meg, akkor legkisebb a ráfordítása. Zöldfélére azonban egész évben szükség van, és a létminimum alatt élő állampolgárnak se akkora hűtőszekrénye, se egyszerre annyi pénze nincsen, hogy az egész évi mennyiséget augusztusban vegye meg. És hol marad a hitelesség, ha a lineáris programozás számos korlátvariációját lefuttatva egy-egy újabb verzió még mindig nagymértékben változtatni tud a végösszegeken? Mert ilyen tapasztalataink voltak.

Ebben a nehéz és az 1984-es számításoknál sem megnyugtatóan feloldott dilemmában segített az OÉTI azzal, hogy az ismeretek alapján kellő számú, minden évszakra 1—1 heti reggeli, ebéd és vacsora étlapot állított össze, receptúrával.⁷ Ezek a táplálkozási normatíváknak és a minimalizálási követelményeknek egyaránt megfelelnek, mégpedig úgy, hogy a hazai ételmezési szokásokon sem esett durva csorba. Ez az új, étlapos megoldás megerősítette a minimumszámítások bázisát.

Az aktív korú személy ételmezési-minimumából származtattuk a gyermekek (0—14 évesek) és a nyugdíjas korúak ételmezési-minimumát. A számítást az állati és növényi eredetű fehérje jellegű ételiszerekre, a zsiradékokra, a szénhidrát jellegű ételiszerekre külön-külön elvégeztük, összesítésük eredményeként az aktív korú felnőtt normatíváját 100 százaléknak véve a gyermek (0—14 éves) ételmezési-létminimumának mértéke 77,8, a nyugdíjaskorúaké 88,2 százalék.

A létminimum-számítás bázisát azzal is erősítettük, hogy a lakáskiadások és az egyéb szükségletek minimumösszegeinek háztartástípusonkénti közvetlen meghatározásáról átfogó jellegű számításra tértünk át. Amíg ezeket háztartástípusonként külön-külön, közvetlenül számítottuk, a háztartás-statisztika adott keretén belül a kisebb számosságú típusok reprezentációja nagyon gyenge volt, sokaké pedig annyira elégtelen, hogy adataik egyáltalán nem voltak felhasználhatók. Így végül is a lakosságnak csak 60 százalékát fedték le azok a háztartástípusok, amelyek minimumértékeit több-kevesebb biztonsággal számítani lehetett.

Az átfogó jellegű számítás — tudomásul véve a háztartás-statisztika nem bővíthető keretét — ezt a problémát úgy hidalja át, hogy közvetlenül csak a négy átfogó háztartáscsoport (városi aktív és inaktív és községi aktív és inaktív háztartások) minimumösszegeit számítjuk ki, ezáltal ezek reprezentativitása igen kedvező; a részletes háztartástípusok adatait pedig modulokból (különböző korú és aktivitású személyek ételmezési- és egyéb szükségletére vonatkozó minimumértékekből, különböző létszámú háztartások lakáskiadásaiból) állítjuk össze, amely modulok a négy átfogó háztartáscsoport adatainak felbontásával készülnek. (Lásd a Függelék.)

A számítások gyorsítása, publikáció

Az alábbi követelményeket tartottuk szem előtt: gyorsaság, rendszeres, és előre meghirdetett időpontokban történő publikálás, a tájékoztatás semlegessége, kellő részletezettség és végül az adatok rendszeres kommentálása.

⁷ Lásd az említett „Létminimum 1989—1991” c. kiadvány 37—50. oldalait.

Az újjáalakítást megelőzően a fogyasztóiár-indexet a tárgyhónapot követő második hónap elején jelentették meg, a létminimumadatokat csak évente közölték, zsebkönyvekben, illetve évkönyvekben, vagyis hónapokkal a tárgyév után. Most a fogyasztóiár-indexet és a létminimumadatokat egyaránt a tárgyhónapot követő 15. napon, tehát a megelőzőnél sokkal gyorsabban tesszük közzé. A rövid határidőt több szervezési intézkedés tette lehetővé.

— Mivel a fogyasztói árak statisztikája primer adatfelvétellel és adatfeldolgozássá alakult, nem kell más területek adataira várni. Az áradatok áramlása egysatornássá vált, gyorsabb rögzítési és ellenőrzési programmal. Az is gyorsította a feldolgozást, hogy átértékeljük a központi ellenőrzés adatjavítási módszerét. Miután a tapasztalat igazolta, hogy csak a durva hibák befolyásolják az indexeket, ezért a feldolgozás előtti ellenőrzést ezek biztonságos kiiktatására korlátozzuk, ami a feldolgozás időtartamát jelentősen lerövidíti.

— A létminimum-számítást szorosan ráépítettük a fogyasztóiár-indexre (azon belül az alacsony jövedelműek adataira), így a modulok továbbvezetett adatai gyakorlatilag az árindexszel egyidejűleg készülnek el. Igaz, ezt követően még ki kell számítani a háztartástípusok minimumértékeit, ezt azonban a modulelv alkalmazása csekély időigényű rutinfeladattá egyszerűsítette.

Mind az indexszámítás, mind a publikáció középpontjában a havi indexek állnak. A KSH az árindexek és a létminimum havi adatait a tárgyhónapot követő hónap 15. napján átadja a Magyar Távirati Irodának (MTI). Az MTI-nek adott közlemény a főcsoportok indexeit tartalmazza, a további részletezések ezt néhány napos eltolódással követik. Az adatokkal együtt rövid kommentárt is átadunk. Az MTI-közlemény-nyel biztosított a tájékoztatás semlegessége, egyidejűsége és rendszeressége.

A KSH kiadványai havonta, negyedévenként és évenként tájékoztatnak a fogyasztói árak alakulásáról. Ezen túlmenően a KSH Információszolgálatán bármely állampolgár vagy jogi személy rendelkezésére állnak — levélben, telefonon vagy személyes megkeresésre — a havi MTI-tájékoztatók, a részletesebb adatokat tartalmazó táblázatok, és a kiadványokban megjelent adatokról is adnak felvilágosítást. Ebben az adatkörben és formában az információ ingyenes.

A FOGYASZTÓIÁR-INDEX ÉS A LÉTMINIMUMADATOK FELHASZNÁLÁSA

A fogyasztóiár-index rendeltetése igen sok irányú:

- az infláció általánosan használt mérőszáma és a gazdaság állapotának egyik fontos jellemzője;
- nélkülözhetetlen a lakosság életszínvonalának mérésében (a reáljövedelem számításában, a megélhetési költségek vizsgálatában), az életszínvonal megítélésében;
- felhasználják a nemzetgazdaság volumenfolyamatainak mérésében (a folyó áras adatokat defláció indexeként, a fogyasztás volumenének meghatározásakor);
- a piacgazdaságokban felhasználják nominális folyamatok mércéjeként (érdekegyeztetésben, kamatláb-politikában stb.);
- értékmegőrző záradékok mutatószáma (vagyonjogi, munkajogi, járadékfolyósítási, biztosítási szerződésekben stb.).

A piacgazdaságban a hagyományos területeken túl is széleskörűen terjed a fogyasztóiár-index felhasználása. Ezt mutatja a KSH-hoz az önkormányzatoktól, a pénzünté-

zetektől, a bíróságoktól, a vállalatoktól, az ügyvédektől, a magánszemélyektől érkező számos megkeresés, amelyekben a legkülönbözőbb időtávokra vonatkozóan kérnek információt a fogyasztói árak alakulásáról.

A létminimumértékek az alábbi célokra használhatók:

- mérőszámokként a küszöbérték alatt élő népesség számának, rétegeloszlásának, anyagi helyzetének vizsgálatához;
- kiindulópontként az általános ellátások (munkabér, minimálnyugdíj, családi pótlék stb.) meghatározásához;
- ugyancsak kiindulópontként az adótörvényekben a szociális szempontok érvényesítéséhez;
- küszöbértékeként a családi segélyezéshez.

A konkrét felhasználás nem ilyen gazdag. Az adótörvényben, továbbá — egyes önkormányzatoktól eltekintve — a családi segélyezésben nem használják a minimumértékeket, ami nyilvánvalóan összefügg a szociális célokra rendelkezésre álló források szűkös voltával és bizonytalanságával. Ilyen körülmények között a létminimum biztosítására irányuló kötelezettségvállalások még fejlett érdekegyeztetési rendszerben is — és a mienk egyelőre távolról sem fejlett — nehezen születhetnének.

A szakbizottság igyekezett megtalálni a *modus vivendi*. Az idézett dokumentum 21. pontjának 2. szakasza így szól: „A minimumértékek mind az általános ellátáshoz tartozó járandóságok, mind a családi segélyezés meghatározásánál felhasználhatók mérceként úgy, hogy vagy a minimumértéket, vagy pedig annak valamekkora százalékát alkalmazzák, illetve tekintik kiindulópontnak az érdekegyeztetés során. Így érvényesülhet az a szakbizottsági álláspont, hogy a minimumérték számítása elsősorban tudományos-szakmai, felhasználása pedig politikai, tehát érdekegyeztetés tárgyát képező kategória”. A gyakorlatban ez eddig nem jutott érvényre.

A fogyasztói árak változása fontos eleme az életszínvonal változásának, de ez utóbbi az árakon kívül a nominális jövedelmek, az adók, a biztosítási díjak, a lakáshitelkamat és -törlesztési feltételek, a lakosság infrastrukturális hozzájárulásai stb. változásának együttes függvényében alakul. Ezért az életszínvonal változásának megítélésében a fogyasztóiár-indexet az említett összetevőkkel együttesen kell felhasználni.

Van olyan szakszervezeti törekvés, hogy készüljön egy olyan mutató, mely ezen elemeket mind magában foglalja, ez az ún. megélhetésiköltség-index. Ha jól meggondoljuk, a lakosság bruttó nominális jövedelme indexének és nettó reáljövedelme indexének hányadosa tartalmilag egy ilyen mutatóhoz hasonló, ezzel meg kellene elégedni, és majd az éves nemzetgazdasági számítások negyedévéssé tételekor lehetne továbblépni.

Fogyasztóiár-indexet az összlakosság mellett a lakosság különböző rétegeire vonatkozóan is rendszeresen számítunk. Ezek az indexek többnyire nagyon hasonlóak, érdemlegesen nem differenciáltak. A rétegeket az aktív és a nyugdíjas háztartások, az alacsony, közepes és magas jövedelműek képezik, az aktív háztartások körében külön számítás készül a három- és többgyermekes családokra vonatkozóan. E metszetekben, úgy gondolom, mutatkozni kellene differenciáltságnak, ha valóban lenne.

Az érdemleges nagyságrendű differenciák hiánya részben abból következik, hogy az áralakulásban már csökkennek az egyes árucsoportok közötti kirívó különbségek,

mert az ártámogatások leépítése már befejezéséhez közeledik. Másrészt pedig az áralakulás markáns különbségei nem egy-egy rétegre koncentráltak. Például a háztartási energia kirívó áremelkedése az átlagosnál jobban növeli az alacsonyabb jövedelműek, a többgyermekesek stb. árindexét, a járműüzemanyagok árának egyidejű emelkedése viszont a magasabb jövedelműek árindexét emeli jobban.

A rétegek életkörülményeiben manapság a nominális jövedelmi folyamatok a meghatározók, hatásukat inkább csak árnyalják a rétegárindexeknek az általános árindextől eltérő mértékei. Ugyanakkor erősen differenciál, hogy az egyes rétegeknél van-e és mekkora a rendelkezésre álló jövedelem, amiből az áremelkedés kivédhető, és hogy milyen az árváltozás belső tartalma. (Az előbbi példában nyilvánvaló, hogy az alacsonyjövedelműek, többgyermekesek az árváltozás belső tartalmát tekintve is hátrányban vannak, mert a háztartási energiaszükséglet merevebb a járműüzemanyagénál.)

A létminimum a különböző típusú háztartásokban nagymértékben eltérő, ami a háztartás egészére vonatkozó összegek mellett az egy főre jutó értékekben is megmutatkozik. Az egy főre jutó minimumértékek a gyermek nélküli, a kis létszámú háztartásokban magasabbak, a többgyermekesek, nagy létszámúak esetében alacsonyabbak. Ez következik a gyermekek felnöttekénél kisebb szükségletéből és abból, hogy a lakásköltségek nagyobb létszám esetén több személyre oszlanak. Továbbá a városokban valamivel nagyobb, mint a községekben. A KSH-közleményekben rendszeresen megtalálható háztartástípusok közül legmagasabb az egy személyre jutó létminimumérték a városokban élő egyedül állóknál, és legalacsonyabb a két felnőttből és négy gyermektől álló községi háztartásokban.

A típusok közül kiemelten fontosak a kétgyermekes családok, arányuknál és társadalmiminta-jellegükénél fogva, de azért is, mert a létminimum országos átlagához legjobban e típus minimumértékei hasonlítanak.

A háztartástípusonkénti különbözőséget a minimumértékek bármilyen célú felhasználásánál (a létminimummérce alapján folyósított segélyezésnél, de a létminimumszint alatt élők számának meghatározásakor) szem előtt kell tartani olyképpen, hogy minden háztartástípus esetében a saját mércét kell alkalmazni.

A létminimumértékek — amint a szakbizottság a dokumentumban megfogalmazza — társadalmilag meghatározottak. Társadalmi meghatározottságukból, másként fogalmazva, társadalmilag elfogadható küszöbérték jellegükből több dolog is következik.

A létminimum nem jelent biológiai minimumot, annál több. A létminimumba foglalt egy személyre jutó évi 38 kilogrammos hús, hal és közel 200 kilogrammos tej- és tejtermékfogyasztást úgy ítélnék meg, ha tudjuk, hogy a hatvanas éveket tekintve az egész lakosság átlagos fogyasztása húsból és halból 53, tejből és tejtermékekből 104 kilogramm volt. Ez az összehasonlítás — jóllehet azóta negyedszázad eltelt — érzékelteti, hogy a létminimum társadalmi és nem biológiai kategória.

A létminimum szintjén vagy az alatt élni nem feltétlenül és egyidejűleg azonos az alultápláltsággal, a zsúfolt, egészségtelen lakásviszonyokkal, a társadalmi normáktól teljesen elszakadt ruházkodási, kulturális körülményekkel, ezek a létminimum alatt élők alsó csoportjainak jellemzői. Ugyanakkor a veszélyeztetettségi határ a létminimumnál magasabb.

A létminimumértékeknek a lakossági általános színvonallal összehasonlítva is értelmezhetőeknek és elfogadhatóknak kell lenniük. Ez természetes követelmény, hiszen a létminimumnak nem vágyalomnak, hanem mércének kell lennie. A szakbizottság úgy ítélte meg, hogy a megújított létminimum, amelynek három évvel ezelőtt kiszámított értéke a lakosság egy főre jutó átlagos személyes nettó jövedelméhez képest 54 százalékot tett ki, megfelel ennek a követelménynek. A szakbizottság ehhez azt is hozzáfűzte, hogy a lakosság szükségleti szintje — a nagyobb arányú társadalmi-gazdasági változásokig — stabilnak tekintendő. Azokban az években, amikor a lakosság átlagos reáljövedelme csökken, az előzőekben említett arány növekedése, ellenkező esetben pedig csökkenése logikus tendencia.

1989 óta a lakosság jövedelme, fogyasztása csökkent. Ehhez viszonyítva a változatlan szinten tartott — mert az árindexszel továbbvezetett — létminimumérték megnőtt; jelenleg már eléri, valamivel esetleg meg is haladja a lakosság átlagjövedelmének 60 százalékát. A három évvel ezelőtti „éljen meg ennyiből, aki kiszámolta” mellett egyre gyakoribb a „bár lenne anyim” kommentár.

Nagyon kifejezően tükröződik a létminimum társadalmi meghatározottsága a Szonda Ipsos közvélemény-kutatási eredményeiben. Eszerint 1992 szeptemberében a lakosság legalacsonyabb nettó jövedelmű egynegyede szerint 7400, a középső 50 százaléka szerint 9100, a magas nettó jövedelmű egynegyede szerint pedig 12400 forint a létminimum határa. Ugyanezen csoportok az átlagos életszínvonalhoz tartozó egy főre jutó nettó jövedelmet 11 700, 14 200, illetve 19 400 forintra becsülték.

A különböző jövedelmű csoportok tehát más és más összegeket vélelmeztek átlagként és más és más létminimumként, de a kettő aránya mindegyiküknél 63—64 százalék.

A KSH újabb háztartás-statisztikai és jövedelmi felvételre támaszkodva 1993-ban szándékozik megismételni a számításokat. Ekkor lehet majd képet alkotni arról, hogy az új életszínvonal-arányok közepette változtak-e, illetve mennyiben változtak a létminimumértékek, és hogy az ország lakosságából a különböző társadalmi csoportokban mennyien és mennyivel éltek a létminimum alatt és mennyien a létminimum közelében.

FÜGGELÉK

A fogyasztóiár-index és a létminimum számításának módszere

A *fogyasztóiár-index* reprezentatív módszerrel készül, ami azt jelenti, hogy a javaknak az index tartalmi köre szerinti összességét megfelelő számú termék- és szolgáltatásféleség, ún. reprezentáns képviseli. Számuk 1992. január 1-jén körülbelül 1800 volt.

A reprezentánsok a fogyasztásban fontos szerepet betöltő, használati értéküknek legfontosabb minőségi jellemzőivel körülhatárolt termék-, illetve szolgáltatásféleségek (például sertéscomb csont és csülök nélkül; 80 százalék zsírtartalmú teavaj 10 dekagrammos csomagolásban; fésűs tiszta gyapjúszövet 300 gramm/négyzetméter súly felett; női szandál műbőrből, ragasztott gumi vagy műanyag talppal; színes televízió 56 centiméter átmérőjű képernyővel, teletext nélkül, 29 programtól; színházjegy külföldi zenés színdarabra a 10—15. sorba). A reprezentánsok lehetőség szerint hosszú időn át képviselik a fogyasztás különböző területeit.

A reprezentánsok árait a KSH területi igazgatóságainak dolgozói írják fel az ország településein az üzletekben, a szolgáltatóhelyeken, piacokon, az önkormányzatoknál stb. (ezek az ún. felíróhelyek). Köve-

telmény, hogy az árindex az adott havi valóságos kínálatot tükrözze, ezért a felírás napján ténylegesen kapható áruk árát írják fel. Cél továbbá, hogy a tényleges keresletet is kifejezze az index, ezért a leginkább keresett árucikkek árát jegyzik. Fontos szempont az adott tételek minőségi összehasonlíthatósága, az állandóság, folyamatosság is.

Havonta százezernél több ár gyűlik össze az árindexszámításhoz. A reprezentánsok havi árait a reprezentánsról a hónap során az országos mintában összegyűjtött és ellenőrzött valamennyi ár egyszerű számtani átlaga adja. A reprezentáns tárgyhavi és bázishavi árának hányadosa a reprezentáns egyedi árindexe, amely a reprezentáns árváltozásának mérőszáma.

A fogyasztóiár-index a reprezentánsok egyedi árindexeinek súlyozott átlaga, mégpedig bázissúlyozású, éven belül havonta azonos súlyokkal készülő indexszám. Az indexformula (Laspeyres-formula):

$$I_p = \frac{\sum W_{\text{bázis}} \frac{P_1}{P_0}}{\sum W_{\text{bázis}}}$$

ahol:

$W_{\text{bázis}}$ — az egyes reprezentánsoknak vagy a termékek és szolgáltatások egyes csoportjainak százalékos aránya a fogyasztásból,

$\frac{P_1}{P_0}$ — az egyes reprezentánsok egyedi árindexe (targyhavi és bázishavi árak hányadosa) vagy a termékek és szolgáltatások egyes csoportjainak árindexe.

A fogyasztóiár-index minden hónapban három bázishoz viszonyítva készül. Ezek az előző év decembere, a közvetlenül megelőző hónap és végül a 12 hónappal megelőző hónap (az előző év azonos hónapja).

Az árindexszámítás és módszere alapjaiban azonos az 1967-től folytatottal. Az új elemeket, illetve a változást — amint ezt már említettem — a reprezentánsoként nagyobb számú árfelírás, az azonos minőségre vonatkozó ár felírásának határozottabb követelménye, a felírt árak szigorúbb ellenőrzése, a havonta fix súlyok alkalmazása, a három bázishoz viszonyítás, a számítás hézagmentessége, az indexen belül a javak igények szerinti csoportosíthatósága és az indexek időtávjainak szabad megválaszthatósága jelentik.

A létminimumot részlegesen tételes normatív módszerrel számítjuk, ami azt jelenti, hogy tételenként az élelmiszer-fogyasztásra készülnek normatívák, a lakáskiadások és egyéb szükségletek minimumértékeit viszont csak globálisan határozzuk meg, mégpedig az élelmiszer-minimumból kiindulva. Erre empirikus módszert alkalmazunk: megkeressük a háztartás-statisztikában részt vevő háztartások közül azokat, amelyek élelmiszer-kiadásainak értéke az élelmiszerminimum-érték meghatározott közeli környezetében helyezkedik el. Ezen háztartások átlagos kiadásai képezik a minimumérték „lakásköltség”, illetve „egyéb kiadások” összetevőjét, további részletezés nélkül.

A számításban részt vevő háztartásokat az 1989-es, összesen 11 800 háztartásra kiterjedő háztartás-statisztikai felvétel adatállományából emeltük ki, és a bevallás szerinti adataikat használtuk fel.

A merítési alapból kizártuk az átlagosnál nagyobb jövedelmű és a legszegényebb háztartásokat; ugyanis ha ilyenek történetesen a létminimum szintjén fogyasztanak élelmiszert (más szükségletekkel kapcsolatos kényeszerű kiadások, sajátos fogyasztói szokások stb. miatt), akkor többi fogyasztásuk szintje valószínűleg nem éri el a létminimumot. E megfontolást szem előtt tartva, azoknak a háztartásoknak a köréből merítettünk, amelyeknek egy főre jutó személyes jövedelme alacsonyabb az országos átlagnál, de magasabb a népesség legalacsonyabb jövedelmű 5 százalékának határértékénél.

Kizártuk azokat a háztartásokat is, amelyek a felvétel évében lakást, ingatlant vettek, illetve építettek, vagy gépkocsit vettek, mert ilyen nagy beruházás évében kiadásai nem lehetnek tipikusak. A merítési alap végül is 6000—6500 háztartásból állott.

A normatívához hasonló élelmiszer-fogyasztási értéket sávként értelmeztük, amely sáv körülveszi a normatívát. Több kísérlet után a körülbelül plusz-mínusz 20 százalékos sávot találtuk olyannak, amely még nem túl széles (ha széles, akkor összemosódnak a különböző jellegzetességek), de nem is túl szűk (minél szűkebb a sáv, annál kevesebb a „hasonlóság”, annál kevesebb háztartás adataira lehet támaszkodni). A sávokat háztartástípusonként határoztuk meg. Végül is a merítési alapból 2465 háztartás bizonyult

olyannak, amelyek élelmiszer-fogyasztásának értéke a típusnak megfelelő normatív sávban helyezkedik el (ezek az ún. bázisháztartások).

E bázisháztartások tényleges lakásköltségei azzal a változtatással képezték a minimumértékeket, hogy figyelembe vettünk piaci lakbérű lakásra szoruló háztartásokat is. (A városi aktív háztartások 1,5, a városi inaktív háztartások 0,5 százalékánál a szabályozott — központi, önkormányzati — lakbért havi 6000—7000 forinttal meghaladó piaci lakbérrel számoltunk; ugyanez a pótlás a községi háztartások 1,0 százalékánál 1500 forintos havi lakbértöbblet.) Az egyéb szükségletekre fordított kiadások változtatás nélkül képezték a minimumértéket. A továbbiakban ezeket a négy átfogó háztartáscsoportra vonatkozó létminimumértékeket modulokban fejeztük ki.

A megújított létminimum-számításban új elem, hogy az élelmiszer-minimumokat étlapokkal támasztjuk alá, nem külön-külön háztartástípusokra, hanem négy átfogó népességcsoportra számítjuk, az élelmiszer-normatívákhoz kapcsolódó egyéb fogyasztást empirikusan határozzuk meg az addigi regressziószámítás helyett, és az alkalmazott modulmódszer valamennyi háztartástípus minimumértékeinek meghatározására alkalmas.

A részek és az egész konzisztenciája a számításokban

Az árindexszámítás a reprezentánsok egyedi indexeitől a globális indexig vezető hézagmentes műveletsor. Alkalmazásával a reprezentánsokból bármilyen tetszőleges belső csoportosítású árindex felépíthető, amire az ad módot, hogy minden reprezentánshoz tartozik súly, és hogy minden reprezentánsnak mindig van egyedi árindexe.

Nagyon sok gyakorlati probléma forrása, ha egyes reprezentánsoknak — akár azért, mert idényszerű a forgalmuk, akár azért, mert valamilyen más okból éppen nem voltak kaphatók, vagy beérkezett áraik valamilyen okból hibásnak bizonyultak — a kérdéses hónapok valamelyikében nincs ára, így nincs egyedi árindexe. A most bevezetett eljárás ilyen esetben az, hogy a reprezentáns művi úton kap árindexet, mégpedig a hiányzóval azonos legkisebb csoportba tartozó többi reprezentáns egyedi árindexeinek súlyozott átlagát. Ezzel a statisztikai logikának korrekten megfelelő eljárással mindig valamennyi reprezentáns részt vesz a számításban, és súlyaik összege mindig 100 százalék.

A tetszőleges csoportosítás lehetőségével élve készülnek a fogyasztóiár-index árbázisából a kiskereskerelmi forgalom és a szolgáltatások volumenindexeinek számításához szükséges árindexek, a termelőiár-indexekkel összevetésre alkalmas csoportosítású fogyasztóiár-indexek, egy-egy eseti elemzésre vagy más célra szolgáló, megfelelő csoportosítású indexek. Maga a folyamatos indexszámítás is többféle csoportosításban készül: a javak fajtái szerint a termékek és szolgáltatások különülnek el, a termékeken belül kiemelve a többi közül a tartós fogyasztási cikkeket; a javak rendeltetése szerinti csoportosításban az élelmezésre, a ruházódásra, a lakásra, a testápolásra és egészségügyre, a közlekedésre stb. felhasznált javak képeznek külön összegző, illetve főcsoportokat; a javaknak a szükségletek kielégítésében betöltött szerepéből kiindulva az alapvető javak megkülönböztetése érdemel figyelmet.

A létminimum-számításban a modulrendszer biztosítja a részek és az egész konzisztenciáját, egyben a minimumértékek valamennyi elképzelhető háztartástípusra történő kimutatását.

Az élelmiszer-fogyasztást tekintve a már megismert 3 modult használjuk: az aktív korúak, a gyermekek (0—14 évesek) és a nyugdíjaskorúak élelmiszerminimum-értékeit.

A lakásköltség esetében a modulok a bázisháztartások négy átfogó csoportjának tényleges adatai az ismertetett korrekcióval, amelyeket a lakásban élők száma és a lakóhely jellege szerint 16 modulban részletezünk (1, 2, 3, 4 és 5, illetve több személyes aktív és 1, 2, 3, illetve több személyes inaktív városi és községi háztartások lakásköltsége).

Az egyéb kiadások esetében a bázisháztartások négy átfogó csoportjának tényleges adatait felbontottuk a különböző korú személyek fogyasztására, 14 modulra a következők szerint.

Az aktív háztartások esetében — mivel azokban együtt élnek munkaképes korúak, gyermekek (0—14 évesek) és alkalmasint nyugdíjaskorúak is — a bázisháztartások „egyéb” kiadás adatai a különböző korúak értékeit természetesen összevontan tartalmazzák, ezért a modulokat az adataikból ki kell számítani.

Az aktív háztartások „egyéb” kiadásainak mintegy 45 százaléka a háztartás-statisztikai feljegyzések alapján:

— vagy közvetlenül besorolható a felnőttekkel, illetve a gyermekekkel kapcsolatos kiadások közé (mert a felvételkor erre kifejezetten rákérdeztek, mint például a ruházati cikkek esetében, illetve mert használójuk egyértelmű: például a

szesz ital, dohányáru, szerencsejáték, testápolási szolgáltatás a felnőttekhez, a tankönyv, tanszer, játék stb. nagyrészt a gyermekekhez kapcsolódik);

— vagy úgy tekinthető, hogy esetükben nincsen érdemleges különbség a felnőtt és a gyermek fogyasztása között (gyógyszer, mosó- és tisztítószer stb.).

A kiadások többi 55 százalékát az egyes tételek jellege szerint becsültük: például a lakásfelszerelési kiadások nagy részét a felnőttekhez kapcsoltuk; ugyancsak csekélyre becsültük a gyermekek részesedését a közhasználatú közlekedési kiadásokból, mert a legkisebbek ingyen utaznak, a 6 év felettiak jelentős kedvezményt kapnak; viszont a gépkocsifenntartással vagy az üdüléssel kapcsolatos kiadásokból a gyermekekre nagyobb hányadot becsültünk stb.

A háztartások adatainak összehasonlítása igazolta azt a tapasztalatot, miszerint a háztartásokban a gyermekek átlagos fogyasztása függ attól, hogy hányan vannak. Minél több a gyermek, annál kevesebb az egy gyermekre jutó „egyéb” kiadás (mert ruházati cikket egymástól örökölnek, játékokat közösen használnak stb.). A gyermekekkel kapcsolatos kiadásokon belül az első, a második és a harmadik gyermekre jutó kiadásokat tudtuk elhatárolni, mégpedig a mintában levő 2 felnőtt és 1, 2, illetve 3 gyermek típusú háztartások adatai alapján végzett becslésekkel. A negyedik és a további gyermekek helyzetének vizsgálatára statisztikai tényanyag nincsen, esetükben is a harmadik gyermekre számított adatokat alkalmaztuk.

A nyugdíjas háztartások létszáma gyakorlatilag homogén: a gyermekek aránya esetükben jelentéktelen, a körükben levő munkaképes korú felnőttek pedig nagyrészt rokkantnyugdíjasok, akiknek életformája inkább a nyugdíjaskorúakéhoz, mint a munkaképes korúakéhoz hasonló. Az első és a második, illetve további személy adatai háztartásaik létszáma alapján könnyen elkülöníthetők.

Végül is az „egyéb” kiadások 14 modulja az 1., a 2., illetve a további munkaképes korú felnőtt, az 1., a 2., a 3., illetve a további gyermek, az 1., a 2., illetve a további nyugdíjaskorú „egyéb” kiadásainak minimumértéke, külön a városokra és a községekre vonatkozóan.

Az ismertetett 33 modul (3 az étel-miszer-fogyasztásról, 15 a lakásköltségről és 14 az „egyéb” kiadásokról) adatainak a birtokában bármely háztartástípus létminimumértéke meghatározható: a háztartástípus minimumértéke a háztartásban élő munkaképes korúak, gyermekek, nyugdíjaskorúak étel-miszer-fogyasztás és egyéb kiadás normatíváinak, továbbá a háztartás létszámának megfelelő lakásköltségadatnak az összege.

A mérések időtávjai

Fontos követelmény, hogy az árak alakulása hónapról-hónapra és tetszés szerinti időtávra kimutatható legyen. E természetesnek tűnő követelmény teljesülése azonban korántsem magától értetődő.

Amíg a tervgazdaság bázisszemléletének megfelelően kizárólag az előző év azonos időszakához hasonlítottuk az adatokat, e téma fel sem merült. Később a nyolcvanas években az előző hónapoz való hasonlítás is bekerült az árindex „fegyvertárába”, de másodlagos szereppel. Nem a folyamatmérés eszközeként, hanem a tervezés segédeszközeként, amellyel meg lehet határozni a folyó évben már bekövetkezett árváltozások hatását a következő évi árszínvonalra. (Ez az ún. áthúzó hatás.) A feltételek azonban nem voltak meg ahhoz, hogy jól működjön.

A folyamatmérés előtérbe kerülésével szembetalálkoztunk azzal a problémával, amely a bázis- és a láncindexek inkonzisztenciájának nevezhető. Az inkonzisztencia abban áll, hogy két időszak egyazon bázishoz mért árviszonyaiból számított bázisindexeinek hányadosa nem azonos azzal az indexszel, amely az árviszonyok hányadosaiból (az előzővel azonos súlyokkal) számítható. Éppen ezért, ha például a havi indexeket közvetlen összehasonlítással számítjuk, akkor szorzatuk nem azonos a megfelelő bázisindexszel, ha viszont bázisindexek hányadosaként számítjuk, akkor az eredmény eltér a súlyozással kiszámíthatótól. Az inkonzisztencia annál nagyobb — így annál inkább tettenérhető — minél inkább mozognak a súlyok és minél egyenetlenebbek az ármozgások. Ha a súlyok fixek és viszonylag egyenletes az árak alakulása, akkor viszont elhanyagolható a bázis- és a láncindexek inkonzisztenciája. Az elmúlt években havonta eltérő súlyokat alkalmaztunk, és a dotációk felszámolása miatt szélsőségesek voltak az ármozgások, az inkonzisztencia így igen gyakran rendkívül zavaró méretet öltött.

A tetszés szerinti időtávra mérés zavartalan, ha valamekkora időn keresztül mindig egyetlen megelőző bázishoz hasonlítanak, változatlan súlyokkal, és a bázisindexek hányadosaként állítják elő adott időszakra az indexeket, beleértve ebbe az egyhavi távot is. 1990—1991 során az Európai Gazdasági Közösség 12 országa közül 10 országban 1985 körüli bázisévhez mérték az árak alakulását, az 1985 körüli bázisév

súlyaival mérlegelt átlagként. Így 5—6 éves távon belül egyetlen osztással adódik a kívánt távra vonatkozó index; ha pedig messzebbre kívánnak visszanyúlni, a megelőző hasonló szakasz megfelelő indexével szorozva megkapják a kívánt eredményt. Ezt az is lehetővé teszi, hogy a reprezentánsok árai fejlett piacgazdaságban nem mozognak szélsőségesen: nem jellemző, hogy mint nálunk, az év egyik hónapjában 300, a másikban 20 forintba kerüljön a paradicsom és az sem, hogy — dotáció-elvonás miatt — valaminek hirtelen 50—100—200 százalékkal ugorjon fel az ára.

1992. január 1-től havi fix súlyokat használunk és javarészt már lezajlott a dotációk felszámolása. Az inkonzisztencia forrásai így rendre megszűnnek, a helyzet azonban még nem ideális; ugyanis a fogyasztásban végbemenő gyors változások miatt, évenként bázisváltásra kényszerülünk, és még léteznek szélsőséges ármozgások is. A nagyobb biztonság érdekében a havi árindexeket a mindig decemberi bázisú indexek hányadosaiként is kiszámítjuk és a közvetlenül mért indexekkel egybevetjük.

Az 1991. decemberi bázisú indulás óta a havi árindexek globálisan és — minimális „szépséghibákkal” — főcsoportok szerint is illeszkednek a decemberi bázisú indexek közé és a 160 termék- és szolgáltatáscsoport közül csak néhánynál van inkonzisztencia.

A létminimumadatok meghatározásához szükségesek a háztartás-statisztikai adatok, amelyek azonban havonta semmiképpen nem mérhetők, és évente sem állnak folyamatosan és biztonságosan rendelkezésre. Márpedig inflációs időkben a létminimumadatok hamar elavulnak, alkalmasint már a kiszámítás pillanatában időszerűtlenek. Ezt a problémát a folyamatos, havi továbbvezetés hidalja át.

Az 1989-ről kimunkált adatokat az alacsony jövedelműek élelmiszer, lakásköltség és egyéb kiadásainak árindexeivel vezetjük tovább.

Elsősorban nem a továbbvezetés folyamatos menetében, hanem eseti tényezőként, de számolunk olyan eseményekkel is, amelyek szükségessé tehetik a létminimumérték megváltoztatását. A lakáskiadások esetében a módszertan a lakáshitel-törlesztés, az energiafelhasználás lehetséges változásait és az ingatlankezelő vállalatok helyett a lakosságra háruló javító és karbantartó munkákat sorolja fel, az „egyéb” kiadásokat illetően pedig azoknak abból származó növekedését, hogy a megszűnő vagy csökkenő társadalmi juttatásokból fedezett fogyasztás a személyes fogyasztás szférájába kerül. Ilyen változtatásokra, mint azóta a makroadatforrások beszűkülésével egyértelművé vált, a folyamatos háztartás-statisztika megteremtésével kerülhet sor.

TÁRGYSZÓ: Életszínvonal. Árindex. Fogyasztói ár.

РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор изменений в исчислении индекса розничных цен и прожиточного минимума, начиная с их общих истоков, с применявшихся в начале 1900 годов индексов прожиточных расходов.

После исторического обзора автор показывает сферу охвата этих двух индексов и нынешнюю методологию их исчисления. В заключение останавливается на областях применения данных и проблемах их публикации.

SUMMARY

The author outlines the changes in the computation of consumer price index and subsistence level, starting from their common root, i.e. the cost of living index that was in use from the early 1900s on.

Having provided a historical review, the author shows the scope of the content of the two indices, and the present computation techniques. Finally, he deals with the field of application of data, and with the problems of making them public.

JÖVEDELEM VAGY ÁTÉRTÉKELÉS?*

FRISS PÉTER

Gazdasági életünk különös jelensége, hogy a lakosság egyre csökkenő reáljövedelméből — az adatok szerint — egyre többet takarít meg. De még ez a reáljövedelem is sokkal kevésbé csökken, mint a fogyasztás és a lakásépítés. A pénzügyi és a reálgazdasági statisztikai mutatók széles körének alakulása ellentétes tendenciákat mutat. Ezek elemzésére számos kísérlet történt. Nem tagadva más magyarázatok megalapozottságát, úgy gondolom, hogy e jelenségek háttérében nem kis mértékben a számbavétel módszertani eredetű torzítása áll.

Ez a torzítás régóta fennáll, jelentőségét azonban felerősítette, hogy 1990—1992-ben az áremelkedések üteme és ezzel összefüggésben az átlagos kamatláb jóval nagyobb volt, mint a korábbi években. Ráadásul a pénzügyi mutatók is sokkal erősebb reflektorfénybe kerültek, mint korábban. A napjainkban alkalmazott hazai és nemzetközi módszertani előírások — többek között a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a Pénzügyminisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, illetve az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) és a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund — IMF) szerint a takarékbetétek és értékpapírok kamatát, valamint az értékpapírok árfolyamváltozását teljes egészében megtakarításként, egyszersmind jövedelemként kell számba venni. Nem kivétel nélkül, de jónéhány számításban hasonlóan veszik figyelembe a valutaárfolyam-változásokat (a lakossági devizaszámláknak a forint leértékeléséből adódó, forintban kimutatott növekedését). Ez a szemlélet a mikrogazdaságból öröklődött át a nemzetgazdasági szintű elszámolásokba, ahol azonban alkalmazása közgazdasági szempontból helytelen.

Ez legkönnyebben talán a készletek példájával szemléltethető. Ha a termelést piaci áron értékeljük, ugyanezen az áron kell értékelnünk az ebből készletezett részt is. A készletezett termékek árai azonban infláció esetén emelkednek. Tegyük fel, hogy az árukészlet megtermelési értéke 80 egység, de azt egy év múlva, a tényleges realizálás idején 100 egységért adják el. A 80 egység értékű termelést a bázisévben számba vették. A készlet felértékelődése pedig nem termelés. Ennek megfelelően a 20 egységnyi többlet nem része sem a bázisév, sem a tárgyév termelésének. Az ENSZ új, 1993-tól érvényes Nemzeti Számlarendszere (System of National Accounts — SNA) szerint ez esetben névleges eszköztartási nyereség keletkezett, amely nem termelés, és

* Vitacikk.

még folyó jövedelemnek sem tekintendő. Hasonlóképpen nem érinti a termelés és a jövedelem nagyságát az esetleges árcsökkenésből adódó eszköztartási veszteség. (Lásd új SNA, 1992. május 13-án kelt VI. fejezet 63. pont.) Véleményem szerint ugyanezt a logikát kellene követni a bankokban tartott, illetve kölcsönadott pénz esetében is.

Elgondolásomat két mutató, a megtakarítási ráta és a lakosság reáljövedelme példáján kívánom szemléltetni. A gondolatmenet azonban kiterjeszthető minden olyan mutatóra, amelyben az inflációs kamat¹ mint jövedelem szerepel. A megtakarítási ráta a tárgyidőszaki megtakarítás és az ugyanebben az időszakban elért jövedelem, a lakosság reáljövedelme pedig a tárgyidőszaki jövedelem és a fogyasztóiár-index hányadosa. Pontosabb meghatározásukra a továbbiak megértéséhez nincs szükség.

A megtakarítási rátáról néha úgy vélekednek, hogy nem probléma, ha a megtakarítások között szerepel az inflációs kamat, hiszen ugyanez a tényező megtalálható a tört nevezőjében, vagyis a jövedelmek között is. Ez az érv azonban hibás: ugyanis a tört értéke nem marad változatlan, ha a számlálóhoz és a nevezőhöz is ugyanakkora számot hozzáadunk.

Lássuk ezt a következő két példán.

A) Nincs infláció, a kamatláb nulla, a lakosságnak nincs folyó megtakarítása. E feltételezések egyike sem teljesen elképzelhetetlen, ezen belül a nulla vagy ahhoz közeli, esetleg negatív reálkamat és reálmegtakarítás a magyar gazdaság újabb kori történetében elég gyakori. A bázisidőszakban a lakosság jövedelme 23, a tárgyidőszakban 25, az időszak végi megtakarításállomány pedig 20 és 20 egység. Ekkor a megtakarítási ráta $[(20 - 20) : 25] \cdot 100 = 0$ százalék.

B) Van infláció, az áremelkedés mértéke és a nettó kamatláb egyaránt 25,0 százalék (azaz a reálkamat most is nulla), a lakosság megtakarításállománya kizárólag a jóváírt kamatokból adódóan nő. A bázisidőszakban a lakosság jövedelme 23, míg a tárgyidőszakban 31 egység. Az időszak végi megtakarításállomány pedig 20, illetve 25 egység. Ekkor a megtakarítási ráta: $[(25 - 20) : 31] \cdot 100 = 16,1$ százalék.

Az *A)* és a *B)* eset a reálkamat és a reálmegtakarítás szempontjából azonos. A megtakarítási ráták eltérése jól mutatja az inflációs kamat megtakarításként való számbavételének torzító hatását, amely mind az időbeli, mind a térbeli összehasonlításnál érvényesül.

A lakosság reáljövedelmének alakulása szempontjából vizsgáljuk tovább a *B)* esetet a jelenleg használatos számítási módszer szerint, tehát elfogadva, hogy a kamat ugyanúgy jövedelem, mint a bér, a nyugdíj vagy a vállalkozásból származó jövedelem. Itt (*A)* esettől eltérően) már figyelembe kell venni a bázisidőszaki jövedelmek nagyságát is. (Lásd a *B)* eset adatait.) Fogadjuk továbbá el, hogy a bázisidőszakban a lakosság 1 egységet, jövedelmének 4,3 százalékát fordította megtakarításállományának növelésére. Ekkor a lakosság nomináljövedelmének indexe: $(31 : 23) \cdot 100 = 134,8$ százalék; a fogyasztóiár-index: 125,0 százalék; a lakosság reáljövedelmének indexe pedig: $(134,8 : 125,0) \cdot 100 = 107,8$ százalék.

A lakosság reáljövedelme eszerint jelentősen nőtt. A számla- (vagy mérleg-) egyensúly elvéből az következik, hogy volumenében nőnie kellett a lakosság fogyasztásá-

¹ Inflációs kamat az áremelkedések ütemét meg nem haladó kamatot nevezem.

nak, vagy anyagi javakban megtestesülő felhalmozásának (beruházásának), vagy pénzkészletének. Kiinduló feltételezésünk szerint ez utóbbi nem változott, így a lakosság fogyasztására és beruházásra fordított reáljövedelmének kellett növekednie.

A bázisidőszakban a lakosság 23 egység jövedelméből 1 egységet takarított meg, így 22 egységet fordított fogyasztásra és beruházásra. A tárgyidőszakban a lakosság összjövedelme 31 egység, ezen belül a kamat 5 egység volt, amelyet megtakarított. A fogyasztásra és a beruházásra fordított összes jövedelem értékindexe: $(26 : 22) \cdot 100 = 118,2$ százalék volt, összehasonlító áron számítva pedig $(118,2 : 125,0) \cdot 100 = 94,5$ százalék, vagyis a fogyasztásra és a beruházásra fordított jövedelem reálértéke a várt jelentős növekedéssel szemben 5,5 százalékkal csökkent.

Hova tűnt a reáljövedelem-növekedés? Hogyan lett belőle csökkenés? Ez csak azzal magyarázható, hogy a reáljövedelem-többlet nem is létezett. De vajon volt-e nomináljövedelem-többlet? Az árindexszámítás hibájából adódó torzítás lehetősége (legalábbis itt a példában) kizárható. Logikus az a következtetés, hogy az inflációs kamatot nem csak reál-, de nomináljövedelemnek sem szabad tekinteni. Példánkra visszatérve, inflációs kamat nélkül számolva, a lakosság tárgyidőszaki jövedelme 26 egység, és feltételezve, hogy a bázisidőszak megtakarítása nem inflációs kamatból származott — reáljövedelmének indexe 94,5 százalék, ugyanannyi, mint a fogyasztásra és beruházásra fordított jövedelemé.

Felvetődhet az a vélemény, hogy a lakosságnak módja van arra, hogy a kamatösszeget kivegye a takarékból (illetve egyéb megtakarítási formákból), és elköltse, tehát az mégiscsak jövedelem. A megtakarítás reálértékét nem növelő kamat felhasználása azonban közgazdaságilag egyenértékű az alaptőke kivételével, ami nem jövedelem.

Az inflációs kamat a pénzkészlet egészének átértékelése. Ez az a döntő mozzanat, amely megkülönbözteti ezt az eljárást a kamat jövedelemként való kezelésétől. Az összehasonlító áras számításokban ennek megfelelően a pénzkészlet egészét kell az árindexszel deflálni.

Ezzel — úgy gondolom — bebizonyítottam, hogy az inflációs kamat nem jövedelem. E megközelítés alkalmazása azonban természetesen további kérdéseket is felvet. Meddig inflációs a kamat? Hogyan kell számítani a megtakarítások árindexét? Sajnos nem ismerem e problémakör megoldását. Jobb híján elfogadom azt a széles körben alkalmazott konvenciót, hogy valamilyen más célra kiszámított árindex erre a célra is felhasználható. Ilyen lehet például a lakossági megtakarítások esetében a fogyasztóiár-index, a nemzetgazdaság összes megtakarításának esetében pedig a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) deflátor árindexe.

E dolgozat nem vállalkozik a tényleges megtakarításállomány elemzésére, de a gyakorlati kérdések mégsem kerülhetők meg. Ezek közül egyik a fogalmi meghatározások sokfélesége. Természetes, hogy létezik bruttó és nettó (hitelekkel csökkentett) „megtakarítás” fogalom is, de az már zavaró, hogy a biztosításiidő-tartalékokat és a valutaárfolyam-változást hol számba veszik a megtakarítások között, hol nem; továbbá az is, hogy a takaréklevel egyes kimutatásokban a takarékbetétek, másokban pedig az értékpapírok között szerepel. Problémát jelent, hogy a rendelkezésre álló adatok érthetetlenül hiányosak. Például jelenleg hazánkban senki sem ismeri, hogy az értékpapír-állomány növekedéséből mekkora részt tesznek ki a kamatok. Egyes adatok megbízhatósága iránt is kételyek merülnek fel. Mindamellet valószerű, hogy az 1991

—1992-ben lakossági megtakarításként kimutatott összeg egy része nem lakossági forrásból, hanem vállalkozói jövedelmekből, illetve külföldről származott, egy további része pedig nem a szó szoros értelmében vett tartalékképzés, hanem az infláció miatt megnövekedett pénzforgalom ellátásához szükséges eszköz, a fennmaradó hányad többsége pedig inflációs kamat és árfolyamnyereség volt. A lakosságnak — bár a kimutatottnál jóval kisebb mértékben — lehetett egyéb forrásból származó folyó megtakarítása is, ami részben ellensúlyozta a megtakarítások állományának a negatív reálkamatból adódó csökkenését.

Ugyancsak nincs módom a lakossági reáljövedelmek alakulásának részletes bemutatására. Ebbe a KSH — véleményem szerint helyesen — nem számítja be a devizaszámlák inflációs árfolyamnyereségét, de a kamatot igen. Ez a számítási mód nyilvánvalóan közrejátszott azon különös ellentmondás kialakulásában, hogy előzetes adatok szerint 1991-ben a lakosság reáljövedelme mindössze 3,6, míg fogyasztása 9,5 százalékkal mérséklődött, a lakásfelhalmozás pedig még ennél is nagyobb mértékben esett vissza. Eközben a kimutatott pénzmegtakarítás jelentős mértékben nőtt.

A jelenleg érvényes hazai és nemzetközi módszertani ajánlásoktól — mint korábban említettem — eltér az a véleményem, hogy az inflációs kamatok és árfolyamváltozások nem tekinthetők jövedelemnek. Rá kell azonban arra is mutatnom, hogy gondolatmenetem bizonyos értelemben nem új.

Az ENSZ Nemzeti Számlarendszere és különösen annak 1993-tól életbe lépő változata alkalmaz hasonló megfontolásokat.² A vagyonszámlákon az SNA megkülönböztetett reálaktívákat, eszmei aktívákat és pénzügyi aktívákat. Az új SNA a már korábban ismert, de szűkebb körben alkalmazott átértékelések (revaluations) fogalmát az aktívák minden fajtájára, tehát a megtakarításokra is kiterjeszti, egyszersmind további részletes elemzésnek is aláveti. Megkülönbözteti a semleges átértékelést — melynek mértéke egyenlő az általános árváltozás mértékével — és a reális birtoklási nyereséget vagy veszteséget, ami azt fejezi ki, hogy valamely intézményi egység aktívái az átlagoshoz képest milyen mértékben értékelték fel vagy le.

A folyó műveletek számláiban azonban az új SNA — a már említett reálkészletek kivételével — más szemléletet érvényesít, ugyanis a pénzkészletek kamatait tulajdonjövedelemnek tekinti.³ A közgazdasági elmélet által meghatározott és az SNA-ban használt „rendelkezésre álló jövedelem” fogalom közötti különbség nem véletlen. E kérdésre az SNA külön is kitér (lásd 1992. május 6-án kelt VIII. fejezet 15. pont). Eszerint a jövedelemnek, illetve jövedelemcsökkentő tételnek tekintett

- beruházási célú tőke-transzfereket,
- reális eszköztartási nyereséget és veszteséget,
- elemi csapás által okozott károkat

az SNA jövedelmi meghatározása nem veszi figyelembe.

Ez az eljárás a nemzetgazdaság egészére értelmezett GDP értékét nem torzítja, ugyanis abban a belföldi hitelműveletek egyenlege nulla, de az egyes intézményi

² Lásd *dr. Szilágyi György*: A nemzeti számlák közgazdasági világa. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 4—5. sz. 365—393. old.

³ Magas infláció esetén az új SNA alternatív speciális módszereket javasol, amelyekkel a későbbiekben még részletesebben foglalkozni fogok.

egységek jövedelméről már torz képet ad. Az átértékelési számlát is vizsgálva ez a torzítás eltűnik.

Az SNA sajnos nem tér ki arra, hogy a jövedelemdefinícióban miért tér el a közgazdasági elmélet által használt fogalomtól, miért a vagyonszámlákon könyvelni el az átértékelést. Valószínű azonban, hogy ennek fő oka az, hogy a különböző vagyonelemek reálértékének kiszámítása sok feltételezést (imputálást) igényel. Ez jobban elfogadható az amúgy is nagy mértékben becslésekre épített vagyonszámlák, mint a nagyobb pontosságra törekvő jövedelemszámlák esetében. Ez kétségtelenül meghatározó szempont, amit el is lehet fogadni a vagyonelemek többségére. Érthető például a lakásállomány esetében, ugyanis a meglévő lakások jelentős hányada az adott évben nem cserél gazdát, így nincs is valóságos ára. A mégis meglévő lakásforgalom egy része nem piaci áron bonyolódik, illetve a tulajdon az esetek jelentős részében a lakosság körén belül marad. Nyilván több hiba származnék abból, ha a lakossági, illetve egyéb jövedelmeket korrigálnák a lakásállomány egészére vonatkozó becsült eszköztartási nyereséggel, illetve veszteséggel, mint amekkorát a jelenség elhanyagolása okoz. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy ily módon nem csak a reális eszköztartási nyereség vagy veszteség marad ki a megfigyelésből, hanem tulajdonképpen a jövedelmeknek az infláció okozta nominális felértékelődését sem tekintik jövedelemnek.

A megtakarításokat más módon veszik számításba. A kamatokban megtestesülő nominális eszköztartási nyereséget a módszertani előírások alapján jövedelemnek tekintik. Ezen túlmenően — a lakásvagyon példájától eltérően — a kamatok a különböző intézményi szektorok között is számottevő pénzmozgásokat jelentenek. Az ebből adódó torzítást — magas infláció esetén — az új SNA szerint kétféle módon lehet figyelembe venni:

a) az átértékelési számlán szereplő eszköztartási nyereséget vagy veszteséget a folyó műveletek számláin a fő tételektől elkülönítve „vonaltól” szintén ki lehet mutatni (lásd új SNA, 1992. július 9-én kelt XIX. fejezet 82. pont);

b) az új SNA bevezeti az alapkamat (interest prime) fogalmát, ez a nominális kamatnak az a része, amely meghaladja a tőke inflációs értékvesztését, értéke nem lehet nagyobb, mint a nominális kamat és nem lehet kisebb nullánál (az alapkamat akkor nulla, ha a reális eszköztartási veszteség eléri vagy meghaladja a nominális kamatot, más szóval ha a reálkamat nulla vagy negatív; az alapkamatot a folyó műveletek számláin is ki lehet mutatni; lásd új SNA, 1992. július 9-én kelt XIX. fejezet függeléke).

Az új SNA hazai bevezetésekor — úgy gondolom — indokolt lenne mérlegelni, hogy az ajánlott megoldások közül — esetleg azokat némileg kitágítva — melyiket válasszuk. Ugyanezeket a megfontolásokat azonban nemcsak a jövőre, hanem a múltira és a jelenre vonatkozóan is figyelembe kell venni.

Az utóbbi évtizedekben hazánkban csak egyes megtakarítási formákban, ott is ritkán és rövid időre volt pozitív a reálkamat, és kevésbé valószínű, hogy ez a jövőben másképp lesz. A nominális kamatláb és a vele egyenértékű árfolyamváltozások ezzel szemben elég magasak, és noha 1992-ben csökkenő tendenciát mutatnak, még hosszabb ideig nem lesznek elhanyagolhatók. Míg tehát a közgazdasági elmélet azt indokolná, hogy a negatív reálkamat miatt a számbavétel csökkentse a pénztulajdonosok jövedelmeit, a jelenleg alkalmazott gyakorlati elszámolások — nem is akármi-lyen mértékben — felnagyítják azokat.

Bármely árindex lehet hibás. A megtakarítások árindexe elvileg is tartalmaz tisztázatlan elemeket. Ezért azután elképzelhető, hogy inflációs időszakban, amikor a fogyasztóiár-index például 25 százalékos emelkedést jelez, a lakosság pénzének vásárlóértéke valójában nem ennek megfelelő, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben csökken. Gyakorlatilag kizártnak tekinthető, hogy ne csökkenjen számottevően. Ebből adódóan várhatóan kisebb hibát követünk el, ha a lakossági megtakarítások állományát a fogyasztóiár-indexszel defláljuk, mint a jelenlegi gyakorlat szerint.

Megértem azonban az ettől vonakodók félelmeit. Ezért lehetségesnek tartom az alapkamat módszerének alkalmazását is, amellyel a jelenleginél még mindig lényegesen pontosabbá tehetnénk a jövedelemstatisztikát, mégpedig imputálás nélkül. Nulla vagy negatív reálkamat esetén ez nem jelent mást, minthogy a nominális kamatokat, valamint árfolyamváltozásokat egyszerűen már folyó áron sem tekintjük jövedelemnek. Ez megfelel az új SNA általános jövedelemfogalmának, mivel a tárgyidőszaki jövedelmet nem korrigáljuk az időszak elején rendelkezésre álló vagyont érintő reális eszköztartási nyereség vagy veszteség értékével, de nem is torzítjuk a névleges átértékelés összegével, tehát lényegében ugyanaz a módszer, mint amelyet az új SNA a készletek és egyéb nem pénzügyi aktívák esetén javasol.

TÁRGYSZÓ: Kamat. Jövedelem. Népgazdasági mérleg.

РЕЗЮМЕ

Автор обращает внимание на то обстоятельство, что обострившееся противоречие между финансовыми и реальными экономическими показателями в значительной мере вызывается одним методологическим искажением, которое сочетается с возросшей в последние годы инфляцией. Дело в том, что согласно нынешней практике отчетности все проценты следует считать доходом. В действительности же не наращивающие реальное имущество инфляционные проценты с экономической точки зрения нельзя считать доходом.

Теоретически наилучшим способом для устранения ошибки является коррекция доходов реальной прибылью или убытками, поддерживаемыми денежными ресурсами. Однако это требует произведения оценки (импутации). Если же это не делается, тогда номинальные проценты и изменения в валютных курсах не следовало бы принимать во внимание в ходе исчисления доходов. Этот способ, правда, не совпадает с новыми рекомендациями Системы национальных счетов (SNA), но соответствует тому методу, который новая СНС предлагает в случае ресурсов и других не финансовых активов.

SUMMARY

The study draws attention to the fact that contrasts of financial indicators with those of the real sphere of the economy have been created, to a significant extent, by bias of methodological origin being associated with increased inflation of the last years. According to the valid accounting practice, interests should be generally regarded as income. However, inflationary interest which does not increase real wealth in fact, from economic point of view, should not be regarded as income.

The theoretically best method to eliminate error is the correction of incomes with real gains/losses in maintaining assets as for the money supply. Though it requires estimation (imputation). If it was not carried out, nominal interests and alterations of rates of exchange should have been neglected when calculating incomes. Such procedure deviates from recommendation in the new System of National Accounts (SNA), however, it is in line with the method proposed in the new SNA for stocks and other non-financial assets.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZET, 1992*

A gazdaságban és a társadalomban 1992-ben folytatódott az előző években megindult átalakulási folyamat. A gazdasági élet egyik legfontosabb jelensége a szervezeti-tulajdonosi viszonyok változása, amelynek két fő jellemzője figyelhető meg: a régi nagyvállalatok egy részének szétbomlása kisebb gazdasági társaságokká; a nagyszámú, új, rendszerint kisméretű gazdálkodó szervezet létrejötte. Mindkét esetben előtérbe került, sokszor kizárólagos szerephez jutott a magántőke, ezen belül a külföldi tulajdonú magántőke is.

EGYES NEMZETGAZDASÁGI ÁGAK JELLEMZŐI

Az *ipari termelés* értéke 1992-ben 146,1 milliárd forint volt, összehasonlításon számítva 9,8 százalékkal kevesebb, mint 1991-ben.¹ A visszaesés mintegy fele az előző évinek. A termelés csökkenés üteme az év folyamán mérséklődött: az I. félévi 16,6 százalékos visszaesést a II. félévben 2,5 százalékos mérséklődés követte.

A termelésüket dinamikusan növelő kisseb szervezetek aránya az 1991. évi 6,4-ről 1992-ben 14,1 százalékra emelkedett, termelésük növekedése csak mérsékelte, de nem ellensúlyozta a nagyobb vállalatoknál bekövetkezett (17,2 százalékos) visszaesést.

Az *ipar értékesítése* a termelésnél valamivel kevésbé, 6,4 százalékkal csökkent. A belföldi szállítások 7,1 százalékkal mérséklődtek, ezen belül azonban a II. félévi kiszállítások már némileg meghaladták az egy évvel korábbiakat. Az összes értékesítés 23,5 százalékát kitevő export 3,9 százalékkal alacsonyabb volt az 1991. évinél.

A termelés csökkenés valamennyi fő ipari ágazatban megfigyelhető volt, mértéke azonban különböző. Folytatódott az energetikai és az élelmiszeripari termelés arányának növekedése, illetve a kohászat, a gépipar és a nem energetikai vegyipar arányának csökkenése. Az építőanyag-ipar és a könnyűipar térvészése viszont megállt.

Az *ipari szervezetek kivitele* 1992-ben elsősorban az alapanyagokból és az energetikai termékekből növekedett, a feldolgozóipari ágazatok közül — a bér munka révén — csak a könnyűipar tudta növelni exportját, a többi ágazat (gépipar, vegyipar, élelmiszeripar) kevesebbet exportált 1992-ben, mint az előző évben.

* A Tájékoztató, 1992. év (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. február 25. 57. old.) című kiadvány rövidített változata.

¹ Az adatok a gazdálkodók egy részének teljes körű, másik részének mintavételes megfigyeléséből származnak. A mintavételes megfigyelésből származó részletező adatok nem elég megbízhatók, ezért az ágazati részletezésű adatokat a teljes körű megfigyelésből vettük.

Az ipari export alakulása néhány főágazatban*

Ágazat	Az 1991.	Az 1992.
	év az előző év százalékában	
Energetikai ipar	71,9	108,9
Kohászat	80,0	113,7
Vaskohászat	76,9	134,1
Építőanyag-ipar	94,7	138,5
Könnyűipar	83,7	110,8
Ruházati ipar	78,5	108,7
Vegyipar (energetikai szakágazatok nélkül)	75,2	84,5
Gyógyszeripar	53,0	74,4
Műtrágya- és növényvédőszer-gyártás	65,4	76,5
Gumiipar	78,2	64,0
Gépipar	65,2	86,7
Közlekedésszükséglet-üzemeltető-üzemeltető-üzemeltető	54,0	77,0
Műszeripar	45,2	42,4
Élelmiszeripar	90,3	78,5
Húsipar	96,8	61,0
Baromfi-feldolgozó ipar	76,6	67,4
Tartósító ipar	86,0	65,1

* Összehasonlító árszinten.

Belföldi értékesítését 1992-ben 8 szakágazat (köztük 6 élelmiszeripari) növelte, 54 csökkentette. A belföldi értékesítés csökkenésének üteme a II. félévben — a villamosenergia- és az élelmiszeripar kivételével — valamennyi főágazatban mérséklődött. A kohászat — éves szinten — a tavalyi mennyiség 60, a gépipar 70 százalékát értékesítette hazai felhasználóknak. Könnyűipari termékekből 23, építőanyag-ipariakból 16, vegyipariakból 12 százalékkal csökkent a belföldre eladott mennyiség. Legkevésbé a villamosenergia-ipar és az élelmiszeripar átadása mérséklődött: 9,1, illetve 4,4 százalékkal. Az 1993. január 1-jétől módosított áfa- (általános forgalmi adó) kulcsok, illetve az előállítási költségek növekedése folytán várható áremelések hatására a lakosság az év utolsó hónapjaiban több termékből számottevően növelte beszerzését.

Az ipar és az export szerkezetében jól tükröződik a szervezeti-tulajdonosi viszonyok változása.

Az ipari termelés, a létszám és az export szerkezete, 1992*

Foglalkoztatottak száma (fő)	Az ipari szervezetek	A foglalkoztatottak	Az ipari termelés		Az export	
	számának megoszlása		megoszlása	változása 1991-hez képest	megoszlása	változása 1991-hez képest
	százalék					
50-nél több	20,0	86,0	86,0	-17,2	93,0	-8,0
50-nél kevesebb	80,0	14,0	14,0	+99,7	7,0	+126,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	-9,8	100,0	-3,9

* Összehasonlító árszinten.

A régi nagyvállalatok egy részének szétválása kis gazdasági társaságokká, valamint a nagyszámú új, főként kisméretű gazdálkodó szervezet létrejötté következtében az ipari gazdálkodóknak csupán egyötöde működik 50 főnél nagyobb létszámmal (ide tartozik az ipari létszám 86 százaléka), míg a szervezetek négyötöde 50 főnél kevesebbet foglalkoztat (az ipari létszám 14 százalékát). A nagyobb termelőegységek termelése és exportja 1991-hez képest csökkent, a kisszervezeteké viszont megkétszereződött. Ennek ellenére az ipari termelés 86, az ipari export 93 százalékát a nagyobb vállalatok adják, tehát a koncentráció még mindig jelentős. A termelékenység a nagyvállalati körben valamelyest mérséklődött, a kisebbeknél viszont kissé meghaladta az egy évvel korábbit. Összességében az egy foglalkoztatottra jutó ipari termelés némileg elmaradt az 1991. évitől.

A nemzetgazdaság 1992. évi *energiafelhasználása* 11 százalékkal kisebb volt, mint 1991-ben. Az anyagi termelés területén a felhasználás 19 százalékkal esett vissza, ami elsősorban a termelés mérséklődésével, kisebb részben a termelési szerkezet módosulásával függ össze. Legnagyobb mértékben — 20 százalékkal — az ipar felhasználása csökkent. A közlekedés, posta és távközlés 14, a mezőgazdaság, erdő-, vízgazdálkodás 12 százalékkal kevesebb energiát használt fel. Az anyagi termelés területén legkevésbé az építőipar felhasználása mérséklődött (5%). A lakosság 5, a kommunális és egyéb szféra 2 százalékkal kevesebb energiát használt fel, mint 1991-ben. Az energiaforrások között egyrészt csökkent a szén és az importált villamos energia, nőtt a szénhidrogének és az atomerőművi villamos energia szerepe, másrészt a hazai forrás aránya az előző évi 49-ről 51 százalékra emelkedett.

A kivitelező építőipari szervezetek 1992-ben 178,4 milliárd forint értékű *építési-szerelési tevékenységet* végeztek, összehasonlítva árszinten ugyanannyit, mint az előző évben. Az építési tevékenység az első három negyedévben csökkent, a IV. negyedévben emelkedett. A nagyobb szervezetek termelése 21,7 százalékkal csökkent, a kisszervezeteké több mint másfélszeresre nőtt. A kisebb szervezetek a kivitelező építőipar tevékenységének 46 százalékát adták.

A *lakásépítés* 1992-ben tovább csökkent. Előzetes adatok szerint az év folyamán 25 802 lakás épült, 22,2 százalékkal kevesebb, mint 1991-ben. Ilyen kevés lakás az 1950-es évek elején épült. A lakásépítetők között egyre nagyobb hányadot képvisel a lakosság: az előző évi 73-mal szemben 1992-ben az összes lakás 80 százalékát a lakosság építette. A gazdasági szervezetek lakásépítése 1990 óta évről évre csökken, 1992-ben csupán 4264 lakást adtak át, 41 százalékkal kevesebbet, mint egy évvel korábban. Az önkormányzatok által épített 827 lakás többnyire az 1980-as évek végén elkezdett építkezések befejezését jelenti, s nem az önkormányzatok mai szerepvállalását a lakásépítésben.

1992-ben 4539 lakás szűnt meg, 17,0 százalékkal kevesebb, mint 1991-ben. Az új lakások 18 százaléka pótlási célt szolgál. Az 1980-as évek közepe óta 1987-ben szűnt meg a legtöbb lakás (14 187), azóta folyamatos a csökkenés.

Az év folyamán 2082 üdülőt építettek. 329-cel, 18,8 százalékkal többet, mint az előző évben. Az új üdülőegységek csaknem egyharmada Pest megyében épült (a fővárosi agglomeráció és a Dunakanyar üdülőövezetében), de az üdülőépítések száma 44, illetve 57 százalékkal emelkedett a Balaton déli partján és a Velencei tó üdülőkörzetében is.

A mezőgazdasági termelést 1992-ben kedvezőtlenül befolyásolták az időjárási körülmények, a gazdálkodás pénzügyi feltételeinek romlása, valamint a tulajdonosi és szervezeti változások időbeli elhúzódása. A mezőgazdaság bruttó termelési értéke 22,7 százalékkal csökkent az előző évhez képest, az 1976—1985. évek átlagához viszonyítva pedig 26,9 százalékkal esett vissza.

A növénytermesztés termelési értéke nagyobb mértékben csökkent, mint az állattenyésztésé. A 26 százalékos visszaesés oka elsősorban a gabonafélék termésmennyiségének mintegy 37 százalékos mérséklődése. Cukorrépából az előző évi termés mennyiségének mintegy felét takarították be. Az aszály a zöldségféléknél is éreztette kedvezőtlen hatását. A gyümölcsstermesztésben a körte, a szilva, a kajszis és a málna kivételével jelentős terméskiesés volt. A parlagterület a korábbi évek 100 ezer hektárjával szemben 329 ezerre nőtt.

Az állattenyésztés bruttó termelési értéke 19,5 százalékkal csökkent. Az ágazatot különösen a sertésenyésztés 31 százalékos visszaesése érinti kedvezőtlenül, de a szarvasmarha-tenyésztés termelési értékének 17 százalékos csökkenése is meghaladja az elmúlt 15 év bármely évének visszaesését.

A termelőszövetkezetek döntő többsége valamilyen szövetkezeti formában működik. A tagok kisebb része (körülbelül 10 százaléka) vált ki, és egyénileg vagy más vállalkozási formában folytat mezőgazdasági tevékenységet. A szövetkezeteket különösen hátrányosan érintette, hogy azok az ipari és egyéb tevékenységet folytató üzemágak hagyták el a közös gazdaságokat, amelyek korábban ellensúlyozták az alaptevékenység veszteségét.

A nemzetgazdaság különböző ágazataiban végbement teljesítménycsökkenés az áru- és személyszállítás területén is érezhető volt, és a korábbi években tapasztalt visszaesés 1992-ben tovább folytatódott.

A vállalkozások száma a szállításban is gyors ütemben emelkedett. 1992-ben csaknem megkétszereződött a közúti és egyéb szárazföldi szállítás alágazatba tartozó gazdasági szervezetek száma. E növekedés azonban főként az átalakulásokból, szétválásokból adódott.

A szállítás, posta és távközlésbe sorolt, 50 főnél többet foglalkoztató jogi személyiségű gazdasági szervezetek, valamint a csővezetékes szállítási tevékenységet folytató vállalkozások által 1992-ben elszállított áruk tömege 27, árutonna-kilométerben számítva pedig 16 százalékkal volt kisebb, mint egy évvel korábban. Legnagyobb mértékben a közúti szállítás árutonna-kilométerben számított teljesítménye (24%), míg a vasúti, a vízi és a csővezetékes szállítás mérsékeltebben (12-15%) csökkent. A helyi közlekedés 1992-ben 7-8 százalékkal kevesebb utast szállított, és az utaskilométerben számított teljesítménye is hasonló arányban mérséklődött.

A távolsági személyforgalom utasainak száma 4,9 százalékkal csökkent, az utaskilométerben számított teljesítmény pedig 6 százalékkal kisebb. Az utasforgalom a vasúti és a közúti közlekedésben jelentős mértékben visszaesett, míg a légi forgalomban emelkedett.

A közúti gépjárműállomány 1992. június 30-án összesen 2,5 millió járműből állt, közülük a személygépkocsik száma meghaladta a 2 milliót. Az I. félév folyamán több mint 49 ezer személygépkocsit állítottak első alkalommal forgalomba, megkezdődött a hazánkban gyártott Suzuki és Opel típusú autók forgalmazása. Az erősen előrege-

dett állomány átlagéletkora ennek ellenére nem csökkent, sőt kissé emelkedett, és a félév végén 9,6 év volt. A 23,2 ezer autóbusz átlagéletkora 8,4 évre, a 226,6 ezres tehergépkocsi-állományé 7,9 évre emelkedett.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK A GAZDASÁGBAN

A gazdálkodó szervezetek száma 1992-ben is gyarapodott. Az életbe lépett csődtörvény hatására megkezdődtek a csődeljárások, és megváltoztak a felszámolási eljárások feltételei. Mindezzel párhuzamosan folytatódott a privatizáció, és nőtt a külföldi befektetések összege.

Az 1990—1991-ben tapasztalt vállalkozási és cégalapítási kedv 1992-ben sem lanyhult. A gazdasági szervezetek száma — a költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek kivételével — valamennyi gazdálkodási főcsoportban dinamikusan növekedett.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma 1992 folyamán — az alapítások és megszűnések egyenlegeként — 16 630-cal, 69 386-ra emelkedett. A cégek többsége (89%) új alapítással létesült, több mint egytizede már eddig működő szervezetből — átalakulás, szétválás vagy kiválás útján — jött létre.

A szervezetek között továbbra is legnépszerűbb társasági forma a korlátolt felelősségű társaság (kft.), e formában működik a gazdasági szervezeteknek több mint négyötöde. A részvénytársaságok száma az év eleji 1072-ről 1712-re nőtt, a szövetkezeteké kismértékben (6%) gyarapodott, míg a vállalatoké számottevően csökkent: az év eleji 2233-ról december végéig 1733-ra. Létszám alapján a 20 főt és ennél kevesebbet foglalkoztató cégek aránya nőtt (78 százalékra), míg a 300 főnél többet foglalkoztatóké az év eleji 5-ről 3 százalékra mérséklődött. A cégek több mint egyharmada kereskedelmi tevékenységet, közúti jármű- és közszükségleticikk-javítást végez, egyötödük ipari tevékenységet folytat, s hasonló az ingatlanügyletekkel, bérbeadással foglalkozó cégek aránya is.

1992. január 1-jétől új törvény szabályozza a csődöt, a felszámolást és a végelszámolást. A cégbíróságok hivatalos lapjában a *Cégek közlönyben* 1992. december végéig 2294 jogi személyiségű gazdasági szervezet csődeljárásának kezdetét tették közzé, felszámolás alatt pedig 2078 szervezet állt. A csődbe jutott cégek nagyobb hányada (63%) gazdasági társaság (főleg kft.), 26 százaléka szövetkezet, 11 százaléka vállalat. A csődöt jelentő cégek egyharmada a feldolgozóiparban, egynegyede a kereskedelemben működik. A felszámolás alatt álló szervezetek négyötöde 50 főnél kisebb létszámú kisvállalkozás, illetve 31 százalékuk a feldolgozóiparban, 27 százalékuk pedig az építőiparban tevékenykedett.

A külföldi tőke beáramlása 1992-ben folytatódott, és az év során a KSH 4101 külföldi érdekeltségű vállalat alakulását regisztrálta, így összesen több mint 13 ezer cég működött külföldi részvétellel. Az 1992 során alapított cégek esetében a külföldi tőke aránya az alapítói vagyonton belül nagyobb volt (61%), mint az év elején már meglévők körében (45%). A kizárólag külföldi tulajdonban levő cégek aránya az év elején 13, az 1992-ben alakultaknál 37 százalék volt. Ugyanakkor a cégek átlagos nagysága, az egy vállalatra jutó alapítói vagyon — s ezen belül a külföldi tőke is — csökkent, előbbi 52,2-ről 17,2 millió forintra, utóbbi 23,6-ről 12,5 millió forintra.

Az összes vegyes vállalat kétharmada a törvényben előírt minimális tőkével létesült. (1991 végén ez az arány 37% volt.) Az új vegyes vállalkozásoknak több mint fele a kereskedelemben fejt ki tevékenységét, ezekre a külföldi tőke 11 százaléka jut. A feldolgozóiparban működő 672 vállalkozás (a vállalkozások 16 százaléka) a külföldi tőke 62 százalékaival rendelkezik.

1992-ben valamelyest gyorsult a privatizáció. Míg 1991 végéig az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) által engedélyezett átalakulások száma csak 218, addig 1992-ben már 384 volt. A privatizáció kezdete óta átalakult 602 állami vállalat könyv szerinti vagyona 645,5 milliárd forint, az átalakulás során elfogadott értékelés alapján 1364 milliárd forint volt. A 602 átalakulásból 257 önprivatizáció, 296 vállalati és befektetői kezdeményezésű, 49 állami kezdeményezésű volt. Az év második felében döntően kis- és középvállalatok alakultak át.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek mellett 1992-ben 70 600 *jogi személyiség nélküli társaság* (nagyobb részt betéti társaság), továbbá 34 ezer egyéb nem nyereségérdekeltégű (nonprofit) társadalmi szervezet működött az országban. Tovább élénkült a vállalkozási kedv az egyéni vállalkozók körében is: december végén több mint 600 ezer egyéni vállalkozást tartottak nyilván, 96 ezerrel, 19 százalékkal többet, mint az év elején. Az egyéni vállalkozók körében a kisiparosok aránya 39, a kiskereskedőké 33, a szellemi szabadfoglalkozásúaké 27 százalék és az adószámmal rendelkező mezőgazdasági önállóak aránya mintegy 1 százalék. 1992. december végén 15 091 költségvetési és társadalombiztosítási szervezet működött, 5 százalékkal kevesebb, mint az előző év végén. Ezek egytizede központi, kilenctizede helyi szervezet volt.

A TERMELŐI ÉS A FOGYASZTÓI ÁRAK ALAKULÁSA

Az *ipari termelői árak* 1991-ben 32,6, 1992-ben 12,3 százalékkal emelkedtek. Az ipari szervezetek exportárszintje 16 százalékkal, míg a belföldi értékesítése ennél kevésbé nőtt.

A *belföldi értékesítési árak* 1992-ben 9,7 százalékkal haladták meg az egy évvel korábbit, lényegesen kisebb mértékben, mint 1991-ben (31,9%). Az előző hónapoz viszonyított havonkénti árnövekedés 0,3 és 1,9 százalék között váltakozott. A havi ármozgás márciusban és augusztusban (1,4—1,4%), valamint októberben (1,9%) volt a legerősebb: márciusban az élelmiszeripari termékek (baromfi, pékáru), augusztusban a lakossági villamos energia és hőszolgáltatás, októberben szintén elsősorban az élelmiszerek (hús, cukor, növényolaj) árának emelkedése következtében. A havi áremelkedés mértéke decemberben volt a legkisebb (0,3%).

1992-ben az átlagot meghaladóan (13 százalékkal) emelkedett a feldolgozóipar belföldi értékesítésének árszínvonala, az alapanyag-termelő ágazatoké 8,2, míg az energetikai szektoré 4,2 százalékkal volt magasabb az előző évinél.

A szakágazati árindexek 76,3 (bauxitbányászat) és 133,7 (háztartási és kozmetikai vegyipar) között szóródtak. A feldolgozóiparba tartozó szakágazatok közül az átlagot lényegesen meghaladva, 18-20 százalékkal emelkedett 1991 átlagához viszonyítva a villamosgép-, az épületasztalos-, a bútort-, a selyem-, a hús-, a sütő- és tésztaipar termékeinek árszínvonala. Az üdítőital-gyártásban az árak átlagosan 23,5, a dohányiparban 28 százalékkal nőttek 1991-hez képest.

Az építőipar építési-szerelési tevékenységének árai az 1991. évi 19,2 százalékkal szemben 1992-ben — az előzetes számítások szerint — 27 százalékkal emelkedtek, ami az építőanyagok és a szolgáltatások 1991. évi árainak 35-40 százalékos emelkedésével függ össze. Az árnövekedés a mélyépítőiparban volt a legmagasabb (29,5%), az építési szak- és szerelőiparban 26,1, míg a magas-építőiparban 25,2, az épületfenntartás és -korszerűsítés szakágazatban pedig 23,1 százalékkal nőttek az árak.

A mezőgazdasági termékek felvásárlási árai 1992-ben átlagosan 9,7 százalékkal emelkedtek. Az áremelkedés az élő állatok esetében nagyobb volt, mint a növénytermelésben.

A fogyasztói árak szintje 1992-ben átlagosan 23 százalékkal nőtt, ami az 1991. évihez képest 12 százalékpontos mérséklődést jelent.

A főcsoportok közül a tartós fogyasztási cikkek ára az átlagosnál jelentősen kisebb (14,3%), míg a háztartási energia ára annál nagyobb mértékben (43,2%) emelkedett. A ruházkodási cikkek árnövekedése átlagos mértékű volt (23%).

1992-ben az év eleji áremelkedés magas volt az ártámogatások szűkítése, a fogyasztói adók emelése és más központi intézkedések következtében. Az infláció havi üteme márciustól egyre csökkent, de ősszel elsősorban az élelmiszerek és a háztartási energia árainak jelentős mértékű emelése folytán ismét felgyorsult. Novemberben, decemberben az árnövekedés üteme a tavaszi szintre mérséklődött.

NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

A külkereskedelmi termékforgalom 1992. évi egyenlege 34,5 milliárd forint behozatali többletet mutat, ami mintegy 40 százaléka az egy évvel korábbinak. A passzívum döntő része, 33,5 milliárd forint konvertibilis elszámolásokban keletkezett. Ez 356 millió dollárnak felel meg, és az 1991. évi összeg 32 százaléka. Az egyenleg javulását a kivitel volumenének 1-2 százalékos növekedése és a behozatal körülbelül 8 százalékos csökkenése biztosították, míg a 2-3 százalékos cserearányromlás ezzel ellentétesen hatott.

A külkereskedelmi egyenleg 1992. évi közel 60 milliárd forintos javulása főként a piacgazdálkodású országokkal — ezen belül is elsődlegesen az Európai Közösségek (EK) tagországaival — folytatott kereskedelemről származott.

Az EK országai közül Németországgal és Olaszországgal szemben számottevő aktívum keletkezett, utóbbi esetben főként az export növekedése következtében. Az Európai Szabadkereskedelmi Övezet (European Free Trade Area — EFTA) országai közül Ausztriával, a volt szocialista régióból pedig a Szovjetunió utódállamaival szemben jelentős behozatali többlet jött létre, míg a Cseh és Szlovák Köztársaság esetében kisebb volt a passzívum, mint egy évvel korábban, Románia esetében viszont (a kivitel erőteljes növekedése következtében) az aktívum a kétszeresére emelkedett.

Az egyenleg javulását alapvetően az tette lehetővé, hogy a kivitel értéke 10,4 százalékkal nőtt az 1991. évihez képest, így 844,0 milliárd forintot tett ki. Igaz, az export előző évi növekedését nem érte el, de akkor kizárólag az árak emelkedéséből adódott az exportbevétel emelkedése, míg 1992-re — az árindex 9 százalékos növekedését figyelembe véve — 1-2 százalékos volumenbővülés is feltételezhető. Az exportárindex egyébként kizárólag a devizák forintárfolyamának alakulása, azaz a forint

leértékelése következtében nőtt, a devizában mért árak — átlagukat tekintve — lényegében nem változtak.

Az exporton belül 1992-ben is folytatódott a nyugati piacok térhódítása a korábbi szocialista országok csoportjával szemben. A piacgazdálkodású országokba irányuló export ugyanis gyorsabban nőtt (11 százalékkal), mint az átalakuló és nem piacgazdálkodású országokba irányuló (9 százalékkal), s az előbbi az összes exportnak körülbelül 80 százalékát tette ki. Az EK-tagországokba került az export fele. A legfőbb exportátvevő továbbra is Németország volt, ezt követték a Szovjetunió utódállamai, majd Ausztria.

A kivitel áruszerkezete 1992-ben lényegében nem változott. Az energia- és anyagjellegű termékek aránya 1992-ben is mintegy 40 százalék volt, de ezen belül a kivitelben egyébként szerény arányt képviselő energiahordozókból bővült nagyobb mértékben az export, az anyagok és alkatrészek forgalma csupán az áremelkedések következtében nőtt. A gépexport arányának további kismértékű csökkenése (alig haladta meg a kivitel egytizedét) nem tekinthető kedvezőnek. Ez a KGST-piac elvesztésének tulajdonítható, amelyet egyelőre csak kevéssé pótoltak az egyébként élénkülő nyugati vásárlások. A fogyasztási iparcikkek aránya viszont több százalékponttal nőtt, és az exportnak több mint az egynegyedét tette ki. E termékkörben kiemelkedő mértékben nőtt a kivitel, a piacgazdálkodású országokba — folyó áron — körülbelül egyharmadával volt nagyobb az értékesítés, mint az előző évben. A növekmény elsősorban a bér munkaforgalomból származott, amely itt különösen jelentős részt képvisel. (Az export szerkezetét csak a szűken értelmezett áruforgalomban — azaz lízing, bér munka és javítások nélkül — vizsgálva, a fogyasztási iparcikkek aránya lényegesen alacsonyabb, 14-15 százalékos lenne.) A mezőgazdasági-élelmiszeripari termékek szintén körülbelül egynegyedét adták az exportbevételnek, ezekből csupán a nem piacgazdálkodású és átalakuló országokba lehetett növelni az eladásokat.

Az 1992. évi *behozatal* folyó áron 878,5 milliárd forint volt, értékben 2,7 százalékkal több, volumenét tekintve azonban mintegy 8 százalékkal kevesebb, mint 1991-ben. A termékeknek körülbelül a háromnegyede a piacgazdálkodású országokból érkezett. Az EK-tagországok szállították a behozatalnak több mint 40 százalékát, az EFTA-országok részesedése körülbelül 20 százalékos volt. A nem piacgazdálkodású és átalakuló országokból is főként az áralakulásból adódóan volt nagyobb a vásárlások értéke az előző évinél.

Az import szempontjából fontosabb partnerországok közül 1992-ben is Németország állt az első helyen, de a vásárlások feltehetőleg csak az áremelkedések következtében haladták meg az egy évvel korábbi. A behozatal értéke a Szovjetunió utódállamai és Ausztria esetében jelentős mértékben nőtt, míg Olaszország, Svájc, valamint Lengyelország esetében visszaesett.

Az import összetétele csak minimális mértékben módosult. A gépek és a fogyasztási iparcikkek külön-külön körülbelül egyötödét tették ki a behozatalnak. A fogyasztási iparcikk-import az utóbbi években erőteljesen nőtt. Az import volumene a fogyasztási iparcikkek, de főként a gépek esetében elmaradt az egy év előttitől, a gépek esetében pedig körülbelül 15 százalékkal csökkent. Az anyagok és alkatrészek behozatalának volumene csökkent, ami az ipari termelés alakulásával függ össze. Az energiahordozók és az anyagok, alkatrészek így is mintegy 50 százalékos arányt képviseltek.

A folyó áron számított külkereskedelmi áruforgalom alakulása, 1992

Árutípus	Kivitel		Behozatal	
	milliárd forint	az 1991. évi százalékában	milliárd forint	az 1991. évi százalékában
Energiahordozók, villamos energia	22,8	168,4	127,9	100,0
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek . . .	295,9	102,1	322,2	101,2
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	101,1	105,0	181,6	104,1
Fogyasztási iparcikkek	221,5	128,1	195,1	105,4
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	202,7	105,7	51,7	104,2
<i>Összesen</i>	<i>844,0</i>	<i>110,4</i>	<i>878,5</i>	<i>102,7</i>

A turistaforgalomban 1992-ben az előző évinél valamivel több, 33,5 millió külföldi érkezett Magyarországra, ennek ellenére a nemzetközi idegenforgalom veszített a korábbi pozícióiból. Összetétele kedvezőtlenül változott, mivel a kirándulók és az átutazók számának 15, illetve 19 százalékos növekedése mellett a turisták száma 8 százalékkal csökkent. E változásban meghatározó volt, hogy 27 százalékkal kevesebb osztrák és 18 százalékkal kevesebb német turista érkezett.

A külföldi vendégéjszakák száma 10 százalékkal elmaradt az 1991. évitől. A legnagyobb mértékben a kempingekben eltöltött éjszakák száma esett vissza. A szállodákban viszont csak kismértékben, 1,7 százalékkal mérséklődött a forgalom. A kelet-európai vendégkör elmaradása miatt elsősorban a két- és háromcsillagos szállodák forgalma csökkent. A balatoni szálláshelyek külföldivendég-forgalma nagymértékben visszaesett. A vendégéjszakák száma összességében 20, ezen belül pedig a kempingekben közel 30 százalékkal csökkent. A fővárosi szálláshelyeken a visszaesés mértéke mintegy 8 százalék.

A kereskedelmi szálláshelyek belföldi vendégeinek száma — az előző években tapasztalható folyamatos csökkenés után — 1992-ben közel 10 százalékkal emelkedett, de ez nem pótolta a külföldivendég-forgalom kiesését. A szállodai szobák kihasználtsága mérséklődött, országos átlagban 45,9 százalékos volt.

A magyar állampolgárok külföldi utazásai az 1992. év folyamán megközelítették a 13 millió alkalmat, ami az előző évihez viszonyítva 11 százalékos csökkenést jelent. A legtöbben (6 millió fő) az osztrák határszakaszon keresztül hagyták el az országot. A légi forgalomban külföldre utazók száma jelentős mértékben nőtt.

A nemzetközi idegenforgalomból 1992-ben több mint 1,2 milliárd dollár bevétel származott az országnak, az 1991. évinél 22 százalékkal több. A kiadások összege 34 százalékkal nőtt, mintegy 0,6 milliárd dollárt tett ki. A bevételek és kiadások egyenlegként közel 600 millió dollár bevételi többlet képződött, ez az 1991. évi bevételi többletet mintegy 60 millió dollárral haladta meg.

A *konvertibilis folyó fizetési mérleg* 1992 első kilenc hónapjának mindegyikében aktívummal zárult, a szeptember végéig kialakult aktívum 853 millió dollárt tett ki. Ezt az összeget a következő hónapok passzívuma fokozatosan mérsékelte, de a tizenegy havi összesített egyenleg még így is számottevő, 520 millió (egy évvel koráb-

ban 481 millió) dolláros aktívumot mutatott. (A Magyar Nemzeti Bank 1992. október—november havi jelentésében az 1991. évi 267 millió dollárhoz hasonló nagyságú aktívumot prognosztizált az 1992. évre is.)

A folyó fizetési mérleg többletének az utóbbi hónapokban bekövetkezett mérséklődését mindenekelőtt az árudeviza-forgalomban szeptember—november hónapokban keletkezett passzívum idézte elő.² A tizenegy hónap összesített egyenlegének aktívumát alapvetően az árudeviza-forgalom, az idegenforgalom és az egyoldalú folyó átutalások aktívuma (sorrendben 272, 590 és 764 millió dollár) alakította ki, amelyek együttes összege meghaladta a kamatok és pénzügyi befektetések utáni osztalékok passzívumát (1120 millió dollár).

A külföldi közvetlen tőkebefektetések tizenegy havi összege 1,2 milliárd dollárt tett ki, 7,9 százalékkal többet, mint egy évvel korábban. Az 1992. évi nettó tőkebeáramlás mértéke — a Magyar Nemzeti Bank becslése szerint — megközelíti az előző évit.

A konvertibilis bruttó adósság 1992. november végén 22,1 milliárd dollár volt, az 1991. év végénél 0,5 milliárd dollárral kisebb. Az adósság 10,2 százaléka rövid lejáratú hitelből állt. Ez az arány az 1991. év végénél némileg magasabb, de a két évvel korábbinál (13,8%) alacsonyabb. A közép- és hosszú lejáratú hitelek törlesztési kötelezettsége — az 1992. szeptemberi állapot szerint — 1993-ban és 1994-ben is kedvező, 2,3, illetve 2,4 milliárd dollár, de 1995-ben már meghaladja a 3 milliárd dollárt.

A bruttó követelésállomány 8,9 milliárd dollárt tett ki 1992. november végén, az előző év végéhez képest 0,8 milliárd dollárral nőtt. A többlet döntően a devizatartalékok növekményében jelent meg.

A tartozások mérséklődése és a követelések emelkedése együttesen a nettó adósságállomány csökkenését eredményezte, összege 1991 végén 14,6 milliárd, 1992. november végén 13,2 milliárd dollár volt.

PÉNZÜGYI FOLYAMATOK

Az *állami költségvetés* hiánya — a Pénzügyminisztérium előzetes adatai szerint — 1992-ben (793 milliárd forint bevétel és 990 milliárd forint kiadás egyenlegeként) 197 milliárd forint, 73 százalékkal több, mint 1991-ben. A deficit a GDP-nek körülbelül 7 százaléka. (1991-ben ez az arány 4,9 százalék volt.)

A költségvetés helyzetének romlása úgy következett be, hogy a kiadások összege csaknem kétszer akkora ütemben nőtt (19%), mint a bevételeké (11%). A bevételek közül a fogyasztáshoz kapcsolt adókból és a lakosság befizetéseiből származó összeg együttevve 1,2-szerese volt az 1991. évinek, aránya 59-ről 63 százalékra nőtt. Az állam a gazdálkodó szervezetektől kevesebb bevételhez jutott, mint az előző évben. Ezen belül csökkent a nyereségadó, a hazai kőolaj- és földgáztermelés utáni járadék, valamint az állami vagyon utáni részesedés befizetése. (Ugyanakkor a behozatal utáni vám- és illetékbecsítés — részben a vámszabályok szigorítása nyomán — másfélszerese volt az 1991. évinek.) Jelentős bevételkiesést jelentett, hogy a pénzintézetek az 1991. évi kockázattartalék-képzés lehetősége miatt több adóelőleget igényeltek visz-

² A folyó fizetési mérlegben szereplő árudeviza-forgalom és a vámstatisztika szerinti külkereskedelmi forgalom egyenlegének eltérését részben a fizetési mérleget nem terhelő tételek (lizing, tárgyi tőkeapport, bér munka anyagértéke stb.), részben időbeli áthúzóadások okozzák.

szá, mint amennyit befizettek 1992-ben. Új bevételi forrást jelentett a 20 milliárd forintos privatizációs bevétel.

A központi költségvetési szervek kiadása 16, az önkormányzatok támogatása 17 százalékkal haladta meg az 1991. évit. A gazdálkodó szervezetek támogatása kissé, míg a fogyasztóiár-kiegészítés 55 százalékkal csökkent.

A költségvetési hiány finanszírozásához szükséges forrást az államkötvény-kibocsátás és a kincstárjegy-állomány bővítése biztosította.

Az állami költségvetés mérlege
(milliárd forint)

Megnevezés	1991. év	1992. év
Gazdálkodó szervezetek befizetései	200,4	193,9
Ebből: nyereségadó (pénzintézet nélkül)	77,3	64,1
vám- és importbefizetések	61,6	94,2
Fogyasztáshoz kapcsolt adók	286,8	342,4
Lakosság befizetései	133,4	160,3
Nemzetközi és egyéb bevételek	96,0	96,7
Ebből: pénzintézetek nyereségadója és osztaléka	44,5	1,7
adósságszolgálattal kapcsolatos bevételek	32,0	53,4
rendkívüli (privatizációs) bevételek	0	20,0
<i>Bevételek összesen</i>	<i>716,6</i>	<i>793,3</i>
Gazdálkodó szervezetek támogatása	56,4	54,1
Fogyasztóiár-kiegészítés	42,3	19,1
Felhalmozási kiadások	55,1	67,4
Térítések a társadalombiztosításnak	14,7	16,8
Központi költségvetési szervek támogatása	285,3	333,4
Önkormányzatok támogatása	190,7	224,0
Nemzetközi és egyéb kiadások	186,2	275,6
Ebből: elkülönített állami pénzalapok támogatása	67,9	55,5
adósságszolgálat, kamattérítés	107,1	190,5
<i>Kiadások összesen</i>	<i>830,7</i>	<i>990,4</i>

A kereskedelmi bankok és a szakosított pénzintézetek az 1992 elején hatályba lépett csődtörvény miatt — nyereségük terhére — jelentősen növelték céltartalékaikat. A bankok saját tőkéje és céltartaléka az év elejétől november végéig mintegy 55 milliárd forinttal, 263 milliárdra emelkedett. A vállalatok egy részének súlyos pénzügyi helyzete óvatos hitelezésre ösztönözte a bankokat. Kihelyezéseikben nőtt a költségvetés finanszírozásának aránya a piaci szféra, elsősorban a vállalkozói szektor rovására. Ezenkívül a hitelek kamatlába az év folyamán lassan mérséklődött, de még mindig magas a vállalkozások jövedelmezőségéhez képest. Ugyanakkor a vállalkozói szféra betétei után fizetett kamatlábak erőteljesen csökkentek, így a hitel- és betéti kamatok színvonala között jelentős különbség alakult ki.

A *Budapesti Értéktőzsdén* 1992-ben tovább bővült a bevezetett értékpapírok listája, és jelentősen nőtt a forgalom. Egyidejűleg a belső arányok erősen eltolódtak a hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok javára, amelyek gyakorlatilag különböző állampapírokban jelentek meg.

Az év folyamán összesen 8565 üzletet kötöttek a tőzsdén, 33,7 milliárd forint értékben. (A forgalmi adatok — a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően — kétszeresen, az eladási és a vételi oldalt is figyelembe véve szerepelnek.) 1991-hez viszonyítva az üzletkötések száma jóval kisebb, a forgalom viszont lényegesen nagyobb lett, azaz az egy üzletkötésre jutó forgalom jelentősen emelkedett (0,9-ről 3,9 millió forintra). Ez arra utal, hogy 1992-ben a nagyobb befektetők uralták a piacot.

Az 1992. évi tőzsdei forgalomnak mindössze 18 százaléka, 6 milliárd forint jutott a részvényekre, ami az előző év részvényforgalmának a felét sem éri el. Ennek az alacsony összegnek a túlnyomó része is néhány társaság papírjaira korlátozódott. Ugyanakkor több társaság papírjaira alig volt kötés. (1992 végén összesen 23 részvénytársaság papírjaival lehetett kereskedni a Budapesti Értéktőzsdén, közülük 9 szerepelt a jegyzett, 14 pedig a forgalmazott kategóriában.)

A részvények iránti mérsékeltebb érdeklődés az árfolyamok alakulásában is tükröződött. A tőzsdeindex, amely a „kosárban” szereplő — bizonyos forgalmi és likviditási követelményeknek megfelelő — részvények piaci értékének az 1991. január 2-i bázishoz (1000) mért változását mutatja, 1992-ben általában az egy évvel korábbi szint alatt maradt. Maximuma 914 pont (június 12-én), a minimuma 748 pont (november 19-én), az év végi záróérték 796 pont volt. (1991-ben maximálisan 1227 pontot, minimálisan 766 pontot, az év végén 809 pontot ért el a tőzsdeindex.)

Az állampapírok 1991 végén történt első bevezetésük óta egyre nagyobb mértékben uralták a tőzsdei piacot. Ugyanis 1992 májusától havonta jelentek meg újabb diszkont kincstárjegysorozatok (összesen 9 sorozat 180 napos és 3 sorozat 360 napos lejáratú), az utolsó negyedévben pedig az előző évi államkötvényhez további 3 csatlakozott. Míg 1991-ben az egyetlen államkötvény mintegy 2 százalékkal részesedett az éves forgalomból, addig 1992-ben az államkötvények aránya 37, a diszkont kincstárjegyeké pedig 45 százalékot tett ki. Az utóbbiak 12,4 milliárd, illetve 15,1 milliárd forint forgalmat képviseltek.

A befektetési jegyek és a kárpótlási jegyek szintén 1992-ben kerültek a tőzsdére. Forgalmuk egyelőre szerény volt (32, illetve 213 millió forint), a teljes forgalomból való részesedésük együttesen sem érte el az 1 százalékot.

A háztartások folyó pénzbevétele — az évi 25 millió forint pénzforgalmat elérő vállalatoktól és szervezetektől — 1745 milliárd forint volt, csaknem 20 százalékkal több, mint 1991-ben. A lakosság egy főre jutó reáljövedelme az 1991. évi 2 százalékos csökkenés után 1992-ben nagyobb mértékben, mintegy 4-5 százalékkal csökkent. Ezen belül a pénzjövedelmek csökkenése ennél kisebb mértékű, a természetbeni jövedelmeké nagyobb mértékű volt. Az egy keresőre jutó reálbér körülbelül 2 százalékkal kisebb az 1991. évinél.

Bár a lakosság pénzbevételeinek döntő hányadát továbbra is áruk és szolgáltatások vásárlására fordította, 1992-ben igen nagy mértékben nőttek a megtakarítások. A takarékbetét-állomány (takaréklevéllal együtt) az év végén 658 milliárd forint volt, 177,4 milliárddal több az év elejénél. A növekményből 70,1 milliárd forint a kamatjövőírások összege, és 84,9 milliárd forint a forintbetétekre, 22,4 milliárd forint a devizabetétekre jut. A háztartások tulajdonában levő értékpapírok becsült állománya az év végén 203,4 milliárd forint volt, 38,2 milliárddal több, mint 1992. január 1-jén. A növekedés az év első felében következett be. Az egy évnél hosszabb lejáratú

értékpapírok állománya májustól, az éven belüli lejáratú értékpapíroké szeptembertől csökkent, miután a bankok szűkítették az értékpapír-kínálatot. A háztartások bankjegy- és érmeállománya az 1991. évi 24 milliárd forinttal szemben 1992-ben 65 milliárd forinttal nőtt.

A lakosság hitelállománya az év folyamán csökkent, de az év végi körülbelül 42 milliárd forintos hitelkamat-terhelés miatt december végén megközelítette a 254 milliárd forintot, így 9 milliárd forinttal több az 1992. január 1-jeinél.

A GDP TERMELÉSE ÉS FELHASZNÁLÁSA

A gazdaság összteljesítményét jelző GDP az 1991-ben tapasztalt jelentős mértékű csökkenés (11,9%) után — előzetes szakértői becslés szerint — 1992-ben lényegesen kisebb mértékben, 4-6 százalékkal csökkent. Ez azt jelenti, hogy jelenleg a nemzetgazdasági összteljesítmény színvonala az 1970-es évek végi állapotnak felel meg, összértéke folyó áron megközelíti a 2800 milliárd forintot.

A kis-, társas és egyéni vállalkozások teljesítménye 10 százalék körüli volumen-növekedést mutat.

A GDP belföldi felhasználásának volumene 5-8 százalékkal csökkent. Ezen belül a lakosság fogyasztása az 1991. évi jelentős 5,6 százalékos csökkenés után 2-3 százalékkal mérséklődött, a közösségi fogyasztás az 1991. évi tendenciához hasonlóan 3-4 százalékkal csökkent.

A felhalmozás 1992-ben 7-8 százalékkal esett vissza. A felhalmozás visszaesésében közrejátszott a készletállomány csökkenése.

Beruházásokra 1992-ben 536 milliárd forintot fordítottak. Folyó áron ugyan a ráfordítások 12 százalékkal meghaladták az előző évit, a volumencsökkenés azonban megközelítette a 8 százalékot.

A 20 főnél többet foglalkoztató vállalkozások és az összes költségvetési szervezet adatai szerint a beruházások 43 százaléka építési és 48 százaléka gépberuházás volt. A beruházások 41 százalékát az ipar ágazataiban, 11 százalékát a posta és távközlésben valósították meg. A mezőgazdaság fejlesztései tovább csökkentek, arányuk mindössze 1,5 százalék volt.

A *kiskereskedelmi* egységek 1992-ben közel 1520 milliárd forint értékű forgalmat bonyolítottak le, amely az elmúlt év azonos időszakához viszonyítva folyó áron 15 százalékos növekedést jelent. Ezen belül a bolti kiskereskedelem forgalma 14, a vendéglátásé 22 százalékkal volt nagyobb. A kiskereskedelmi forgalom volumene 5,6 százalékkal volt kisebb az előző évinél. Az elmúlt időszakban az igen gyakori és jelentős áremelkedések következtében jelentősen (közel 30 százalékkal) csökkent a gyógyszerári forgalom volumene.

Legkevésbé a tüzelő-, építőanyag- és üzemanyag-forgalom volumene mérséklődött (1,3 százalékkal), míg az iparcikk üzlet típus forgalma egész évben 10 százalék feletti növekedést mutat.

A vendéglátásban a melegkonyhás egységek (éttermek, vendéglők, csárdák stb.) forgalmának volumene az 1991. évinél 8 százalékkal volt kisebb, az egyéb vendéglátóhelyek (cukrászdák, eszpresszók, italboltok, kávézók, falatozók, zenés szórakozóhelyek) forgalma 27 százalékkal nőtt.

1992 közepén 121 ezer bolt és 44 ezer vendéglátóhely működött, 9 százalékkal több, mint 1991 végén. 1992-ben kétszer annyi új üzlet kezdte meg működését, mint amennyi megszűntette tevékenységét. A boltoknak 61, a vendéglátóhelyeknek közel 64 százalékát egyéni vállalkozók működtetik.

NÉPESSÉG—NÉPMOZGALOM

1992-ben — előzetes adatok szerint — 57 000 házasságot kötöttek, mintegy 4000-rel kevesebbet, mint 1991-ben. A válások számának tendenciája nem változott: a válások éves száma 22—24 ezer.

A születések számának 1990-es évek eleji mérsékelt emelkedése megtorpant, és az élveszületések száma 1992-ben mintegy 123 ezer volt. A visszaesést döntően a születésszám szempontjából leginkább számottevő 20—24 éves nők termékenységének csökkenése okozta. A házasságon kívüli születések emelkedő tendenciája tovább folytatódott. Az összes születések 15,5 százaléka házasságon kívül történt 1992-ben, ami századunk folyamán a legmagasabb arány. A teljes termékenységi arányszám értéke az 1991. évi 1,86-ról 1,78-ra csökkent 1992-ben.

A halálozások száma tovább emelkedett. 1992-ben — előzetes adatok szerint — közel 147 ezer haláleset történt, körülbelül 1500-zal több, mint az előző évben. A csecsemőhalálozások száma valamelyest csökkent.

A népesség 1992. évi 24 ezer fős természetes fogyása nagyobb volt, mint 1991-ben.

1992 folyamán 16 200 regisztrált menekült, menedékes érkezett Magyarországra, 15 000 a volt Jugoszláviában zajló események miatt, 1200 egyéb országokból. Nem menekülteként egy évnél hosszabb időre tanulni, munkát vállalni, egyéb céllal körülbelül 7000 legálisan bevándorló külföldi jött hazánkba.

FOGLALKOZTATÁS

A kis létszámú jogi személyiségű vállalkozásoknál dolgozók, valamint az egyéni vállalkozók (beleértve azok társas vállalkozásait is) száma 1992-ben tovább emelkedett, a hagyományos, nagyobb létszámú gazdálkodói kör foglalkoztatottsági súlya pedig számottevően mérséklődött. Összességében a foglalkoztatottság jelentősen csökkent. Az anyagi ágak 50 főnél nagyobb létszámú szervezeteinél foglalkoztatottak száma mintegy 80 százaléka volt az előző évinek. Az elmúlt két év alatt ebben a körben mintegy egyharmadával — 950 ezer fővel — esett vissza a foglalkoztatottak létszáma.

Az elmúlt évben — csakúgy mint 1991-ben — legnagyobb mértékben a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, valamint az építőipar megfigyelt szervezeteinél foglalkoztatottak létszáma mérséklődött. A létszámcsökkenés mértéke a mezőgazdaságban 1992-ben meghaladta a 30 százalékot. A létszámváltozás egy része szervezeti átalakulással, a nem mezőgazdasági tevékenységek leválásával magyarázható.

Az iparban a létszámcsökkenés viszonylag kisebb mértékű volt. A villamosenergiaiparban, a vegyiparban és az élelmiszeriparban az ipar átlagánál kevésbé (5—11 százalékkal) csökkent a létszám, míg számottevő visszaesés jellemezte többek között a gépipart, a bányászatot és a kohászatot. Jelentős számú ipari gazdálkodó élt

1992-ben — részben a tömeges elbocsátás alternatívájaként — a rövidített munkaidős foglalkoztatás lehetőségével. Így az év folyamán az ipar 50 főnél nagyobb létszámú szervezetei közül havonta átlagosan 120 jelezte, hogy gazdasági okok miatt rövidebb-hosszabb ideig szüneteltette egyes részlegeinek vagy a vállalat egészének működését, illetve csökkentette a havi munkaidőalapot. E szervezetek többsége a gépiparba, illetve a könnyűiparba tartozott. 1992-ben havonta 11—32 ezer főt foglalkoztattak rövidített munkaidőben.

A munkahelyek megszűnése, a létszámleépítések a foglalkoztatottság színvonalára jelentősebb hatást gyakoroltak, mint a munkahelykínálat növekedése. Bár a munkanélküliség növekedési üteme az év folyamán mérséklődött, a regisztrált munkanélküliek száma december hónapban elérte a 663 ezer főt, a munkanélküliségi ráta pedig a 12,3 százalékot.

A munkanélküliek létszáma — a KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint — 1992. IV. negyedévben 461 ezer fő volt, ami lényegesen alacsonyabb, mint az ún. regisztrált munkanélküliek száma. Ez részben azzal magyarázható, hogy a lakossági felvételnek arra a kérdésére, hogy regisztrált munkanélküli-e, az igennel felelőknek közel 28 százaléka nem minősült munkanélkülinek a munkanélküliség szigorúbb hármaskritériuma³ szerint, kisebb hányaduk azért nem, mert a vizsgált időszakban jövedelemszerző tevékenységet végzett, többségük pedig azért, mert az aktív álláskeresés feltételének nem tett eleget. A munkanélküliségi ráta, azaz a munkanélkülieknek a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya e felmérés alapján 9,7 százalék volt. A férfiakra jellemző 11,3 százalékos rátával szemben a nők esetében 7,9 százalékos volt ez az arányszám 1992. IV. negyedévében, s különösen a 39 évesnél fiatalabb nők helyzete volt kedvezőbb.

A munkaerőpiaci helyzet rosszabbodását a munkanélküliek számának növekedésénél még egyértelműbben jelzi az, hogy a munkanélküliség időtartama 1992-ben folyamatosan nőtt. Míg az I. negyedévben a munkanélküliség átlagos hossza 28 hét volt, a IV. negyedévben már elérte a 38 hetet. A munkanélküliek 51 százalékának egy éven belül szűnt meg a munkaviszonya, egy évnél régebben, de két évnél rövidebb ideje volt főállás nélkül 30 százalékuk, míg 11 százalékuk soha sem dolgozott.

Viszonylag magas azon gazdaságilag nem aktív személyek száma, akik szeretnének ugyan dolgozni, de azért nem keresnek állást, mert úgy vélik, rajtuk kívül álló okból a keresés úgysem lenne sikeres. A IV. negyedévben ebbe az ún. passzív munkanélküli kategóriába közel 154 ezer fő tartozott, ebből több mint 30 százalék segélyezett volt. Az aktív és a passzív munkanélküliek száma együttesen tehát a IV. negyedévben, a munkaerő-felmérés adatai szerint is meghaladta a 600 ezret.

KERESETEK, LÉTMINIMUM

Az anyagi ágazatok 50 fő feletti szervezeteinél 1992-ben a teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresete — előzetes adatok szerint 21 144 forint — 26 százalékkal haladta meg az 1991. évit. A havi nettó átlagkereset (körülbelül

³ A nemzetközileg elfogadott kritérium szerint az tekinthető munkanélkülinek, aki: 1. az adott héten nem végzett jövedelemszerző tevékenységet, illetve nem volt munkahelye; 2. a megelőző 4 hétben aktív álláskeresést folytatott; 3. képes arra, hogy sikeres álláskeresés esetén munkába álljon.

14 956 forint) mintegy 22 százalékkal nőtt, miközben a fogyasztói árak 23 százalékkal emelkedtek.

A szeptemberi kereseteket vizsgáló felvétel szerint a bérből és fizetésből élők jövedelmkülönbségei az anyagi ágakban az 1992. év folyamán tovább nőttek. A bruttó keresettömeg mintegy 25 százalékában a felső decilisbe tartozók, míg az alsó decilisbe tartozók csak mintegy 3,8 százalékban részesültek. E két csoport kereseti különbsége 1992-ben mintegy hétszeres volt, szemben az 1988., illetve az 1990. évi 5-6-szoros értékkel. A keresetek polarizálódása minden területen megfigyelhető, nőttek a jövedelmkülönbségek a nemzetgazdasági ágak között éppúgy, mint az egyes alapállománycsoportokon belül.

Munkanélküli-ellátásban 1992 decemberében 477 ezren részesültek, 165 ezerrel többen, mint egy évvel azelőtt. A segélyezettek majdnem háromnegyede szakmunkás, 13 százaléka betanított munkás, 8 százaléka segédmunkás volt, a szellemi foglalkozásúak aránya kissé meghaladta az 5 százalékot. Az egy főre jutó segély átlagos összege 8828 forint volt, 21 százalékkal több az egy évvel korábbinál. Az ellátásban részesülők nagyobb fele (57%) 8000 forintnál kevesebbet kapott, több mint egyötöd-egyötöd része 8-10 ezer forint közötti, illetve 10 ezer forintnál nagyobb összeget. (16 ezer forintnál több az ellátásban részesülők 0,5 százalékának jutott.)

Előzetes adatok szerint a nyugdíjasok-járadékosok száma 118 ezerrel, 4,4 százalékkal nőtt. Ebből 64 ezer az új rokkantnyugdíjasok száma. Nyugdíjakra 16 százalékkal többet fizettek ki, mint az előző évben. Egy nyugdíj átlagos összege névlegesen 13 százalékkal nőtt, reálértéken — a fogyasztói árak ennél nagyobb emelkedése folytán — csökkent.

A keresetek alakulása, további polarizálódása, a munkanélküliség növekedése, a nyugdíjak reálértékének csökkenése egyaránt növelte a létminimumon vagy az alatt élők számát.

1991 decembere és 1992 decembere között a különböző családtípusokban a *létminimum* értéke 23,4—25,3 százalékkal emelkedett. Az átlagos fogyasztóiár-indexnél magasabb létminimumköltség-index emelkedésének oka, hogy 1992-ben az élelmiszerek árának emelkedése meghaladta az átlagos áremelkedést, s ezen belül is az alapvető létfenntartáshoz szükséges tápanyagokat tartalmazó élelmiszerek árindexe igen nagy mértékben, például a tejé 33, a sertézsiradéké 100, a liszté 38, a cukoré 30, a zöldségféléké 58 százalékkal nőtt. A főbb termékcsoporthoz még részletesebb vizsgálata azt mutatja, hogy a létminimum élelmiszerkosarában az átlagnál nagyobb súllyal szereplő olcsóbb termékek árának emelkedése az előzőknél még nagyobb mértékű volt.

Az élelmiszerekre fordított költség létminimumértéken belüli aránya minden háztartástípusnál emelkedett. Az emelkedés attól függően különbözött, hogy az adott családtípus létminimumában az átlagnál nagyobb vagy kisebb súlyú az élelmiszerhányad. Így 1992 decemberében 1991 decemberéhez képest valamelyest közelebb kerültek a népesebb taglétszámú háztartások létminimumai a kevésbé népesekéhez és a nyugdíjasoké az aktív keresővel rendelkezőkéhez.

Az élelmiszer-kiadások arányának növekedése a lakásfenntartási és az egyéb kiadások hányadának csökkenésével járt. 1992 decemberében az élelmiszerekre és a lakásra fordított kiadások együttes összege így is minden háztartástípusnál meghaladta az adott családtípus létminimumértékének felét.

A létminimum alakulása

Háztartástípus	A városi	A községi	A városi	A községi
	háztartások			
	1991. december		1992. december	
	Egy háztartásra jutó létminimum összege (forint)			
Két felnőtt két gyermekkel	31 400	29 500	39 100	36 700
Két nyugdíjas	14 100	12 600	17 500	15 800
	Egy főre jutó létminimum összege (forint)			
Két felnőtt két gyermekkel	7 850	7 380	9 770	9 180
Két nyugdíjas	7 050	6 300	8 750	7 900
	A létminimumon belül az élelmiszerek és a lakáskiadások aránya (százalék)			
Két felnőtt két gyermekkel	50,9	54,0	52,0	55,1
Két nyugdíjas	58,4	60,9	59,4	62,0

A létminimum összege továbbra is legmagasabb a városi egyedül állóknál és legalacsonyabb a két felnőttből és négy 15 éven aluli gyermekből álló községi háztartásokban.

EGÉSZSÉGÜGY, OKTATÁS, BŰNESETEK

Az egészségügyi rendszer korszerűsítése keretében vezették be a háziorvosi rendszert, és ehhez kapcsolódóan kiosztották a társadalombiztosítási jogosultságot igazoló kártyákat. Az év végéig mintegy 9,2 millió kártya jutott el a biztosítottakhoz. A működő kórházi ágyak száma csökkent. A járványszerűen előforduló fertőző megbetegedések (szalmonellózis, vérhas, vörheny, járványos fültőmirigy-gyulladás) esetszáma nőtt.

A táppénzes napok száma 1992-ben az előző két évit meghaladó mértékben csökkent. Ez részben azzal függ össze, hogy a jogosultak száma a korábbiaknál nagyobb mértékben mérséklődött, részben pedig azzal, hogy az év elejétől a dolgozót 10 munkanap betegszabadság illeti meg, amelyet a munkáltató fizet, s ez nem szerepel az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság adataiban.

A személysérüléssel járó közúti közlekedési balesetek száma az eddigi legmagasabb szinthez, az 1990. évihez képest 1991-ben jelentősen, 12, 1992-ben 3-4 százalékkal csökkent. A balesetek számához hasonló mértékben mérséklődött a balesetet szenvedett személyek száma is.

A közoktatásban részt vevők száma — a magas iskolázási arányok mellett — döntően a megfelelő korú népesség számától függően változik. A folyó tanévben az alapfokú oktatásban kevesebben, a középfokúban 3600 fővel többen tanulnak, mint az előző tanévben.

Az alapfokon tanuló 1 millió 80 ezer diák mintegy 3 százalékkal kevesebb az előző évinél. A középfokú oktatásban az 538 ezres tanulólétszám ebben a tanévben tetőzik, a továbbiakban — a jelenlegi 75 százalékos továbbtanulási arány emelkedése esetén is — a tanulók számának jelentős és tartós mérséklődése várható. A középfokú

képzésen belül az utóbbi években a középiskolai oktatás bővült, a szakmunkásképzésben és a szakiskolákban kevesebben tanulnak.

A felsőfokú oktatás nappali tagozatára 93 ezren iratkoztak be, ez az előző évinél 10 ezerrel, a 3-4 évvel korábbinál 20 ezerrel több. A jelentős emelkedés a szélesebb körű iskolázási lehetőségek következménye.

Az oktatásiintézmény-hálózat bővüléséhez hozzájárult az egyházak, felekezetek, valamint az alapítványok és más szervezetek által fenntartott iskolák létesítése is, bár arányuk az egész hálózaton belül egyelőre nem számottevő. A folyó tanévben 167 ilyen iskolában összesen 28 600 fő folytat általános iskolai vagy középfokú iskolai tanulmányokat, ami az összes tanulónak alig 2 százaléka.

A közoktatásban közel 166 ezer pedagógus dolgozik. Számuk az óvodákban és az alapfokú oktatásban nem változott, a középiskolákban 1200-zal többen, a szakmunkás képzésben 300-zal kevesebben tanítanak, mint az előző tanévben. A pedagógusok terhelése minden iskolatípusban mérséklődött.

Az ismertté vált *bűncselekmények* száma, az 1990—1991. évi rendkívül nagy mértékű növekedés után a múlt évben alig 1,6 százalékkal emelkedett. Az előzetes adatok szerint 1992-ben 447 ezer bűncselekmény vált ismertté, 7 ezerrel több, mint az előző évben. Tizenkét megyében több, Budapesten és 7 megyében kevesebb bűncselekményt követtek el. Az év folyamán 302 emberölés jutott a hatóságok tudomására, 4 esettel kevesebb az 1991. évinél. Csökkent néhány egyéb bűncselekmény — lopás, betöréses lopás, rablás — gyakorisága is. Ugyanakkor a csalások, a sikkasztások, valamint az egyelőre kis esetszámmal szereplő adócsalások, vámorgazdaságok, kábítószerrel való visszaélések száma jelentősen emelkedett.

Az ismertté vált bűnelkövetők száma 132 644 volt, csaknem 10 ezerrel több, mint 1991-ben. Kilenctizedük férfi volt, számuk egy év alatt 8 százalékkal nőtt, míg a nőké 9 százalékkal. A fiatalok bűnelkövetők száma az átlagosnál nagyobb mértékben, 16 százalékkal emelkedett, és arányuk az összes ismertté vált bűnelkövető között megközelítette a 12 százalékot. A büntetett előéletűek száma 45 339 volt, az összes bűnelkövető 34 százaléka.

Budapest, 1993. február 25.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

A KISSZERVEZETEK SZEREPE VESZPRÉM MEGYE IPARÁBAN, 1990—1991

Az 1989. január 1-jén hatályba lépett új társasági törvény hatására a gazdálkodó szervezetek (ezen belül elsősorban az 50-nél kevesebb főt foglalkoztató egységek) száma néhány hónapon belül ugrásszerűen megnövekedett, és az alapítási kedv az ezt követő két-három évben sem csökkent. A kisszervezetek — a legfeljebb 50 főt foglalkoztató jogi személyiségű gazdasági társaságok — számának, arányának növekedését, gazdálkodásának alakulását, valamint a megye iparában betöltött szerepüket az 1990—1991. évekről beérkezett éves iparstatisztikai jelentések, valamint az éves mérlegbeszámolók adatainak felhasználásával mutatjuk be.

Veszprém megyében 1991 végén 313 jogi személyiségű ipari gazdálkodóegység szerepelt a nyilvántartásban, közel 70 százalékkal több, mint egy évvel korábban, az 1989. december végének pedig csaknem háromszorosa (1992 végére már 418 fölé emelkedett a szervezetek száma). Míg a régi típusú, nagy létszámú gazdasági szervezetek száma csökken — jelentősebb létszámleépítéssel vagy szervezeti szétaprózódással más létszám-kategóriába kerülnek —, addig a megváltozott körülményekhez rugalmasabban alkalmazkodó kisszervezetek száma rendkívül gyorsan nő.

1. tábla

A jogi személyiségű ipari gazdasági szervezetek száma létszám-kategóriák szerint

Foglalkoztatottak száma (fő)	A gazdasági szervezetek			
	száma az		megoszlása (százalék) az	
	1990.	1991.	1990.	1991.
	év végén			
300-nál több	31	28	16,8	8,9
51—300	52	72	28,1	23,0
21—50	37	67	20,0	21,4
20 vagy kevesebb	65	146	35,1	46,7
<i>Ipar összesen</i>	<i>185</i>	<i>313</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek aránya az összes ipari gazdasági szervezeten belül az 1990 végi 55-ről egy év alatt 68 százalékra emelkedett (1992 végén már 74,2 százalékuk volt kisszervezet), amiben meghatározó az élelmiszeriparba sorolt kisszervezetek számának több mint négyszeres, a gépiparba és a könnyűiparba tartozókéknak pedig több mint kétszeres gyarapodása. 1991 végén a kisszervezeteknek közel 40 százaléka a gépiparban, több mint egynegyede a könnyűiparban, csaknem 15 százaléka az élelmiszeriparban, több mint egytizede pedig a vegyiparban működött. Nem alakult 50 főnél kevesebbet foglalkoztató gazdálkodó szervezet a bányászatban és a villamosenergia-iparban, a kohászatban is mindössze kettő üzemel. A kisszervezetek aránya az élelmiszeriparon belül volt a legmagasabb (79,5%); a gépipari szervezeteknek közel háromnegyede, a vegyipariakénak pedig több mint 70 százaléka tartozott e kategóriába.

Az elmúlt időszakban alakult jogi személyiségű gazdálkodóegységeken belül a kft.-k szerepe meghatározó. 1991 végéig a megye ipari szervezeteinek csaknem 80 százaléka (246 gazdálkodóegység, az előző évinek több mint kétszerese) választotta ezt a gazdálkodási formát. Az 50 főnél kevesebbet foglalkoztatók körében arányuk 92-re emelkedett az előző évi 79 százalékkal szemben. A vállalatok alakulásában ugyanakkor csökkenő tendencia figyelhető meg, a kisservezeteken belül mindössze 3 százalékot képviselnek (8 százalékponttal kevesebbet, mint 1990 végén). Az iparban működő 9 rt. közül 2, a 24 szövetkezetből pedig 8 tartozik a kisservezetekhez, számuk nem változott lényegesen egy év alatt. 1991-ben az előző év végi állapothoz képest 1,7-szeresre (54-re) bővült a külföldi érdekeltségű ipari vállalkozások köre. A külföldi tőke a kisebb, rugalmasabb szervezeteket részesítette előnyben, így főként az 50 főnél kisebb létszámmal tevékenykedő gazdálkodóegységekhez társult (az ipari vegyes vállalkozások háromnegyede tartozik ebbe a kategóriába).

1991 végére a megyei ipar alapítói vagyonában az előző évi alig több mint 3-ról 8,4 százalékra emelkedett a külföldi tőke aránya. Ezen belül a kisservezetekenél az alapítói vagyonnak 1990-ben közel egynegyede, 1991-ben pedig 28,6 százaléka volt külföldi befektetők kezében. A vizsgált évben a megyei iparba befektetett, bejegyzett külföldi tőke az előző évinek közel négyszerese volt, melynek 12,6 százaléka a 20 főnél kevesebbet, 6,1 százaléka pedig a 21—50 főt foglalkoztató egységekhez került, ugyanakkor a befektetett összegnek több mint hattizede változatlanul az 51—300 fős gazdálkodóké.

A szervezetek számának változásával párhuzamosan a foglalkoztatottak száma átrendeződött a különböző nagyságú szervezetek között. 1991-ben a 300 főnél többet foglalkoztató gazdálkodóegységeknél 16,5 százalékos, mintegy 7800 főt érintő létszámcsökkenést figyeltek meg, s a nagyszámú elbocsátást nem tudta ellensúlyozni a kisebb szervezetek munkaerő-felzívó hatása, melyek együttvéve 2700 fővel növelték létszámukat ez időszakban.

A kisservezetek 1991-ben közel kétezer főt foglalkoztattak. A létszám több mint 40 százalékát a gépipari, csaknem háromtizedét a könnyűipari szervezetek alkalmazták. Az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek átlagos létszáma 1991-ben 9 fő volt. A jelentősebb ágazatok közül az építőanyag-ipar 24 fős átlagléttszáma volt a legmagasabb, míg a vegyipar, az élelmiszeripar és a kohászat egy-egy szervezetére a megyei átlagnál kevesebb foglalkoztatott jutott.

Veszprém megye iparának összes termelési értékéből az 50 fő alatti jogi személyiségű gazdasági társaságok 1990-ben mindössze 1,4, egy évvel később pedig már több mint 3 százalékkal részesedtek. Folyó áron számított termelési értékük (a szervezetszám és a létszám növekedéséhez hasonlóan) 2,3-szeresre emelkedett. Mindennek ellenére az 51—300 főt foglalkoztatók több mint másfélszeres termelésnövekedésével együtt is a megyei ipar egészét csak kismértékű (1,6 százalékos) növekedés jellemezte, amelyben meghatározó a nagylétszámú gazdálkodók termelésének közel 4 százalékos visszaesése.

2. tábla

Az egy foglalkoztatottra jutó termelési érték nagyságkategóriánként

Foglalkoztatottak száma (fő)	A tevékenység termelési értéke az		
	1990.	1991.	1991-ben az 1990. évi százalékában
	évben (millió forint/fő)		
300-nál több	1,5	1,8	114,8
51—300	0,9	1,1	121,3
21—50	1,0	1,1	104,1
20 vagy kevesebb	1,2	1,7	148,7
<i>Ipar összesen</i>	<i>1,5</i>	<i>1,7</i>	<i>112,8</i>

A kisservezetek egyre növekvő számban vállalnak részt az exportértékesítésből; míg közülük 1990-ben 17, egy évvel később már 28 értékesítette termékeinek egy részét külföldön. A kisservezetek exportértékesítésből származó árbevétele 1991-ben csaknem 452 millió forint volt, ennek negytedét vegyipari, közel egyharmadát gépipari, 19 százalékát pedig könnyűipari gazdálkodóegységek bonyolították le.

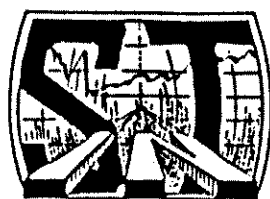
1991-ben a megye ipara kevésbé eredményesen gazdálkodott, 1,6 milliárd forint veszteség képződött az ezt megelőző évi 2,4 milliárd forint nyereséggel szemben. Az 50 fő alatti gazdálkodóegységek fele, az 51

—300 főt foglalkoztatóknak 45, a 300 fő feletti szervezeteknek pedig 40 százaléka zárta veszteséggel az 1991-es évet. A 20 fő alatti szervezetek kivételével, ahol 40 millió forintos pozitívum képződött, minden létszám-kategóriában veszteséges volt a gazdálkodás Veszprém megyében. Figyelemre méltó még, hogy az itt működő külföldi vegyes vállalatok nyereséges évet zártak ugyan, de eredményük az 1990. évinek tizedére (77,6 millió forintra) esett vissza.

Az 1991. év végén működő 54 külföldi érdekeltségű gazdálkodóegységből 29 volt veszteséges, pedig az ezt megelőző évben közel hattizedük nyereséggel zárt. Különösen magas, közel 60 százalék a negatív eredményt elért egységek aránya a kissozervezeteknél, míg az 50 főnél többet foglalkoztató külföldi érdekeltségű vállalkozások ugyanilyen része nyereséges volt.

K. M.

A NEW STATISTICAL JOURNAL, published twice a year
from 1993 by the POLISH STATISTICAL ASSOCIATION,
Warsaw, Poland.

STATISTICS IN TRANSITION

Journal of the Polish Statistical Association

CALL FOR PAPERS

STATISTICS IN TRANSITION is the Journal of the Polish Statistical Association. It will be issued in English twice a year, starting from June 1993.

The Journal is expected to provide a forum for an exchange of ideas and experience in various field of statistics. It will publish articles on statistical methods and their application in investigating social and economic processes, especially those relevant to economies in transition. Other papers if they can contribute to statistical development are welcome.

The Journal publishes also papers presented at conferences and seminars if they are important for statistical development.

The Journal will also focus on teaching statistics and training connected with the application of statistical methods. The Editorial Board of the Journal consists of Polish statisticians and statisticians from other countries, especially from the countries in transition to market economy.

All papers will be referred by experts in a given field. However, the authors retain full responsibility for the content and opinions in their papers.

Papers and all correspondence should be sent to:

Prof. Jan Kordos
Editor of „*STATISTICS IN TRANSITION*”
Polish Statistical Association
ul. Niepodległości 208
00-925 Warsaw, POLAND
Fax: (00-48-22) 25-03-95 or 25-42-89

Contact person:
Dr. Peter Pukli
Telefon, Fax: 135-11-97

AZ MST TERÜLETI STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK 1992. DECEMBER 2-I ÜLÉSE

A Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztálya ülést tartott 1992. december 2-án *Kovács Tibornak*, a Szakosztály elnökének, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatósága főigazgatójának vezetésével.

Az ülésen elsőként *dr. Faragó Lászlónak*, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium főosztályvezetőjének előadása hangzott el „A területfejlesztés törvényei szabályozásának koncepciója” címmel. A következőkben kiemeljük néhány megállapítását.

Területfejlesztésről a rendszerváltást megelőző időszakban nem beszélhettünk, mert explicit formában nem hirdettek meg olyan területi célokat, melyek megvalósításához léteztek volna a megfelelő eszközök. Ez a tevékenység nem csupán a legfelsőbb államigazgatási, hanem helyi szinten sem érvényesült.

Az 1989. évi fordulatot követően a területfejlesztés, -tervezés helyzete több tekintetben még talán romlott is. Különböző érdekcsoportok és egyes politikusok ugyanis azt a téves nézetet képviselték, hogy a tervezés szocialista sajátosság. Úgy gondolták, hogy elsősorban a központi és azon belül a területi tervezés is a korábbi rendszerhez kötődik, ennél fogva erre nincs szükség. Elvetették a területfejlesztést mint tudatos térhasználatot, valamint annak egyik legfőbb eszközét, a területi tervezést, és minden ilyen törekvés igen nagy ellenállásba ütközött, mert újraéledni látták bennük a korábbi centralizáló szándékot.

Ma már a központi kormányzat szintjén egyre többen felismerik a területi beavatkozások szükségességét, illetve elismerik a területfejlesztés koordinatív, érdekegyeztető szerepét, de a jelenlegi törvények nem szabályozzák kellőképpen a kompetenciákat, és hatásköri viták is nehezítik a megfelelő törekvések megvalósulását.

A rendszerváltást követően a területi differenciálódás erősödött, mert a piaci viszonyok terjedése

súlyosbítja ezt a folyamatot. Már a hagyományos ágazatok is érzik, hogy hagyományos eszközökkel nem tudják megoldani az őket sújtó válságot. Mindez alátámasztja, hogy szükség van területfejlesztési törvényre. A viták inkább arra koncentráálódtak, hogy területfejlesztési vagy terület- és településfejlesztési törvény kell-e?

A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumban négy törvény előkészítése folyik: egyik a környezetvédelemről, másik az épített környezet megőrzéséről, védelméről és fejlesztéséről, a harmadik a természet védelméről, a negyedik pedig a területfejlesztésről. Az utóbbi időben felvetődött, hogy ezeket össze kellene vonni egy komplex környezetügyi törvénybe, de bebizonyosodott, hogy mindegyiknek sajátos tárgya van. A kormányzat azt szeretné elérni, hogy az ország minden területén megteremtődjön az öfenntartó fejlődés lehetősége.

Ezek az elvek, célok azonban eddig nem nagyon érvényesültek a kormányzati munkában. A kormány nyilvánosságra hozta gazdaságnövekedési programját, amely figyelmen kívül hagyja a területi szempontokat. Érthető ugyan, hogy a kormányzatot a súlyos válságok most arra készítetik, hogy a támogatást meghatározott térségekre, településkörökre összpontosítsa, de jó lenne, ha a válságmenedzsmentet el tudnánk választani a hosszú távú területpolitikától, -fejlesztéstől, és maradna forrás és energia arra, hogy a korszerű területpolitika az egész országban érvényesüljön.

A törvénytervezet értelmében területfejlesztési bizottság alakulna az Országgyűlésen belül. Nem lenne jó ugyanis, ha a területfejlesztés négyéves periódusokhoz kötődne. A kormányzat dekoncentrált szervei közül a köztársasági megbízotti hivatalok, az új főépítési rendszer, valamint a környezetvédelmi felügyelőségek vehetnének részt ebben a munkában.

Ezt követően *dr. Lackó László*, a földrajztudomány doktora, az Államigazgatási Főiskola főisko-

lai tanára tartott előadást „Regionális folyamatok és irányításuk lehetőségei” címmel.

Előadásában három kérdéssel foglalkozott: a regionális folyamatok fogalmával, illetve értelmezésével, annak néhány általános vonásával, valamint magyarországi sajátosságával, végül pedig az irányítás lehetőségeivel.

A regionális folyamatokba tartozónak tekinti a társadalmi lét térbeli kereteinek összességét. Tartalmilag ez felöleli a természeti, a társadalmi, a gazdasági-műszaki és építészeti adottságokat és feltételeket, ezek változási folyamatait és mindezek kölcsönhatásait. Formailag egyaránt értelmezi ezt a fogalmat településre, tájra, közigazgatási egységre, valamilyen régióra, körzetre és alkalmasint az ország egészére is.

E folyamatok sokkal összetettebbek, mint a műszaki vagy a közgazdasági jellegűek. A másik lényeges jellemző, hogy az egyes tényezők hatásának erőssége igen különböző. Így elég nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy egy folyamat kedvező vagy hátrányos-e. Még bonyolultabb helyzetben vagyunk akkor, ha a hatékonyság szempontját is felvetjük.

A következőkben azokat a problémákat említette meg az előadó, amelyek meghatározzák a jelenlegi európai, illetve magyarországi regionális folyamatokat. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy a társadalmi összefüggések szerepe nő a regionális folyamatok megítélésében mind helyi, mind nagyobb térségi szinten. Ugyanígy, meglehetősen általános folyamat, hogy erősödik a lokalitás, vagyis a településen mérhető és tapasztalható változások, illetve körülmények fontossága. Megemlítendő a korszerű infrastruktúra szerepe, amely megváltoztatja a kapcsolatokat, teljesen átalakítja a korábbi telepítési elveket.

A térbeli különbségek értelmezésében időről időre újabb elméletek vagy felfogások jelennek meg, de a kérdés mindig előtérben marad a regionális folyamatok megítélése során. Kulcskérdés ez az Európai Közösségen belül is, annak ellenére, hogy ott jelentős mértékben csökkentek a regionális különbségek.

Ha Magyarországra pillantunk, akkor a történelmi atlaszokból ismert XVI—XVII. századi három részre szakadt ország képe jut eszünkbe. Egyfelől van Budapest és a Budapest—Bécs közötti sáv, másrészt van a Dél-Dunántúl, illetve a Dunántúl többi része, valamint a „maradék” Magyarország. A nyugat-keleti „lejtő”, amely Európában megfigyelhető, Magyarországon is egyre jellemzőbb. Az európai orientáció számottevően hat az országon belüli regionális folyamatokra is.

Végül meg kell említeni az önkormányzati irányítás bevezetését, amely kétségtelenül pozitív lépés, ugyanakkor magában hordja a szétaprózódás, a befelé fordulás veszélyét. A célok eléréséhez olyan települési, regionális politikára, illetve tervezésre van szükség, amely alapvetően szakmai, technokrata tevékenység. Mind a települési, mind az országos szintű regionális politikát annak a testületnek kell jóváhagynia, deklarálnia, amelyet erre felhatalmaztak; ez helyi szinten a Közgyűlés, országos szinten az Országgyűlés. A tervezést viszont szakemberek végezzék meghatározott elvek alapján, illetve azokat befolyásolva. Az irányítás keretében elemeznünk kell a gazdasági-pénzügyi, építésügyi, környezetügyi szabályozást és a szűkebb értelemben vett igazgatási szabályok hatásait.

Az egyik legsürgősebb teendő a regionális politikai törvény elfogadása, ezt követően pedig a kormányzati regionális politikai koncepció kidolgozása. A helyi településpolitikák kialakítását is ösztönözni kell. A regionális és településfejlesztés tartalmi korszerűsítése szintén fontos feladat.

Harmadik előadóként *dr. Novák Zoltán*, a KSH Baranya megyei Igazgatósága igazgatója „A válságkörzetek vizsgálatának lehetőségei” címmel foglalta össze a témával kapcsolatos gondolatait.

Előadásában elsősorban azokat a problémákat ismertette, amelyeket le kell küzdeni, ha meg akarunk felelni a változó társadalmi-gazdasági környezet statisztikai munkával szembeni elvárásainak. Ilyenek például az adatszolgáltatók számának gyors ütemű növekedése, az ún. igazgatási statisztikai adatszolgáltatás rendszerének változása vagy a reprezentatív megfigyelések kis területi egységekre történő alkalmazásából adódó módszertani nehézségek.

A jelenlegi helyzetben egyre nehezebb a szükséges információkat biztosítani a különböző döntési szintek számára az egyes területi egységek között meglévő differenciáltság mértékéről és okairól, ami különösen a válságövezetekben válhat további társadalmi feszültségek forrásává.

A statisztikai adatbázis korszerűsítése során a KSH adatgyűjtési rendszeréből nyert információk mellett törekedni kell más szervek (például a munkaügyi központok) adatainak felhasználására, és biztosítani kell az alulról építkező elemi, például településszintű, valamint a felülről, a makroszintű információk lebontásából nyert, ugyancsak területi egységekre vonatkozó adatokat is. Ezekre támaszkodva megalapozottabb kormányzati és önkormányzati programokat lehet kidolgozni.

Az ülés befejező előadását *dr. Balogh Miklós*, a KSH Nógrád megyei Igazgatósága igazgatója tar-

totta „Az önkormányzatok információigénye és a területi statisztika” címmel.

A területi igazgatóságok szakembereinek körében általánosan elfogadottá vált az a megállapítás, miszerint csökkent az önkormányzatok információigénye. Egyrészt szűkült azon adatok köre, amelyekre az önkormányzatok igényt tartanak, másrészt elvárásaikat sem tudják pontosan meghatározni. Ezek vélhetően és kissé leegyszerűsítve a városi testületekben bekövetkezett személycserékkel, valamint az önkormányzati döntések remélhetően átmeneti túlpolitizáltságával magyarázható. Az okok vizsgálata azonban nem volt teljes körű, gyakran megrekedt a felszínen, a féligazságok szintjén.

A KSH vezetésének el kell döntenie, hogy a Hivatal alapfunkciójának része-e az önkormányzati információigények kielégítése. Amennyiben igen, akkor a beszámolási rendszerben, valamint az információátadás anyagi vonatkozásában is tisztázandó problémák merülnek fel. A területi tájékoztatási szakembereknek pedig megfelelő szakmai ön- és továbbképzéssel meg kell ismerniük, hogy az önkormányzatok funkciója, tervezési-döntési mechanizmusa mennyiben tér el a tanácsi gyakorlattól.

Ha a Hivatal az önkormányzatok új igényeit nem tudja kielégíteni, akkor a megyei statisztikai igazgatóságok szerepét átvehetik olyan megyei szervezetek, amelyek szintén foglalkoznak adatgyűjtéssel. Ez azonban a hivatal szakmai leértékelődését jelentené, ami tovább nehezítené az adatgyűjtési funkció ellátását.

A községeknek többnyire törzskönyvtípusú információkra van szükségük. Különösen szétválás, fejlesztési céltámogatások megpályázása során tartanak igényt konkrét, főleg népmozgalmi adatokra, ellátottsági mutatókra.

A városokkal, amelyek korábban az igazgatóságok elemzéseinek vásárlói köréhez tartoztak, a sze-

mélycseréket követően lassan alakul ki a megfelelő munkakapcsolat. Külső kapcsolataik fejlesztését remélve, gyakran igényeltek olyan közérthető statisztikai adatokat tartalmazó tájékoztatókat, leprellőkat, prospektusokat, amelyeknek elkészítése szakmailag egyszerűen megvalósítható. A települési döntés-előkészítést elősegítő átfogó elemzések iránti érdeklődésük csökkent, ugyanakkor — politikai és gazdasági érdekérvényesítési szándékkal — igénylik azokat az elemzéseket, amelyek alapján településük helyzete más városokkal összevethető.

A rendszerváltozást megelőzően egyik legjelentősebb információigénylő a megyei tanács volt. A megyei önkormányzat funkciója, lehetőségei egészen mások, mint jogelődeié. A kihelyezett kormányüléseket követően azonban kapcsolata a statisztikával kedvezően alakult.

Sajátos probléma, hogy a beszámolási rendszer átalakulásából adódóan csökken azoknak a konkrét információknak a köre, amelyek településenként az igazgatóság rendelkezésére állnak. A reprezentatív felvételek elterjedése következtében a felmerülő igények egy részét nem lehet kielégíteni. Keresni kell azokat a módszereket, amelyek egyaránt javítanák az adatszolgáltatói és a tájékoztatási kapcsolatot.

*

Elnöki zárszavában *Kovács Tibor* megköszönte az értékes előadásokat, és hangot adott álláspontjának, amely szerint a területfejlesztésben elért, talán szerénynek tűnő eredményekben a területi statisztika művelőinek kiemelkedő szerep jutott, s a területi statisztikusok szakmai tudása, munkája a területfejlesztési elképzelések megvalósítása során továbbra sem nélkülözhető.

Soltész Pál

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1993. február 1-jei hatállyal *Mészáros Árpád* főosztályvezetői megbízását — a Lakossági Adat-

gyűjtési főosztály megszűnése miatt — visszavonta, és ezzel egyidejűleg megbízta a Népszámlálás igazgatói teendőinek ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Európai Népesedési Konferencia Genfben. Az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága (ENSZ EGB), az Európa Tanács és az ENSZ Népesedési Alapja (United Nations Fund for Population Activities — UNFPA) szervezésében 1993. március 23. és 26. között Európai Népesedési Konferenciát tartottak Genfben. Az 1994-ben megrendezendő Népesedési és Fejlesztési Világkonferenciát előkészítő európai konferencián 38 ország, továbbá Kanada, az Egyesült Államok és Izrael mintegy 500 szakembere vett részt.

A magyar Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Vukovich György* elnök, *dr. Klinger András* elnökhelyettes, *dr. Miltényi Károly* igazgató (Népeségtudományi Kutató Intézet), *Kamarás Ferenc* főtanácsos, osztályvezető és *Pál Sándorné* főtanácsos, osztályvezető képviselték.

A megnyitó ülésen *Nafis Sadik*, az UNFPA főigazgatója, *G. Hinteregger*, az ENSZ EGB főtitkára és *C. Lalumière*, az Európai Tanács főtitkára, továbbá *R. Felber*, a Svájci Államszövetség külügyminisztere üdvözölte a konferencia résztvevőit. A bevezető előadást Népesedési életstílusok és az életminősége címmel *A. Wijkman*, a Svéd Királyi Akadémia tagja tartotta. A résztvevők *dr. Vukovich Györgyöt* a konferenciát vezető Büro egyik elnökévé választották.

A konferencia napirendjén a következő öt téma megvitatása szerepelt:

— Nemzetközi vándorlás (előadó: *D. Coleman*, Egyesült Királyság, riportőr: *P. Muss*, Hollandia);

— Termékenység és család (előadó: *L. Roussel*, Franciaország, riportőr: *A. Vishnevski*, Orosz Föderáció);

— Egészség és halandóság (előadó: *M. Okolski*, Lengyelország, riportőr: *G. Gaselli*, Olaszország);

— Népeségnövekedés és kormegoszlás (előadó: *G. Myers*, Egyesült Államok, riportőr: *J. Schmid*, Németország);

— Nemzetközi együttműködés a népesedés területén (előadó: *H. Gille*, Dánia, riportőr: *Miltényi Károly*, Magyarország).

A magyar küldöttség benyújtotta az európai és a világkonferencia előkészítésére alakult Magyar Nemzeti Bizottság jelentését a népesedési helyzetről és a népesedéspolitikáról. A konferencián *dr. Vukovich György* ismertette a termékenység és az öregezés magyarországi sajátosságait.

*

Az európai konferenciát követően, március 27-én, szintén Genfben, a nemzeti és regionális népesedési kutatások koordinálásáról tartottak megbeszélést, amelyen *dr. Vukovich György* vezetésével négytagú magyar delegáció vett részt. Az értekezlet elnöki tisztét *dr. Klinger András*, az Európai Népeségtudományi Társaság alelnöke töltötte be.

Magyar demográfus tanulmányútja Angliában. *Dr. Csernák Józsefné*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadója 1993. január 31. és február 10. között több angliai intézménynél tanulmányozta a házassággal és családdal kapcsolatos kutatásokat és ezek eredményeit. Útja során felkereste a Családpolitikai Kutató Központot (Family Policy Studies Centre), a Népszámlálások és Népesedési Felvételek Hivatalát (Office of Population Censuses and Surveys), az Egészségügy és Trópusi Orvostudományok Londoni Egyetemé-

nek Epidemiológiai és Népeségtudományi Tanszéke (Department of Epidemiology and Population Sciences, London School of Hygiene and Tropical Medicine) keretében működő Népeségtudományi Központot (Centre for Population Studies), a Londoni Egyetem Oktatási Intézetét (Institute of Education, University of London), valamint a Londoni Közgazdaság-tudományi és Politikatudományi Egyetem Népeségtudományi Tanszékét (Department of Population Studies, London School of Economics and Political Science).

A szakmai megbeszéléseken kitűnt, hogy a válások és az élettársi kapcsolatok terjedése Angliában is a magyarországihoz hasonló problémákat vet fel, valamint, hogy a házasság és a családi élet mindkét országban azonos irányban változott. Az angliai módszerek és empirikus adatok közvetlenül segítik az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) által támogatott „A házassági és családi viszonyok átalakulása Magyarországon a II. világháború után” című kutatást.

A Népeségtudományi Központ felkérésére dr. Csernák Józsefné „A házasságok és a családi élet alakulásának újabb irányvonalai Magyarországon; demográfiai szempontok” címmel tartott előadást.

Szakmai konzultáció a termékosztályozásról. Az EUROSTAT, a német Szövetségi Statisztikai Hivatal és a magyar Központi Statisztikai Hivatal közötti együttműködés keretében *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa Wiesbadenben járt 1993. március 1. és 5. között. A tapasztalatcsere során azt vizsgálta, hogyan igazították a német statisztikusok osztályozási rendszerüket a termelt javak nemzetközi (Community Production — PRODCOM és Community Classification of Products by Activity — CPA) osztályozásaihoz.

Magyarország nemzeti számlái, 1988—1991 címmel jelent meg a KSH Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályán készült táblagyűjtemény, mely magyar és angol nyelven tartalmazza a következő részletes adatokat:

- a bruttó hazai termék ágazonként, 1988—1991;
- a bruttó hazai termék szektoronként, 1988—1991;
- a bruttó hazai termék felhasználása, 1988—1991;
- az egy főre jutó bruttó hazai termék, 1988—1991;
- a gazdasági szervezetek jövedelemelosztása gazdálkodási formánként, 1991;
- a vállalati típusú szervezetek rendelkezésre álló jövedelmének alakulása, 1991;
- a lakosság jövedelmének szerkezete, 1988—1991;
- a lakosság egy főre jutó reáljövedelmének indexei, 1988—1991;
- a lakosság összes jövedelmének felhasználása, 1988—1991;

- a lakosság pénzjövödelmének felhasználása, 1988—1991;
- a lakosság fogyasztása jövedelemforrások szerint, 1988—1991;
- a lakosság fogyasztása termékcsoportok szerint, 1988—1991;

A Függelék a bruttó hazai termék felhasználásának 1990-es és 1991-es módszertan szerint számított adatait mutatja be.

(Magyarország nemzeti számlái, 1988—1990. KSH Nemzetgazdaság-statisztikai főosztálya. Budapest. 1993. február. 24 old.)

A Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés, 1991 c. kiadvány összefoglaló táblákat közöl e tevékenység személyi, tárgyi feltételeiről, bázisáról, a tudományos minősítésekről, a fokozatokkal rendelkezők és a tudományos továbbképzésben részt vevők adatairól. A kötet — az UNESCO-évkönyv adatainak felhasználásával — lehetővé teszi a világ számos országának hasonló adataival való összehasonlítást, majd részletező táblák segítségével mutatja be a hazai kutató-fejlesztő helyek adatait, tudományági-ágazati és népgazdasági ági-ágazati besorolás, valamint felügyeleti szervek alapján. A kiadvány az alkalmazott fogalmak magyarázatával és módszertani megjegyzésekkel zárul.

(Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 79 old.)

A Demográfiai évkönyv, 1991 részletes adatokat közöl az ország népességéről, a népmozgalmi eseményekről (házasságkötések, válások, születések, halálozások, vándorlás).

A terjedelmes kötet néhány 1992. évi előzetes adatot és nemzetközi összehasonlításra módot adó táblát is tartalmaz.

(Demográfiai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 524 old.)

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára című sorozat 3. kötete Békés megye címmel jelent meg. A kiadványban a megye területének és közigazgatási beosztásának változásait, valamint 221 településének adatait találhatjuk. A kötet helynévmutatóval, irodalomjegyzékkel és mellékletekkel (1. Városok és falvak a 16. század közepén az 1950-ben alakult Békés megye területén; 2. Városok és falvak a 18. század végén az 1950-ben alakult Békés megyében; 3. Békés megye községei és városai 1970-ben; 4. Békés megye városkörnyékei 1985-ben) zárul.

(Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 3. köt. Békés megye. Központi Statisztikai Hivatal. 1993. 174 old.)

Emlékkötet. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem emlékkötetet jelentetett meg a Közgazdaság-tudományi Kar megalakításának 20. évfordulója alkalmával díszdoktorrá avatottak tiszteletére.

A kiadvány a díszdoktorrá avatottak szakmai élettrajzáinak és tudományos munkásságának ismertetése mellett

dr. Martos Béla: Működőképes irányítási trajektóriák lineáris rendszerekben;

dr. Neményi Vilmos: A javak elosztásának és a tulajdonnak alapvető kérdései;

Nyitrai Ferencné dr.: Magyarország útja az új egységes Európa felé — helyzetünk és lehetőségeink a statisztikus szemszögéből;

dr. Szabó Kálmán: Piaccgazdaság — szükségletek — fejlődési alternatíva

című előadásait tartalmazza.

(Emlékkötet. A JPTE Közgazdaság-tudományi Kar megalakításának 20. évfordulója alkalmával díszdoktorrá avatottak tiszteletére. Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar. Pécs. 1992. 90 old.)

A Demográfia c. folyóirat 1992. évi 3—4. számának Tanulmányok című rovata *J. H. Pollard:* Heterogenitás függőség a halálokok között és Gompertz; *Klinger András:* Művi abortuszok családi állapot szerint; *Kovacsics József:* A nemzetiségi statisztika problematikája; *Mészáros Árpád:* A népesség száma és összetétele az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján c. tanulmányokat tartalmazza.

A Közlemények rovatban kapott helyet *Tore Thonstand:* Társadalmi jövedelmek, kiadások és szolgáltatások; *Fóti János—Illés Sándor:* A nagy létszámú generáció pályakezdésének problémái és *Horváth Róbert:* A mai demográfiai elmélet a paradigmaváltás tükrében című írása.

A Figyelőben *dr. Kovacsics Józsefnek* In memoriam dr. Máday Lajos (1917—1992) címmel írt megemlékezését, továbbá *Kovacsics Józsefnek* az 1992. szeptember 3. és 5. között Budapesten a nemzetiségi (etnikai) nyelvi csoportok statisztikájáról tartott konferencia határozatairól, *Hablicsek Lászlónak* az 1992. szeptember 2. és 4. között Helsinkiben

megrendezett Revival of Ageing Societies című nemzetközi konferenciáról és *Csernák Józsefnének* az 1992. október 21. és 26. között New Delhiben rendezett Nemzetközi Családtervezési Szövetség közgyűléséről és családtervezési kongresszusáról írt ismertetését olvashatjuk. Ebben a rovatban tájékoztatást kapunk az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (European Society of Population Economics — ESPE) 1993. június 3. és 6. között Budapesten tartandó VII. éves üléséről, és itt kapott helyet *Valkovics Emílnék* a Louvaini Katolikus Egyetem Demográfiai Intézete 1992. évi nemzetközi Chaire Quetelet szemináriumáról és *Horváth Róbertnek* az 1992-es berlini Süssmilch-szimpoziumról írt beszámolója is.

Az Irodalom rovat a több külföldi könyv és folyóiratcikk ismertetését közli, és folyóiratszemlével zárul.

A Történeti statisztikai füzetek 11. kötete, *Bácskai Vera* munkája Család, háztartás, társadalom Budán a 19. század elején címmel jelent meg. E forrásfeldolgozás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti tanszékén az 1986/87. és 1987/88. tanévben négy szemeszteren át folytatott szemináriumi munka eredményeit foglalja össze. A kiadvány alapvető forrása a Buda város levéltárában őrzött Conscriptio Popularis Ignobilium, a vízivárosi 1809. évi nem nemesek összeírása. A munka során feldolgozták még az 1809. évi vízivárosi adóösszeírás, illetve egy 1805-ben, az országgyűlési követek elszállásolási lehetőségeinek felmérése céljából készült házösszeírás adatait is.

A kötet I. fejezete a felhasznált forrásokat és feldolgozásuk szempontjait ismerteti. A II. fejezet a lakosság foglalkozási, vagyoni rétegződését és lakásviszonyait, a III. fejezet a háztartás- és család-szerkezetet vizsgálja a Felső-Vízivárosban. A IV. fejezet a különböző foglalkozású és társadalmi helyzetű csoportok tagolódásával, háztartás- és család-szerkezetével foglalkozik.

(*Bácskai Vera:* Család, háztartás, társadalom Budán a 19. század elején. Történeti statisztikai füzetek. 11. köt. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1992. 131 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

MOORE, H. L.—ALCOUFFE, A.—FRAYSSE, J.—
WAFFENSCHMIDT, W. G.:

A. A. COURNOT ÉS MŰVE

(A. A. Cournot und sein Werk — Vademecum zu einem klassiker der mathematischen Wirtschaftslehre.) Verlag Wirtschaft und Finanzen GMBH. Düsseldorf. 1991. 86 old.

A tudományos képzés és oktatás robbanásszerű kiterjedésével a szaktudományok irodalmának és különösen tantörténetének tanulmányozásához egyre inkább elengedhetetlen egy-egy szaktudomány klasszikusnak számító műveinek újra kiadása. Kis példányszámban jelent meg, és már a maga idejében is nehezen hozzáférhető műnek számított a matematikai gazdaságtan klasszikusának tekintett *Antoine Augustin Cournot* (1801—1877) 1838-ban megjelent és e tudományterület alapvetésének számító műve: „Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses”, azaz „Vizsgálódások a gazdagság elméletének matematikai elveiről”.

Ahogy az *A. Smith* közgazdaság-tudományt megalapozó 1776-os művének címére utaló megfogalmazásból is egyértelműen kiderül, Cournot úttörő műve e tudományos rendszer matematikai kifejtésére, illetve megalapozására törekedett, de minden zsenialitása ellenére a teljes értetlenség jutott osztályrészéül: sem a közgazdászok, sem a matematikusok nem méltatták a legcsekélyebb figyelemre sem. Ez készítette a szerzőt arra, hogy negyedszázaddal később, 1863-ban változatlan kiadásban újra megjelentesse művét, abban a reményben, hogy a közgazdaság-tudomány fejlődésének hatására vég-

re nagyobb megértésre számíthat, de e téren a helyzet semmit sem változott, és ismét csalódnia kellett. Utolsó kísérletként, 1877-ben, lemondva a matematikai formanyelvről, a matematikai közgazdaságtani összefüggések verbális megfogalmazásával, lerövidített terjedelemben még egyszer közzétette alapvetését „Revue sommaire des doctrines économiques” címmel anélkül, hogy elérte volna célját. Az alapvető mű reprint jellegű újrakiadására csak 1938-ban kerül sor. Gyakorlatilag azonban már ez utóbbihoz is nehéz Franciaországon kívül hozzáférni, s a düsseldorfi kiadó — az 1838-as francia kiadás nyomán — 1991-ben megjelentette reprint formában.

Ennek az újrakiadásnak — mely kétségkívül hiányt pótló a közgazdaságtan történetének eredeti források alapján történő tanulmányozásában — van azonban egy további érdekessége is. Nevezetesen, e szakterületen először itt teljesült az a tudományos igény, hogy a klasszikus mű újrakiadását a tudomány mai állásának megfelelő rövid, de alapos kommentárkötet egészítse ki, amely segítséget nyújt a mai kor olvasójának az eredeti mű tanulmányozásához, az abban való elmélyedéshez. Így született meg az ismertetésünk tárgyát képező „vademe-cum”-nak nevezett kísérő tanulmánykötet a németországi közgazdaságtani tantörténész professzor, *B. Schefold* szerkesztésében és előszavával, továbbá két francia neves közgazdászprofesszor, *A. Alcouffe* és *J. Fraysse* tanulmányaival. A viszonylag kis terjedelmű kísérő kötet így mint tudományos műfaj is újszerű, és három alapvető követelménynek kell megfelelnie. A szerkesztő e követelményeket kitűnő érzékkel ismerte fel, és azokat érvényesíteni is tudta,

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

még akkor is, ha ezáltal e kis kötet bizonyos értelemben a reprint kiadáson belüli további „reprint-té” alakult.

A három követelmény — a recenzens meglátása szerint — a következő: 1. Cournot bemutatása, tudományos életpályájának rövid összefoglalása, 2. a szaktantörténész-közgazdász elsősorban tudománytörténeti jellegű értékelése, 3. Cournot tudományos munkásságának kritikai összefoglalása a modern, azaz a mai közgazdaságtani elmélet és módszertan szemszögéből.

Az első követelménynek B. Schefold professor előszava eredeti hozzájárulásként tesz eleget; a másodikat L. Moore „Antoine Augustin Cournot” című életrajzának és W. G. Waffenschmidt „Cournot és műve” című bevezetésének átvételével valósítják meg. (E tanulmányok az 1965-ös kiadványban jelentek meg Kölnben „Nagy közgazdászok életrajzai” címen, H. C. Recktenwald szerkesztésében és a Verlag Kiepenheuer & Witsch kiadásában.) Tulajdonképpen mindkét részhez hozzátartoznak szükséges és igen jól sikerült kiegészítések is. A szükségesek közé sorolható Cournot műveinek teljes és a róla szóló szakirodalomnak válogatott bibliográfiája, arcképe, művének faksimile címlapja. Jelentős újítás azonban a válogatott idézetgyűjtemény, mely az „Egyéniség”, a „Mű” és a „Módszer” szerint tagolódik igen kitűnő válogatásban. Moore életrajza rávilágít arra is, hogy Cournot több francia egyetemen folytatott oktatói tevékenysége és magas közhivatalnoki funkciói ellenére nem kaphatta meg az érdemeinek megfelelő tudományos elismerést, mert oly sokkal megelőzte kora tudományának fejlődését. B. Schefold előszava már előzetesen utal arra, hogy L. Walras és A. Marshall levelezéséből kitűnik, még közvetlenül a századforduló előtt is milyen tapogatózva haladt a matematikai közgazdaságtan, és hogy Cournot rendszerének túlzott absztrakciói és a gazdaságpolitikai szempontok ennek megfelelő teljes mellőzése is akadályozták műve elismerését. Tulajdonképpen mindaddig, amíg a statisztikai koncepciókra felépülő matematikai gazdaságtani kategóriákat F. J. Edgeworth meg nem alapozta, addig a közgazdászok nem is ismerhették fel a matematikai gazdaságtan elméletének gyakorlati jelentőségét. B. Schefold szerint a mű a gazdasági verseny részleges elméletét adó azon Aumann-féle kontribúcióval kapcsolódik a mai közgazdaságtani elmülethez, mely az összes piaci versenyzők oligopol megközelítését 1964-ben a teljes szabadverseny működőképes modelljévé fejlesztette a játékelmélet alapján. Más szóval a szabadverseny nem kiindulás, hanem végeredmény. A. Alcouffe és J. Fraysse más megközelítésben, a piac-

kiterjesztés, pontosabban a piacnagyság és a résztvevő versenyalanyok számának növelésén keresztül jut a Cournot-tól a modern gazdaságtan elméleti alapkérdéseinek megfogalmazásához. Közös tanulmányuk gondolatmenetének felépítése a következő: a racionalitási kiindulást és a módszertani absztrakciót összevetik az individualizmusból és a korabeli fizikai és biológiai nézetekből adódó alaphipotézisekkel és Cournot alapjában „ipari kapitalizmusra” felépített rendszerével, majd versenyelméletében elemzik az egyensúly és a verseny viszonyát, s ebből elérkeznek a teljes verseny és a teljes egyensúly matematikai közgazdaságtani funkcionális és grafikus kifejtéséhez.

Kritikai megjegyzésként egyetlen, de a statisztikusok számára döntő kérdésre Cournot ugyancsak úttörő jelentőségű valószínűség-számítási művének teljes mellőzésére szükséges rámutatni. A nagy közgazdász műveinek bibliográfiájában szerepel ugyan az „Exposition de la théorie des chances et des probabilités”, azaz „A véletlenek és a valószínűségek elméletének kifejtése” című, 1843-ban megjelent műve, de hiányzik ennek a kvantitatív közgazdaságtani, illetve gazdaságpolitikai alkalmazások szempontjából való értékelése. Cournot kora és a századfordulóig lezajlott tudományos fejlődés e mű megértését még a tiszta elméleti analízisnél is kevésbé tette lehetővé. Ez főleg a fejlett és statisztikailag jól megalapozott közép-európai merkantilizmus J. A. Schumpeter által elemzett háttérbe szorulásával függött össze. De, hogy ez utóbbi terén is voltak matematikai közgazdaságtani és statisztikai koncepciók, azt éppen a recenzens dokumentálta Berzeviczy Gergely 1819-es közgazdaságtana alapján.

(Ism.: Horváth Róbert)

*

MAKKAI, T.—McALLISTER, I.:

„KÉNYES” TÉMÁK VIZSGÁLATA KÉRDŐÍVES ADATFELVÉTELLEL

(Measuring social indicators in opinion surveys: A method to improve accuracy on sensitive questions.) — *Social Indicators Research*. 1992. 2. sz. 169—186. p.

A kérdőíves kutatás egyik legfőbb problémája az egyének által adott válaszok megbízhatósága. Különösen így van ez, ha a kérdések olyan „kényes” témákat érintenek, mint a betegség vagy a kábítószert-fogyasztás. Életüknek ezekről a területeiről az emberek általában nem szívesen nyilatkoznak, s ha mégis, akkor igyekeznek a valóságosnál kedvezőbb színben feltüntetni magukat.

még akkor is, ha ezáltal e kis kötet bizonyos értelemben a reprint kiadáson belüli további „reprint-té” alakult.

A három követelmény — a recenzens meglátása szerint — a következő: 1. Cournot bemutatása, tudományos életpályájának rövid összefoglalása, 2. a szaktantörténet-közgazdász elsősorban tudománytörténeti jellegű értékelése, 3. Cournot tudományos munkásságának kritikai összefoglalása a modern, azaz a mai közgazdaságtani elmélet és módszertan szemszögéből.

Az első követelménynek B. Schefold professor előszava eredeti hozzájárulásként tesz eleget; a másodikat L. Moore „Antoine Augustin Cournot” című életrajzának és W. G. Waffenschmidt „Cournot és műve” című bevezetésének átvételével valószínűsítjük meg. (E tanulmányok az 1965-ös kiadványban jelentek meg Kölnben „Nagy közgazdászok életrajzai” címen, H. C. Recktenwald szerkesztésében és a Verlag Kiepenheuer & Witsch kiadásában.) Tulajdonképpen mindkét részhez hozzátartoznak szükséges és igen jól sikerült kiegészítések is. A szükségesek közé sorolható Cournot műveinek teljes és a róla szóló szakirodalomnak válogatott bibliográfiája, arcképe, művének faksimile címlapja. Jelentős újítás azonban a válogatott idézetgyűjtemény, mely az „Egyéniség”, a „Mű” és a „Módszer” szerint tagolódik igen kitűnő válogatásban. Moore életrajza rávilágít arra is, hogy Cournot több francia egyetemen folytatott oktatói tevékenysége és magas közhivatalnoki funkciói ellenére nem kaphatta meg az érdemeinek megfelelő tudományos elismerést, mert oly sokkal megelőzte kora tudományának fejlődését. B. Schefold előszava már előzetesen utal arra, hogy L. Walras és A. Marshall levelezéséből kitűnik, még közvetlenül a századforduló előtt is milyen tapogatózva haladt a matematikai közgazdaságtan, és hogy Cournot rendszerének túlzott absztrakciói és a gazdaságpolitikai szempontok ennek megfelelő teljes mellőzése is akadályozták műve elismerését. Tulajdonképpen mindaddig, amíg a statisztikai koncepciókra felépülő matematikai gazdaságtani kategóriákat F. J. Edgeworth meg nem alapozta, addig a közgazdászok nem is ismerhették fel a matematikai gazdaságtan elméletének gyakorlati jelentőségét. B. Schefold szerint a mű a gazdasági verseny részleges elméletét adó azon Aumann-féle kontribúcióval kapcsolódik a mai közgazdaságtani elmülethez, mely az összes piaci versenyzők oligopol megközelítését 1964-ben a teljes szabadverseny működőképes modelljévé fejlesztette a játékelmélet alapján. Más szóval a szabadverseny nem kiindulás, hanem végeredmény. A. Alcouffe és J. Fraysse más megközelítésben, a piac-

kiterjesztés, pontosabban a piacnagyság és a résztvevő versenyalanyok számának növelésén keresztül jut a Cournot-tól a modern gazdaságtan elméleti alapkérdéseinek megfogalmazásához. Közös tanulmányuk gondolatmenetének felépítése a következő: a racionalitási kiindulást és a módszertani absztrakciót összevetik az individualizmusból és a korabeli fizikai és biológiai nézetekből adódó alaphipotézisekkel és Cournot alapjában „ipari kapitalizmusra” felépített rendszerével, majd versenyelméletében elemzik az egyensúly és a verseny viszonyát, s ebből elérkeznek a teljes verseny és a teljes egyensúly matematikai közgazdaságtani funkcionális és grafikus kifejtéséhez.

Kritikai megjegyzésként egyetlen, de a statisztikusok számára döntő kérdésre Cournot ugyancsak úttörő jelentőségű valószínűség-számítási művének teljes mellőzésére szükséges rámutatni. A nagy közgazdász műveinek bibliográfiájában szerepel ugyan az „Exposition de la théorie des chances et des probabilités”, azaz „A véletlenek és a valószínűségek elméletének kifejtése” című, 1843-ban megjelent műve, de hiányzik ennek a kvantitatív közgazdaságtani, illetve gazdaságpolitikai alkalmazások szempontjából való értékelése. Cournot kora és a századfordulóig lezajlott tudományos fejlődés e mű megértését még a tiszta elméleti analízisnél is kevésbé tette lehetővé. Ez főleg a fejlett és statisztikailag jól megalapozott közép-európai merkantilizmus J. A. Schumpeter által elemzett háttérbe szorulásával függött össze. De, hogy ez utóbbi terén is voltak matematikai közgazdaságtani és statisztikai koncepciók, azt éppen a recenzens dokumentálta Berzeviczy Gergely 1819-es közgazdaságtana alapján.

(Ism.: Horváth Róbert)

*

MAKKAI, T.—McALLISTER, I.:

„KÉNYES” TÉMÁK VIZSGÁLATA KÉRDŐÍVES ADATFELVÉTELLEL

(Measuring social indicators in opinion surveys: A method to improve accuracy on sensitive questions.) — *Social Indicators Research*. 1992. 2. sz. 169—186. p.

A kérdőíves kutatás egyik legfőbb problémája az egyének által adott válaszok megbízhatósága. Különösen így van ez, ha a kérdések olyan „kényes” témákat érintenek, mint a betegség vagy a kábítószert-fogyasztás. Életüknek ezekről a területeiről az emberek általában nem szívesen nyilatkoznak, s ha mégis, akkor igyekeznek a valóságosnál kedvezőbb színben feltüntetni magukat.

A kutatók az idők során különféle módszereket dolgoztak ki a „kényes” kérdésekre adott válaszok megbízhatóságának növelésére. Kezdetben, az 1950-es években elsősorban a kérdéseket próbálták úgy megfogalmazni, hogy az minél őszintébb magatartásra ösztönözzön. Igyekeztek például úgy feltenni a kérdést, mintha az nem is volna fontos a kutatás szempontjából, épp csak eszébe jutott volna a kérdezőbiztosnak. Másik gyakori megoldás volt a közvéleményre való hivatkozás, a „Mint tudja, sokan gondolják úgy, hogy . . .” kezdetű kérdések azt a benyomást igyekeztek kelteni a kérdezettben, hogy véleményével nincs egyedül, nyíltan képviselheti azt.

Az 1960-as évektől kezdve a kutatók erőfeszítései más irányt vettek. Már nem a kérdés megfogalmazására helyezték a hangsúlyt, hanem magát az interjúhelyzetet igyekeztek megváltoztatni. A személyes megkérdezésen alapuló adatfelvételt mindinkább felváltotta a postai vagy telefonos kérdés. E módszerek lényege, hogy a kérdező és a kérdezett személyes találkozásának elkerülésével biztosítják a névtelenséget, ami elősegítheti az őszinte válaszadást.

Sem a postai, sem a telefonos kérdés nem bizonyult azonban jó megoldásnak. Egyrészt a kérdezettek gyakran gyanakodnak, hogy valamilyen módon a kutatók mégis azonosítani tudják őket. Másrészt a névtelenség miatt nincs mód sem a válaszok utólagos ellenőrzésére, sem a válaszadók ismételt felkeresésére, vagyis az ún. nyomkövetés (follow-up) vizsgálatra. Harmadrészt pedig — különösen a postai megkérdezésnél — a válaszadási arány rendszerint jóval alacsonyabb, mint a személyes interjú esetén.

Mindezek a problémák azt sugallják, hogy helyesebb visszatérni a személyes megkérdezéshez, s annak keretén belül kialakítani a névtelenség légkörét. Ennek egyik lehetséges módszeréről számolnak be a szerzők tanulmányukban. A kikérdezés lényege, hogy a kérdőívnek az a része, amely a „kényes” kérdéseket tartalmazza, külön füzetet alkot, s e füzet tartalmát — az abban szereplő kérdéseket, illetve a lehetséges válaszokat — a kérdezőbiztos nem ismeri. A vizsgált személy csupán a kérdés sorszámát s a válaszhoz tartozó kódszámot közli az interjú készítőjével.

A szerzők kutatásának célja e módszer hatékonyságának ellenőrzése. Ehhez az Ausztráliában 1988-ban lebonyolított kérdőíves felmérés adatait használták fel. A felmérés témája a drogfogyasztás volt; az adatgyűjtés a hagyományos kábítószerrel mellett kiterjedt a nyugtatókra és a fájdalomcsillapítókra is. Kétféle módon összesen 13-féle droggal

kapcsolatban tettek fel kérdéseket. Az egyik a szokásos gyakorlatot követte: az interjút készítő megkérdezte a vizsgált egyént, fogyasztott-e már életében kábítószerrel, kínáltak-e már neki drogot, és fogyasztana-e belőle, ha egy jó barátja ajánlaná. A másik forma az a módszer volt, amelynek hatékonyságát vizsgálták. Ennek során a kérdezett személy lezárt borítékba helyezett füzetet kapott kézhez, amely ugyanazokat a kérdéseket tartalmazta, amelyeket hagyományos módon is feltettek neki, ezúttal azonban válaszként csupán meghatározott kódszámokat kellett közölnie a kérdezőbiztosnak.

A kétféle kérdezési mód összehasonlításán túlmenően a kutatók vizsgálták az egyes módszerek sorrendjének a hatását is. Megkülönböztették azokat, akik előbb hagyományos, majd újszerű formában kapták a kérdéseket, azoktól, akik esetében az újszerű kérdezési mód megelőzte a hagyományos módszer alkalmazását.

Az eredmények tanúsága szerint a kérdezési módja statisztikailag szignifikánsan befolyásolja a válaszadást. Különösen erős ez a hatás, ha a kérdés a potenciális droghasználatra vonatkozik, vagyis arra, hogy az egyén fogyasztana-e kábítószerrel, ha kínálnák neki. Ebben az esetben az új módszer alkalmazása valamennyi drogfajtánál, a nyugtatók kivételével, növeli az „igen”-nel válaszolók arányát.

Valamelyest más a helyzet, ha a kérdés a tényleges drogfogyasztással kapcsolatos. Itt csupán a nyugtatóknál és az amfetamin-származékoknál mutatható ki a kérdezési forma hatása. Mindazonáltal ez a nyugtatóknál igen erős: a névtelenséget biztosító új módszer alkalmazása 26-ról 36 százalékra növelte a kábítószer-fogyasztást bevallók arányát.

A kétféle kérdezési mód sorrendje csupán a nyugtatók esetében befolyásolta statisztikailag szignifikánsan a válaszadást. Ez esetben a drogfogyasztást elismerők aránya nagyobb mértékben emelkedett, ha az új forma időben követte a hagyományos kérdezési módot, mint ha megelőzte azt.

A kutatók vizsgálták azt is, vannak-e olyan társadalmi csoportok, amelyek különösen érzékenyek arra, milyen formában teszik fel nekik a kérdéseket. Ehhez olyan új függő változót képeztek, amely mindössze két értéket vett fel aszerint, hogy az egyént a névtelenséget biztosító kérdezési forma nagyobb őszinteségre sarkallta-e vagy sem. Magyarázó változóként két tényező szerepelt: a kérdezett neme, életkora (15—19, 20—29 éves, 30 éves és idősebb). Az elvégzett logitelemzés eredményei szerint a nyugtatók használatára vonatkozó kérdés esetében a férfiakat lényegesen kevésbé befolyásolta a kérdezési módja, mint a nőket. Úgy tűnik tehát,

hogy ennél a drogfajtánál a férfiak körében kisebb a fogyasztás eltitkolásának szándéka. Alapvetően más a helyzet az amfetamin-származékok esetében: itt a férfiak a nőknél több mint háromszor érzékenyebbeknek bizonyultak a kérdezés módjára.

Ami az életkor szerepét illeti, a nyugtatók esetében az életkor előrehaladtával nő a kérdezési mód befolyása, vagyis az idősebbek a fiataloknál hajlamosabbak fogyasztásuk eltitkolására. Az amfetamin-származékok esetében elsősorban a 30 év alattiak és a 30 éven felüliek között mutatkozik jelentős eltérés: az idősebb korosztályhoz tartozók sokkal kevésbé érzékenyek a kérdezés konkrét formájára, mint a fiatalok.

Összességében megállapítható, hogy a kérdezés módja általában lényegesen befolyásolja a drogfogyasztással kapcsolatos kérdésekre adott választ. A névtelenséget biztosító kérdezési forma alkalmazása esetén rendszerint nő azoknak az aránya, akik bevallják kábítószer-fogyasztásukat, illetve akik készek valamely drog kipróbálására.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

NYQUIST, H.:

ÉRZÉKENYSÉGVIZSGÁLAT A STATISZTIKÁBAN

(Sensitivity analysis of empirical studies.) — *Journal of Official Statistics*. 1992. 2. sz. 167—182. p.

Empirikus vizsgálatokban sok esetben kényelmes a statisztikai modell és az adatelemző statisztikai módszerek használata. „Közelről” nézve a statisztikai modell mindig hamis, lévén a valóság leegyszerűsítése. Gyakran feltételezzük, hogy a megfigyelések normális eloszlásúak, az ismétlések függetlenek, és a szóban forgó függvénykapcsolat lineáris, de ezek ritkán teljesülnek. Ráadásul a statisztikai módszereket gyakran olyan jellemzőkhöz választjuk meg, amelyek előnyei csak a modell feltevéseinek teljesülése esetén érvényesülnek. Ennek következtében jelentős a kockázata annak, hogy kevésbé hatékony elemző módszert választunk. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a statisztikai modellek és módszerek alkalmazása haszontalan volna, de figyelmet kell fordítani arra is, hogy a vizsgálat céljához eléggé igazodik-e a modell, és érvényesülnek-e az adott statisztikai módszer jellemzőinek előnyei. Ahhoz, hogy egy empirikus vizsgálat eredményeinek az alkalmazhatósága felől döntsünk, elemezni kell, hogyan befolyásolják azokat a vizsgálat fő összetevői: az elemzéshez használt statisztikai módszerek, a modell, valamint a következteté-

sek alapjául szolgáló adatok. A tanulmány általános vizsgálati módszert keres, melynek segítségével megállapítható, hogyan függenek az eredmények a modelltől vagy az adathalmaztól, értékeli az eredményeknek a modell és az adathalmaz megváltoztatásával szemben mutatott „érzékenységet”, az ilyen típusú elemzést érzékenységvizsgálatnak nevezve.

Bár az érzékenységvizsgálatnak az 1980-as években számottevő irodalma született, az érzékenység jellemzésére javasolt módszerek többnyire ad hoc jellegűek. Ezzel szemben a tanulmány az érzékenységvizsgálat olyan általános stratégiáját taglalja, amely széleskörűen alkalmazható.

A tapasztalati adatok statisztikai elemzésében általában az az első lépés, hogy a szóban forgó problémát valószínűségi modellel írjuk le. A modell tulajdonképpen feltevések halmaza. Ezek között a feltevések között vannak olyanok, amelyek a vizsgálat tárgyára vonatkozó elméletből következnek, de vannak ún. segédfeltevések is, melyek nélkül az elemzés elvégzése nehezebb vagy egyenesen lehetetlen lenne. Empirikus vizsgálatoknál az a kívánatos, hogy az eredmények az elméletből következő feltevésektől függhenek. Ha nagymértékben függhenek a segédfeltevésektől, félrevezetőek lehetnek.

Az elemzés során a modellt mintegy szembe-
sítjük az adatokkal. Az alkalmazott módszereket és jellemzőket gyakran a modell függvényében választjuk meg. Az, hogy milyen módszereket és jellemzőket választunk, attól is függ, milyen statisztikai következtetést akarunk levonni (például maximum-likelihood, legkisebb négyzetes vagy más becslését keressük-e valamely jellemzőnek). A modell mellett tehát ez is befolyásolja az eredményeket. Ezek az eredmények, amelyek a következtetés folyamatának outputját adják (az input a modell, a módszerek és az adatok), többnyire a

- jellemzők pont- és intervallumbecslései,
- hipotézisek elfogadására vagy elutasítására vonatkozó döntések,
- egyéb döntések és előrejelzések.

Az eredmények birtokában a vizsgálatnak még nincs vége, el kell végeznünk a modell kritikai értékelését. Ennek egyik célja, hogy összehasonlítsuk a kapott és a várt eredményeket, értelmezzük és magyarázzuk ezek esetleges eltérését. Másik cél, hogy értékeljük a segédfeltevések hatását az eredményekre, ami a modell érzékenysége vizsgálatát jelenti. A harmadik cél azzal kapcsolatos, hogy empirikus vizsgálatok esetén általában nem kívánatos az adatok kicsi, valamilyen szempontból szélsőséges rész-halmazának az eredményekre gyakorolt nagy hatása. Kiegyensúlyozott adatokat szeretnénk abban az

hogy ennél a drogfajtánál a férfiak körében kisebb a fogyasztás eltitkolásának szándéka. Alapvetően más a helyzet az amfetamin-származékok esetében: itt a férfiak a nőknél több mint háromszor érzékenyebbeknek bizonyultak a kérdezés módjára.

Ami az életkor szerepét illeti, a nyugtatók esetében az életkor előrehaladtával nő a kérdezési mód befolyása, vagyis az idősebbek a fiataloknál hajlamosabbak fogyasztásuk eltitkolására. Az amfetamin-származékok esetében elsősorban a 30 év alattiak és a 30 éven felüliek között mutatkozik jelentős eltérés: az idősebb korosztályhoz tartozók sokkal kevésbé érzékenyek a kérdezés konkrét formájára, mint a fiatalok.

Összességében megállapítható, hogy a kérdezés módja általában lényegesen befolyásolja a drogfogyasztással kapcsolatos kérdésekre adott választ. A névtelenséget biztosító kérdezési forma alkalmazása esetén rendszerint nő azoknak az aránya, akik bevallják kábítószer-fogyasztásukat, illetve akik készek valamely drog kipróbálására.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

NYQUIST, H.:

ÉRZÉKENYSÉGVIZSGÁLAT A STATISZTIKÁBAN

(Sensitivity analysis of empirical studies.) — *Journal of Official Statistics*. 1992. 2. sz. 167—182. p.

Empirikus vizsgálatokban sok esetben kényelmes a statisztikai modell és az adatelemző statisztikai módszerek használata. „Közről” nézve a statisztikai modell mindig hamis, lévén a valóság leegyszerűsítése. Gyakran feltételezzük, hogy a megfigyelések normális eloszlásúak, az ismétlések függetlenek, és a szóban forgó függvénykapcsolat lineáris, de ezek ritkán teljesülnek. Ráadásul a statisztikai módszereket gyakran olyan jellemzőkhöz választjuk meg, amelyek előnyei csak a modell feltevéseinek teljesülése esetén érvényesülnek. Ennek következtében jelentős a kockázata annak, hogy kevésbé hatékony elemző módszert választunk. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a statisztikai modellek és módszerek alkalmazása haszontalan volna, de figyelmet kell fordítani arra is, hogy a vizsgálat céljához eléggé igazodik-e a modell, és érvényesülnek-e az adott statisztikai módszer jellemzőinek előnyei. Ahhoz, hogy egy empirikus vizsgálat eredményeinek az alkalmazhatósága felől döntsünk, elemezni kell, hogyan befolyásolják azokat a vizsgálat fő összetevői: az elemzéshez használt statisztikai módszerek, a modell, valamint a következteté-

sek alapjául szolgáló adatok. A tanulmány általános vizsgálati módszert keres, melynek segítségével megállapítható, hogyan függnak az eredmények a modelltől vagy az adathalmaztól, értékeli az eredményeknek a modell és az adathalmaz megváltoztatásával szemben mutatott „érzékenységet”, az ilyen típusú elemzést érzékenységvizsgálatnak nevezve.

Bár az érzékenységvizsgálatnak az 1980-as években számottevő irodalma született, az érzékenység jellemzésére javasolt módszerek többnyire ad hoc jellegűek. Ezzel szemben a tanulmány az érzékenységvizsgálat olyan általános stratégiáját taglalja, amely széleskörűen alkalmazható.

A tapasztalati adatok statisztikai elemzésében általában az az első lépés, hogy a szóban forgó problémát valószínűségi modellel írjuk le. A modell tulajdonképpen feltevések halmaza. Ezek között a feltevések között vannak olyanok, amelyek a vizsgálat tárgyára vonatkozó elméletből következnek, de vannak ún. segédfeltevések is, melyek nélkül az elemzés elvégzése nehezebb vagy egyenesen lehetetlen lenne. Empirikus vizsgálatoknál az a kívánatos, hogy az eredmények az elméletből következő feltevésektől függhenek. Ha nagymértékben függnak a segédfeltevésektől, félrevezetőek lehetnek.

Az elemzés során a modellt mintegy szembe-
sítjük az adatokkal. Az alkalmazott módszereket és jellemzőket gyakran a modell függvényében választjuk meg. Az, hogy milyen módszereket és jellemzőket választunk, attól is függ, milyen statisztikai következtetést akarunk levonni (például maximum-likelihood, legkisebb négyzetes vagy más becslését keressük-e valamely jellemzőnek). A modell mellett tehát ez is befolyásolja az eredményeket. Ezek az eredmények, amelyek a következtetés folyamatának outputját adják (az input a modell, a módszerek és az adatok), többnyire a

- jellemzők pont- és intervallumbecslései,
- hipotézisek elfogadására vagy elutasítására vonatkozó döntések,
- egyéb döntések és előrejelzések.

Az eredmények birtokában a vizsgálatnak még nincs vége, el kell végeznünk a modell kritikai értékelését. Ennek egyik célja, hogy összehasonlítsuk a kapott és a várt eredményeket, értelmezzük és magyarázzuk ezek esetleges eltérését. Másik cél, hogy értékeljük a segédfeltevések hatását az eredményekre, ami a modell érzékenysége vizsgálatát jelenti. A harmadik cél azzal kapcsolatos, hogy empirikus vizsgálatok esetén általában nem kívánatos az adatok kicsi, valamilyen szempontból szélsőséges rész-halmazának az eredményekre gyakorolt nagy hatása. Kiegyensúlyozott adatokat szeretnénk abban az

értelemben, hogy azok azonos mértékben befolyásolják az eredményeket. Ezért fontos a modell fényében az egyes megfigyelések érzékenységének értékelése és az eredményeket túlságosan befolyásoló adatok azonosítása.

Az empirikus vizsgálatokban alkalmazott statisztikai modellek sok esetben paraméteresek, azaz valószínűségi modellek egy osztályát használjuk, és az osztály egy-egy elemét egy paraméterhalmaz megfelelő elemével mint indexszel azonosítjuk. A szerző definiál egy érzékenységgépfüggvényt (sensitivity function — SF), melynek segítségével mérhetjük a paraméteres modell valamely jellemzőre gyakorolt hatását. Bizonyos feltételek teljesülése esetén ez a jellemző (például értékösszeg, átlag, szórásnégyzet) a paraméter szerint iránymenti differenciálhányadosnak tekinthető. A tanulmány ismerteti, hogyan lehet különböző esetekben ennek segítségével valamely paraméterre vonatkozó hipotézist vizsgálni (az ilyen hipotézisvizsgálatra vonatkozó próbákat szokták specifikációs próbáknak nevezni) és ezáltal a modell érzékenységét értékelni.

Annak elbírálásakor, hogy a statisztikai modell megfelel-e, általában olyan kérdésekre keresünk választ, mint

1. mennyire jól illeszkedik a modell az adatokhoz?
2. vannak-e olyan adatok, amelyeket az illesztett modell nem ír le jól?
3. vannak-e olyan adatok, amelyek jelentősen befolyásolják az elemzés eredményeit?

A különböző adatoknak az eredményekre gyakorolt hatását értékelő módszerek alkalmazása a

modell elbírálásának és az érzékenységvizsgálatnak egyaránt fontos területe. A téma széles körű irodalmának áttekintése után a szerző csupán néhány megjegyzésre szorítkozik. A *C. L. Mallows* által bevezetett mintahatásfüggvény és tapasztalati hatásfüggvény ismertetése és példákkal való szemléltetése után definiálja a tapasztalati érzékenységgépfüggvényt, majd bemutatja ennek kapcsolatát a másik két függvénnyel. Érinti az *R. D. Cook* által bevezetett lokális befolyás fogalmát is.

A tanulmány a modell érzékenységevel tovább foglalkozva két újabb megközelítéssel ismerteti meg az olvasót. Az első, a modellképzés szerinti megközelítés azon alapul, hogy azt egy nagyobb modell-osztályba ágyazzuk be. A beágyazást úgy végezzük, hogy az eredeti feltevéseit gyengítjük, vagyis módosítjuk a modellt; ezzel erősítjük a modell közelítő jellegét. Ennek következtében — különösen kis mintáknál — a szórás nagyobb lesz. Amit azonban veszítünk a pontosság terén, azt ellensúlyozza, hogy az eredmények összességében jobbak, értékesebbek lesznek. A másik, az SF-megközelítésben a modellen nem változtatunk, viszont a következtetések levonásának módját úgy alakítjuk ki, hogy az SF korlátos legyen.

Végül a szerző hangsúlyozza az érzékenységvizsgálat területén folytatandó további kutatások fontosságát. Szükségesnek tartja azt is, hogy az érzékenységvizsgálatot minél szélesebb körben alkalmazzák, és az az empirikus vizsgálatok rutinszerűen végrehajtott lépésévé válják.

(Ism: *Telegdi László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

EUZÉBY, A.:

AZ EURÓPAI TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI RENDSZEREK

(La protection sociale en Europe: tendances et défis. Les systèmes de protection sociale européens à l'épreuve de la compétition économique mondiale.) — *Futuribles*. 1992. december. 59—87. p.

A társadalombiztosítás számos fontos gazdasági és társadalmi vita középpontjában áll. Szoros kapcsolata van a demográfia legégetőbb kérdéseivel (a népesség előregedése a termékenység csökkenése, illetve az átlagos életkor meghosszabbodása folytán), a gazdaság különféle problémáival (a munkanélküliség, a kötelező járulékok és a munkaerőköltség növekedése, az egyre élesedő versenyhelyzet), szociális jellegű kérdésekkel (a szegénység problé-

mája, a válások számának növekedése, a halálozások és a betegségek okai, az urbanizációhoz és az életmód változásához kapcsolódó elszigetelődés és elmagányosodás, a gyermekek és az idősek helye az ipari társadalmakban stb.), a politika különböző területeivel (viták az egészségügyi szolgáltatások szervezetéről és finanszírozásáról, a jövedelmek egyenlőtlensége, a társadalmi igazságosság kérdése, az állam szerepe stb.). A tanulmány a kötelező járulékfizetések és a nemzetközi gazdasági verseny kérdéseit veti fel a társadalombiztosítás problémáira való hatásukkal összefüggésben. Lehet-e csökkenteni a szociális juttatásokat? Lehet-e növelni a járulékfizetési kötelezettségeket? Jelent-e kockázatot a társadalombiztosítási rendszerek számára az európai gazdasági integráció? Védelemre szorul-e a társadalombiztosítás? E kérdésekre keres választ.

értelemben, hogy azok azonos mértékben befolyásolják az eredményeket. Ezért fontos a modell fényében az egyes megfigyelések érzékenységének értékelése és az eredményeket túlságosan befolyásoló adatok azonosítása.

Az empirikus vizsgálatokban alkalmazott statisztikai modellek sok esetben paraméteresek, azaz valószínűségi modellek egy osztályát használjuk, és az osztály egy-egy elemét egy paraméterhalmaz megfelelő elemével mint indexszel azonosítjuk. A szerző definiál egy érzékenységgé (sensitivity function — SF), melynek segítségével mérhetjük a paraméteres modell valamely jellemzőre gyakorolt hatását. Bizonyos feltételek teljesülése esetén ez a jellemző (például értékösszeg, átlag, szórásnégyzet) a paraméter szerint iránymenti differenciálhányadosnak tekinthető. A tanulmány ismerteti, hogyan lehet különböző esetekben ennek segítségével valamely paraméterre vonatkozó hipotézist vizsgálni (az ilyen hipotézisvizsgálatra vonatkozó próbákat szokták specifikációs próbáknak nevezni) és ezáltal a modell érzékenységét értékelni.

Annak elbírálásakor, hogy a statisztikai modell megfelel-e, általában olyan kérdésekre keresünk választ, mint

1. mennyire jól illeszkedik a modell az adatokhoz?
2. vannak-e olyan adatok, amelyeket az illesztett modell nem ír le jól?
3. vannak-e olyan adatok, amelyek jelentősen befolyásolják az elemzés eredményeit?

A különböző adatoknak az eredményekre gyakorolt hatását értékelő módszerek alkalmazása a

modell elbírálásának és az érzékenységvizsgálatnak egyaránt fontos területe. A téma széles körű irodalmának áttekintése után a szerző csupán néhány megjegyzésre szorítkozik. A *C. L. Mallows* által bevezetett mintahatásfüggvény és tapasztalati hatásfüggvény ismertetése és példákkal való szemléltetése után definiálja a tapasztalati érzékenységgé (SF), majd bemutatja ennek kapcsolatát a másik két függvénnyel. Érinti az *R. D. Cook* által bevezetett lokális befolyás fogalmát is.

A tanulmány a modell érzékenységeivel tovább foglalkozva két újabb megközelítéssel ismerteti meg az olvasót. Az első, a modellképzés szerinti megközelítés azon alapul, hogy azt egy nagyobb modell-osztályba ágyazzuk be. A beágyazást úgy végezzük, hogy az eredeti feltevéseit gyengítjük, vagyis módosítjuk a modellt; ezzel erősítjük a modell közelítő jellegét. Ennek következtében — különösen kis mintáknál — a szórással nagyobb lesz. Amit azonban veszítünk a pontosság terén, azt ellensúlyozza, hogy az eredmények összességében jobbak, értékesebbek lesznek. A másik, az SF-megközelítésben a modellen nem változtatunk, viszont a következtetések levonásának módját úgy alakítjuk ki, hogy az SF korlátos legyen.

Végül a szerző hangsúlyozza az érzékenységvizsgálat területén folytatandó további kutatások fontosságát. Szükségesnek tartja azt is, hogy az érzékenységvizsgálatot minél szélesebb körben alkalmazzák, és az az empirikus vizsgálatok rutinszerűen végrehajtott lépésévé válják.

(Ism: *Telegdi László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

EUZÉBY, A.:

AZ EURÓPAI TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI RENDSZEREK

(La protection sociale en Europe: tendances et défis. Les systèmes de protection sociale européens à l'épreuve de la compétition économique mondiale.) — *Futuribles*. 1992. december. 59—87. p.

A társadalombiztosítás számos fontos gazdasági és társadalmi vita középpontjában áll. Szoros kapcsolata van a demográfia legégetőbb kérdéseivel (a népesség előregedése a termékenység csökkenése, illetve az átlagos életkor meghosszabbodása folytán), a gazdaság különféle problémáival (a munkanélküliség, a kötelező járulékok és a munkaerőköltség növekedése, az egyre élesedő versenyhelyzet), szociális jellegű kérdésekkel (a szegénység problé-

mája, a válások számának növekedése, a halálozások és a betegségek okai, az urbanizációhoz és az életmód változásához kapcsolódó elszigetelődés és elmagányosodás, a gyermekek és az idősek helye az ipari társadalmakban stb.), a politika különböző területeivel (viták az egészségügyi szolgáltatások szervezetéről és finanszírozásáról, a jövedelmek egyenlőtlensége, a társadalmi igazságosság kérdése, az állam szerepe stb.). A tanulmány a kötelező járulékfizetések és a nemzetközi gazdasági verseny kérdéseit veti fel a társadalombiztosítás problémáira való hatásukkal összefüggésben. Lehet-e csökkenteni a szociális juttatásokat? Lehet-e növelni a járulékfizetési kötelezettségeket? Jelent-e kockázatot a társadalombiztosítási rendszerek számára az európai gazdasági integráció? Védelemre szorul-e a társadalombiztosítás? E kérdésekre keres választ.

A szociális juttatásokat elméletileg lehetséges csökkenteni, de ez egyrészt a társadalombiztosítás krónikus pénzhiánya, másrészt a már megszerzett előnyök visszavonásának problémája miatt nehézségekbe ütközik. A második világháborút követő 30 évben a társadalombiztosítási kiadások növekedésével szoros összefüggésben bővült a juttatások köre, és színvonaluk is javult. Ennek a fejlődésnek tovább kell folytatódnia elsősorban a társadalombiztosítás területén kevésbé fejlett országokban, ám az egyik legégetőbb probléma éppen az, hogy a kiadások gyorsabban növekednek, mint a finanszírozásukhoz szükséges bevételek. Ebből, valamint a magas munkanélküliségből, az egészségügyi kiadások növekedéséből, a népesség elöregedéséből és az egyéb szociális szükségletek növekedéséből ered a társadalombiztosítási rendszerek krónikus pénzhiánya. A népesség elöregedése és a gazdasági aktivitás időtartamának rövidülése következtében nő az eltartottak aránya az aktív népességgel szemben. Ez a folyamat különösképpen a következő évezred első évtizedében fogja éreztetni hatását, amikor a második világháborút követő 20 évben született népes generációk elérik a nyugdíjkorhatárt. A következő aktív generációk terhei jelentősen növekedni fognak, hacsak nem csökken erősen a munkanélküliség, és nem fejlődik megfelelő ütemben a termelékenység. Természetesen kívánatos lenne a termelékenység fellendülése, de ennek kedvező hatása csak nagyon hosszú távon jelentkezne, míg rövid távon súlyosbítaná a társadalombiztosítás pénzügyi problémáit. A társadalombiztosítás pénzigényének kielégítése tehát az Európai Közösség minden országában számos „kényes” problémát vet fel. Igaz például, hogy vannak szimulánsok és álmunkanélküliek, de nem valószínű, hogy a visszaélések és a pazarlás kiküszöbölése önmagában lehetővé tenné a bruttó nemzeti termék társadalombiztosítás finanszírozására fordítandó hányadának szinten tartását. A Közösség országainak többségében már sikerült csökkenteni a társadalombiztosítási rendszer pénzügyi terheit egyes juttatások (például a munkanélküli-járadék, a táppénz) szintjének, illetve időtartamának csökkentésével. Ezen intézkedések azonban rendkívül népszerűtlenek. A Közösség országainak lakossága ugyanis a társadalombiztosítást az egyik legnagyobb szociális vívmánynak és az életszínvonal fontos elemének tekinti. A juttatások csökkentése ezért politikai szempontból is kényes intézkedés. Figyelembe kell azt is venni, hogy a társadalombiztosítás nem csupán a juttatások közvetlen élvezőinek, hanem a társadalom egészének hasznot hoz. E kollektív előnyöket gyakran alábecsülik, mivel nem mérhetőek közvetlenül.

Nyilvánvaló ellentmondás van a 60 éven felüli gazdaságilag aktívak arányának csökkenése (elsősorban az 1970—1980-as években), illetve az átlagos élettartam évi három hónappal való örvendetes meghosszabbodása között. Ez egyre kedvezőtlenebbé teszi a járulékfizetők és a nyugdíjasok arányát, holott az utóbbiak többnyire már akkor feladják aktivitásukat, amikor még néhány évig képesek lennének munkát végezni. Ezt talán nem úgy lehet megoldani, hogy felemelik a nyugdíjkorhatárt, hanem úgy, hogy növelik a teljesnyugdíj-jogosultsághoz szükséges aktivitási időtartamot, fizetéskiegészítést adnak azoknak a dolgozóknak, akik bizonyos koron túl folytatják a munkát, illetve lehetővé tennék a fokozatos nyugdíjba vonulást az idősebb dolgozók munkaidejének csökkentésével. Helyénvaló-e az aktivitás időtartamának meghosszabbítását felvetni, amikor nagy a munkanélküliség, és a pályakezdők nehezen találnak munkát. Ezzel kapcsolatban tudomásul kell venni, hogy a fejlett országokban jelenleg tapasztalható munkanélküliség mindenekelőtt technológiai jellegű. Az elektronika fejlődése a termelékenység növekedését idézte elő, aminek következtében a termelés egyre kevesebb munkaerőt igényel. Ugyanakkor a műszaki fejlődés következtében jelentkező munkaerőigény-csökkenés lehetővé, sőt szükségessé teszi a munkaidő lényeges csökkentését, a foglalkoztatás bizonyos megosztását. Ami a járulékfizetési terheket illeti, ezek növelése is rendkívüli körülményt igényel. A skót *D. Hume* már 1747-ben arról írt, hogy a járulékok és adók tönkreteszik az ipart és a népet is kétségbeesésbe kergetik, ha túlzott mértékűek. A fejlett országokban a kötelező járulékfizetések (adók és társadalombiztosítási befizetések) eltérő nagysága mindenekelőtt a társadalombiztosítás szintjében jelentkező különbségeket tükrözi. A kötelező befizetéseknek a bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya 1990-ben az Egyesült Államokban és Japánban körülbelül 30, Svédországban viszont 57 százalék volt, az Európai Közösségekhez tartozó országok esetében pedig a 35 körüli minimumtól (Spanyolország, Portugália) az 50 százalék körüli maximumig (Dánia, Luxemburg) terjed. A társadalombiztosítási kifizetések bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya az 1989-es adatok szerint Görögországban, Spanyolországban és Portugáliában a legalacsonyabb (16-18%), míg Franciaország, Dánia és Hollandia esetében a legmagasabb (28-30%). Az Egyesült Államokban és Japánban a társadalombiztosítás szintje alacsonyabb, mint a közösségi országok többségében. Ami a járulékfizetések összetételét illeti, megállapítható, hogy ahol a társadalombiztosítási járulékok a leg-

magasabbak, ott a személyi jövedelemadó a legalacsonyabb (kivéve Görögországot). Ugyanakkor azokban az országokban, ahol a munkáltatói befizetések és a vállalati terhek nagyok, a közvetlen bérkifizetések viszonylag alacsonyok. A járulékfizetési kötelezettségek több országban, így Franciaországban is a gazdaság fontos mutatói közé tartoznak, és az államnak a gazdasági és társadalmi életbe történő beavatkozási jogáról folytatott viták középpontjában állnak. Gazdasági szempontból nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a járulékfizetések nem lépnek ki a gazdasági körforgásból és így nem csupán terhet jelentenek, hanem közhasznú kiadásokká alakulnak át. Ugyanakkor a járulékfizetési kötelezettségeket nem lehet statikusnak elképzelni, mivel ezek szintje nő, amikor a népesség életszínvonala javul. Így például Franciaországban a bruttó nemzeti termékhez viszonyított 43,8 százalékos hányad 1990-ben valószínűleg nem jelentett súlyosabb terhet, mint a 34,5 százalékos arány 1965-ben. A nemzetközi összehasonlítások azonban azt is kimutatják, hogy nem feltétlenül azokban az országokban a legkedvezőtlenebbek a gazdasági mutatók (növekedés, infláció, munkanélküliség), amelyekben a járulékfizetési arányok a legmagasabbak, és fordítva, a jobb gazdasági eredmények nem vonják maguk után az alacsonyabb járulékfizetési rátákat. A társadalombiztosítási kiadások nagyfokú növekedése egyike a legkényesebb problémáknak, amelyekkel szembe kell nézni.

Melyek lehetnek a társadalombiztosítási források növelését célzó fő intézkedések? A társadalombiztosítási kiadások növekedése jelentős mértékben hozzájárult az állami költségvetés hiányához az 1970—1980-as években. A jelenlegi helyzetben és a következő években az állam további eladósodását csak nagyfokú elővigyázatossággal lehet vállalni, annál is inkább, mivel a maastrichti szerződés a költségvetési hiány mérséklését írja elő ott, ahol az a bruttó nemzeti termék 60 százalékát meghaladja (Belgium, Görögország, Írország, Olaszország). Ugyanakkor a Közösség országai egyre nyitottabbak a nemzetközi kereskedelem irányába, és a vállalatok nemzetközi versenyképessége a gazdasági növekedés, valamint a foglalkoztatás meghatározó tényezője. Márpedig adó- és járulékfizetési terheik növekedése gyengíti versenyhelyzetüket. Marad tehát a háztartások terheinek növelése, amit az is indokol, hogy ők a társadalombiztosítás első számú hasznélvezői, de végső soron nekik kell elviselniük a vállalatok járulékfizetésének következményeit is. A háztartások adó- és járulékfizetésének növelésére vonatkozó intézkedéseket azonban megfelelő tájékoztató kampánynak kell megelőznie.

Az európai gazdasági integrációs törekvések a számos előny mellett társadalmi téren bizonyos kockázatokat is magukban hordoznak, amelyeket nehéz pontosan felbecsülni, de talán nem is adnak okot túlzott borúlátásra. E kockázatok elsősorban azokkal az eltérésekkel függnek össze, amelyek egyes országok között a munkaerő költségeiben és a társadalombiztosítási szintben mutatkoznak. A Közösség országainak lakossága azonban ragaszkodik a társadalombiztosítás kedvezményeihez, és minden olyan intézkedés, amely azokat érzékelhető mértékben csökkentené, igen népszerűtlen lenne. Felvetődik azonban, hogy a nemzetközi csere nem összeférhetetlen-e a bérek és a társadalombiztosítás magas színvonalával akkor, amikor e cserékre olyan országokkal kerül sor, amelyek sokkal kevésbé fejlettek, és ahol a munkaerő költségei nagyon alacsonyok. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet olyan normákat határozott meg, amelyek nélkül az országok kevesebb készletet éreznének a szociális kérdésekre vonatkozó törvények tökéletesítésére, vállalataik versenyképességét féltve. E normákat az évek során különféle megállapodásokban és ajánlásokban rögzítették, de ezek végső soron nem kötelezők az államok számára. Elképzelhető lenne, hogy például a nemzetközi kereskedelmet szabályozó GATT-megállapodásokba a munkakörülményekre, elsősorban a bérekre és a társadalombiztosításokra vonatkozó minimális követelményeket tartalmazó előírásokat iktassanak be. Ezek egyrészt bizonyos garanciákat jelenthetnének a legfejlettebb társadalmaknak, másrészt rögzítenék azt az elgondolást, mely szerint a nemzetközi kereskedelemnek az importáló országok fogyasztói és a termelő országok dolgozói életszínvonalának emelése egyaránt célja, és elősegítené, hogy a bérek és a társadalombiztosítási juttatások növekedve nivellálódjanak.

(Ism.: Rózsa Gábor)

LAFAY, G.:

A VILÁGGAZDASÁG IPARÁNAK HÁROM FORGATÓKÖNYVE 2000-RE

(Industrie mondiale: trois scénarios pour l'an 2000.) — *Économie et Statistique*. 1992. július-augusztus. 59—67. p.

Az ipar elsődleges szerepet játszik a világgazdaságon belül folyó versenyben. A szerző három változatban vizsgálja az ipari erőviszonyok alakulását az ezredfordulóig.

Az első forgatókönyv az elmúlt húsz esztendő fő irányzatainak folytatódását feltételezi. Eszerint a

magasabbak, ott a személyi jövedelemadó a legalacsonyabb (kivéve Görögországot). Ugyanakkor azokban az országokban, ahol a munkáltatói befizetések és a vállalati terhek nagyok, a közvetlen bérkifizetések viszonylag alacsonyak. A járulékfizetési kötelezettségek több országban, így Franciaországban is a gazdaság fontos mutatói közé tartoznak, és az államnak a gazdasági és társadalmi életbe történő beavatkozási jogáról folytatott viták középpontjában állnak. Gazdasági szempontból nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a járulékfizetések nem lépnek ki a gazdasági körforgásból és így nem csupán terhet jelentenek, hanem közhasznú kiadásokká alakulnak át. Ugyanakkor a járulékfizetési kötelezettségeket nem lehet statikusnak elképzelni, mivel ezek szintje nő, amikor a népesség életszínvonala javul. Így például Franciaországban a bruttó nemzeti termékhez viszonyított 43,8 százalékos hányad 1990-ben valószínűleg nem jelentett súlyosabb terhet, mint a 34,5 százalékos arány 1965-ben. A nemzetközi összehasonlítások azonban azt is kimutatják, hogy nem feltétlenül azokban az országokban a legkedvezőtlenebbek a gazdasági mutatók (növekedés, infláció, munkanélküliség), amelyekben a járulékfizetési arányok a legmagasabbak, és fordítva, a jobb gazdasági eredmények nem vonják maguk után az alacsonyabb járulékfizetési rátákat. A társadalombiztosítási kiadások nagyfokú növekedése egyike a legkényesebb problémáknak, amelyekkel szembe kell nézni.

Melyek lehetnek a társadalombiztosítási források növelését célzó fő intézkedések? A társadalombiztosítási kiadások növekedése jelentős mértékben hozzájárult az állami költségvetés hiányához az 1970—1980-as években. A jelenlegi helyzetben és a következő években az állam további eladósodását csak nagyfokú elővigyázatossággal lehet vállalni, annál is inkább, mivel a maastrichti szerződés a költségvetési hiány mérséklését írja elő ott, ahol az a bruttó nemzeti termék 60 százalékát meghaladja (Belgium, Görögország, Írország, Olaszország). Ugyanakkor a Közösség országai egyre nyitottabbak a nemzetközi kereskedelem irányába, és a vállalatok nemzetközi versenyképessége a gazdasági növekedés, valamint a foglalkoztatás meghatározó tényezője. Márpedig adó- és járulékfizetési terheik növekedése gyengíti versenyhelyzetüket. Marad tehát a háztartások terheinek növelése, amit az is indokol, hogy ők a társadalombiztosítás első számú hasznélvezői, de végső soron nekik kell elviselniük a vállalatok járulékfizetésének következményeit is. A háztartások adó- és járulékfizetésének növelésére vonatkozó intézkedéseket azonban megfelelő tájékoztató kampánynak kell megelőznie.

Az európai gazdasági integrációs törekvések a számos előny mellett társadalmi téren bizonyos kockázatokat is magukban hordoznak, amelyeket nehéz pontosan felbecsülni, de talán nem is adnak okot túlzott borúlátásra. E kockázatok elsősorban azokkal az eltérésekkel függnek össze, amelyek egyes országok között a munkaerő költségeiben és a társadalombiztosítási szintben mutatkoznak. A Közösség országainak lakossága azonban ragaszkodik a társadalombiztosítás kedvezményeihez, és minden olyan intézkedés, amely azokat érzékelhető mértékben csökkentené, igen népszerűtlen lenne. Felvetődik azonban, hogy a nemzetközi csere nem összeférhetetlen-e a bérek és a társadalombiztosítás magas színvonalával akkor, amikor e cserékre olyan országokkal kerül sor, amelyek sokkal kevésbé fejlettek, és ahol a munkaerő költségei nagyon alacsonyak. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet olyan normákat határozott meg, amelyek nélkül az országok kevesebb készletet éreznének a szociális kérdésekre vonatkozó törvények tökéletesítésére, vállalataik versenyképességét féltve. E normákat az évek során különféle megállapodásokban és ajánlásokban rögzítették, de ezek végső soron nem kötelezők az államok számára. Elképzelhető lenne, hogy például a nemzetközi kereskedelmet szabályozó GATT-megállapodásokba a munkakörülményekre, elsősorban a bérekre és a társadalombiztosításokra vonatkozó minimális követelményeket tartalmazó előírásokat iktassanak be. Ezek egyrészt bizonyos garanciákat jelenthetnének a legfejlettebb társadalmaknak, másrészt rögzítenék azt az elgondolást, mely szerint a nemzetközi kereskedelemnek az importáló országok fogyasztói és a termelő országok dolgozói életszínvonalának emelése egyaránt célja, és elősegítené, hogy a bérek és a társadalombiztosítási juttatások növekedve nivellálódjanak.

(Ism.: Rózsa Gábor)

LAFAY, G.:

A VILÁGGAZDASÁG IPARÁNAK HÁROM FORGATÓKÖNYVE 2000-RE

(Industrie mondiale: trois scénarios pour l'an 2000.) — *Économie et Statistique*. 1992. július-augusztus. 59—67. p.

Az ipar elsődleges szerepet játszik a világgazdaságon belül folyó versenyben. A szerző három változatban vizsgálja az ipari erőviszonyok alakulását az ezredfordulóig.

Az első forgatókönyv az elmúlt húsz esztendő fő irányzatainak folytatódását feltételezi. Eszerint a

bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) növekedése lassúbb ütemű lesz a legfejlettebb országokban, így Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, ahol jelentős munkanélküliséggel is kell számolni, Kelet-Európában pedig folytatódik a piacgazdaságra való áttérés. A feltételezés szerint a GDP 1990 és 1995 között világgazdasági szinten évi 2,4, a 2000-ig tartó következő ötéves időszakban évi 3 százalékkal nő. A világ ipari termelése — nem számítva a kitermelő ágazatokat és az élelmiszeripart — 1980-ban 1988. évi dollárértékben számolva 7700 milliárd dollárt tett ki, és eszerint a forgatókönyv szerint az ezredfordulóig valószínűleg megkétszereződik. Az export, amely 1980-ban a termelésnek mintegy 20 százaléka volt, 2000-ig annak mintegy 28 százalékat éri majd el.

Az általános irányzaton belül azonban lényeges változások mennek végbe az egyes világgazdasági régiók növekedési arányaiban. Észak-Amerika 1988. évi világgazdasági részesedése 23,4-ről 18 százalékra esik; Nyugat-Európáé 27,3-ről 24,6-re, Kelet-Európáé pedig 17,6-ről 15,2-re. Ugyanakkor tendenciaszerűen növekszik Latin-Amerika, Afrika és a Közel-Kelet világgazdasági részesedése: 1,4-ről 2,4 százalékra. A legkiemelkedőbb azonban a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok (Japán és az ún. „kis tigrisek”) arányának növekedése: az 1988. évi 22-ről 27,9 százalékra. Ágazatonként tekintve az elektronikai ipar és a vegyipar halad a fejlődés élén, a tartós irányzat itt jobban mutatkozik, mint más ágazatoknál, amelyeknél erősebb a kereslet hullámozása. A fejlett kelet-ázsiai ipari országokban az elektronika, a villamosenergia-ipar és a gépkocsigyártás halad az élen. A hagyományos ipari ágazatokban mind Észak-Amerika, mind Nyugat-Európa elmarad a magas bérek és élőköltségek folytán, míg a kevésbé fejlett régiók viszonylagos alacsony munkaköltségeik révén szert tehetnek némi előnyre.

A második forgatókönyv feltételezi a protekcionizmus erősödését. Ez a liberalizmus ellenhatásként következne be. Anélkül, hogy hirtelen és brutális változásokra kellene számítani ezen a területen, könnyen lehetséges, hogy lassan „állóháború” bontakozik ki. Az Egyesült Államok protekcionista külkereskedelmi politikára kényszerülhet például Japánnal szemben az elektronika és a gépkocsigyártás, a fejlődő országokkal folytatott kereskedelemben pedig a textilipar terén. A protekcionizmus az erőforrások kevésbé hatékony elosztását, közvetve a növekedés lassulását eredményezné. E szerint a forgatókönyv szerint 2000-ig az ipari termékek exportja folyó dollárértékben 14 százalékkal csökkenne.

A harmadik forgatókönyv a világgazdaság nagyobb fokú integrációjának hipotézisének alapul. Mind a hagyományos irányzatok folytatódása, mind a protekcionizmus mellett fennáll ugyanis az a veszély, hogy egyes világgazdasági régiók teljeséggel távol maradnak az árucseré-áramlások főirányaitól; a nagyobb integráció, ez utóbbiaknak a bekapcsolódása tehát kézenfekvő. Ezekbe a periférián elhelyezkedő országokba több idegen tőke áramlana be, ugyanakkor a fejlett országok piaci megnyílnának a távolabb fekvő országok egyes termékei előtt. Ilyen módon a fejlődő országok a fejlett országok GDP-jének mintegy 1 százalékát érhetnék el az ezredfordulóig. Nagyon szerény eredmény, de egy Marshall-típusú segélytől eltérően, ez közvetlen beruházásokban realizálódna. A forgatókönyv teljesülését politikai megfontolások befolyásolják, egyrészt a fejlett országok politikai akaratától, másrészt a fejlődő országok jogi és társadalmi stabilitásától függ. A világgazdasági növekedés kedvező esetben az évi 3,8 százalékot is elérhetné, amikor is az export a termelés 30 százalékát tenné ki.

Mindhárom esetben a MIMOSA nevű ökonometriai modellel végeztek szimulációkat a vizsgálat-hoz, illetve elemzéshez. Ez a modell 500 összefüggést, ezen belül mintegy 150 ökonometriai egyenletet tartalmaz; ágazati bontásban pedig ipari termékek, mezőgazdasági és agráripari termékek, nyersanyagok, energiahordozók, szolgáltatások, valamint a termelési tényezők hozama szerint történő megkülönböztetést alkalmaz.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

PUWEIN, W.:

A DUNA—MAJNA-CSATORNA HATÁSA AUSZTRIA ÁRUFORGALMÁRA

(Der Main—Donau-Kanal und seine Bedeutung für Österreichs Güterverkehr.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 11. sz. 596—603. p.

Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet tanulmánya bemutatja, hogy a Duna—Majna-csatorna milyen új lehetőségeket nyit a közép-európai országok vízi áruszállításának fejlesztésére. Az elkészült 171 kilométer hosszúságú Duna—Majna-csatorna kapcsolatot teremt az Északi- és a Fekete-tenger között. Az összesen 3500 kilométer hosszúságú új vízi úton mind a fejlett iparú Rajna- és Majna-vidék, mind a nagy tengeri kikötők (Rotterdam, Amszterdam, Antwerpen) elérhetők hajókkal. Ausztria és a Duna-völgy többi országa ennek révén fejlesztheti vízi szállítását.

bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) növekedése lassúbb ütemű lesz a legfejlettebb országokban, így Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, ahol jelentős munkanélküliséggel is kell számolni, Kelet-Európában pedig folytatódik a piacgazdaságra való áttérés. A feltételezés szerint a GDP 1990 és 1995 között világgazdasági szinten évi 2,4, a 2000-ig tartó következő ötéves időszakban évi 3 százalékkal nő. A világ ipari termelése — nem számítva a kitermelő ágazatokat és az élelmiszeripart — 1980-ban 1988. évi dollárértékben számolva 7700 milliárd dollárt tett ki, és eszerint a forgatókönyv szerint az ezredfordulóig valószínűleg megkétszereződik. Az export, amely 1980-ban a termelésnek mintegy 20 százaléka volt, 2000-ig annak mintegy 28 százalékat éri majd el.

Az általános irányzaton belül azonban lényeges változások mennek végbe az egyes világgazdasági régiók növekedési arányaiban. Észak-Amerika 1988. évi világgazdasági részesedése 23,4-ről 18 százalékra esik; Nyugat-Európáé 27,3-ről 24,6-re, Kelet-Európáé pedig 17,6-ről 15,2-re. Ugyanakkor tendenciaszerűen növekszik Latin-Amerika, Afrika és a Közel-Kelet világgazdasági részesedése: 1,4-ről 2,4 százalékra. A legkiemelkedőbb azonban a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok (Japán és az ún. „kis tigrisek”) arányának növekedése: az 1988. évi 22-ről 27,9 százalékra. Ágazatonként tekintve az elektronikai ipar és a vegyipar halad a fejlődés élén, a tartós irányzat itt jobban mutatkozik, mint más ágazatoknál, amelyeknél erősebb a kereslet hullámozása. A fejlett kelet-ázsiai ipari országokban az elektronika, a villamosenergia-ipar és a gépkocsigyártás halad az élen. A hagyományos ipari ágazatokban mind Észak-Amerika, mind Nyugat-Európa elmarad a magas bérek és élőköltségek folytán, míg a kevésbé fejlett régiók viszonylagos alacsony munkaköltségeik révén szert tehetnek némi előnyre.

A második forgatókönyv feltételezi a protekcionizmus erősödését. Ez a liberalizmus ellenhatásként következne be. Anélkül, hogy hirtelen és brutális változásokra kellene számítani ezen a területen, könnyen lehetséges, hogy lassan „állóháború” bontakozik ki. Az Egyesült Államok protekcionista külkereskedelmi politikára kényszerülhet például Japánnal szemben az elektronika és a gépkocsigyártás, a fejlődő országokkal folytatott kereskedelemben pedig a textilipar terén. A protekcionizmus az erőforrások kevésbé hatékony elosztását, közvetve a növekedés lassulását eredményezné. E szerint a forgatókönyv szerint 2000-ig az ipari termékek exportja folyó dollárértékben 14 százalékkal csökkenne.

A harmadik forgatókönyv a világgazdaság nagyobb fokú integrációjának hipotézisének alapul. Mind a hagyományos irányzatok folytatódása, mind a protekcionizmus mellett fennáll ugyanis az a veszély, hogy egyes világgazdasági régiók teljeséggel távol maradnak az árucseré-áramlások főirányaitól; a nagyobb integráció, ez utóbbiaknak a bekapcsolódása tehát kézenfekvő. Ezekbe a periférián elhelyezkedő országokba több idegen tőke áramlana be, ugyanakkor a fejlett országok piaci megnyílnának a távolabb fekvő országok egyes termékei előtt. Ilyen módon a fejlődő országok a fejlett országok GDP-jének mintegy 1 százalékát érhetnék el az ezredfordulóig. Nagyon szerény eredmény, de egy Marshall-típusú segélytől eltérően, ez közvetlen beruházásokban realizálódna. A forgatókönyv teljesülését politikai megfontolások befolyásolják, egyrészt a fejlett országok politikai akaratától, másrészt a fejlődő országok jogi és társadalmi stabilitásától függ. A világgazdasági növekedés kedvező esetben az évi 3,8 százalékot is elérhetné, amikor is az export a termelés 30 százalékát tenné ki.

Mindhárom esetben a MIMOSA nevű ökonometriai modellel végeztek szimulációkat a vizsgálat-hoz, illetve elemzéshez. Ez a modell 500 összefüggést, ezen belül mintegy 150 ökonometriai egyenletet tartalmaz; ágazati bontásban pedig ipari termékek, mezőgazdasági és agráripari termékek, nyersanyagok, energiahordozók, szolgáltatások, valamint a termelési tényezők hozama szerint történő megkülönböztetést alkalmaz.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

PUWEIN, W.:

A DUNA—MAJNA-CSATORNA HATÁSA AUSZTRIA ÁRUFORGALMÁRA

(Der Main—Donau-Kanal und seine Bedeutung für Österreichs Güterverkehr.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 11. sz. 596—603. p.

Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet tanulmánya bemutatja, hogy a Duna—Majna-csatorna milyen új lehetőségeket nyit a közép-európai országok vízi áruszállításának fejlesztésére. Az elkészült 171 kilométer hosszúságú Duna—Majna-csatorna kapcsolatot teremt az Északi- és a Fekete-tenger között. Az összesen 3500 kilométer hosszúságú új vízi úton mind a fejlett iparú Rajna- és Majna-vidék, mind a nagy tengeri kikötők (Rotterdam, Amszterdam, Antwerpen) elérhetők hajókkal. Ausztria és a Duna-völgy többi országa ennek révén fejlesztheti vízi szállítását.

A tanulmány külkereskedelmi statisztikai adatok alapján összehasonlítja Ausztria behozatalának és kivitelének szerkezetét a hajón, a közúton, a vasúton és a csővezetéken szállított áruk aránya és dinamikája szerint az 1970—1991-es időszakra. Az osztrák behozatalnak 1970-ben egyötödét, kivitelének 9 százalékát, a tranzitárúk nem egészen 3 százalékát szállították vízi úton. Az 1991-es külkereskedelmi forgalomban a megfelelő arányok lényegesen kisebbek: 7,8, 4,1 és 1,7 százalék.

A szerző kiemeli a vízi szállítás tervezett bővítésének feltételeit. A Duna—Majna-csatorna átbocsátóképességét jellemzi, hogy a 16 zsilip mindegyike megfelel a szabványos uszályméreteknek, és a csatornán a motoros teherhajók 2400 tonna rakással is közlekedhetnek. A csatornafelügyelet becslése szerint a most átadott Duna—Majna-csatorna elméleti átbocsátóképessége évi 50 megatonna. A gyakorlatban ennek csak egy része lesz kihasználható az időjárási korlátok (a befagyó és zajló folyók), az áthaladó hajók részleges megrakása és az elkerülhetetlen zavarok miatt. Napi 24 órás üzemeltetés mellett az elméleti kapacitás 40 százalékos kihasználása a várható felső határ, azaz évi 20 megatonna. Összehasonlításként a Dunán, a német-osztrák határon 1991-ben 1,9 megatonna árut szállítottak át. Több évtizedes statisztikai idősorok alapján rendelkezésre állnak az osztrák belvízi teherhajó-forgalom havi adatai, szállítási irányonként és mederszakaszonként is.

A többhetes hajóutak, a viszonylag kis átlagsebességek meghatározták a rakományok szokásos összetételét és nagyobb megrendelőit is. A szokásos hajórakomány az érc, a szén, a kőolajtermék, a kohászati termék, a gabona, a műtrágya és a hasonló ömlesztett anyagok.

A tengeri kikötővel is rendelkező dunai országok (Bulgária, Románia, Moldávia és Ukrajna) egyszerűbben szállíthatják rakományaikat tengeri hajóval a Dardanellák és Gibraltár szorosain át. Szulina és Rotterdam között mindössze 10 napig tart a tengeri hajóút és ez lényegesen olcsóbb, biztonságosabb, mint a folyami hajózás. A Rajna-vidék és a Duna-völgy kisebb országai közül a vízi szállításban elsősorban Ausztria, Szlovákia, Magyarország és korlátozott mértékben Horvátország, valamint Szerbia fuvaroztatói érdekeltek. A közép-európai, tengerparttal nem rendelkező dunai országok tengerentúli szállításaik egy részét várhatóan az új folyami úton juttatják el az északi-tengeri kikötőkbe.

A szerző kiemeli, hogy a közlekedési szerkezet jelentős módosulása az érintett országok beszerzési és értékesítési struktúráját is átalakítja Ausztriában.

1991-ben a dunai teherszállítás a passauai határállomáson a behozatalban 460 ezer tonna, a kivitelben 187 ezer tonna volt. A megfigyelt vízi úti külkereskedelemhez hozzászámítható a bajor és az osztrák települések közötti kishatárforgalom is, bár ez az árucere viszonylag kis mennyiségű. Várhatóan értékesebbé válnak a vízi út közelében levő telephelyek, és az itt létesülő új üzemek is hozzájárulnak a folyami szállítási kereslet bővítéséhez.

A tanulmány vizsgálja az egységértékeket (az egy tonna súlyra számított vámértéket), és ez alapján a Duna—Majna-csatorna potenciális forgalmában figyelembe vehető árukat. A legkisebb egységértékű tömegárúkat érdemes vízi úton szállítani. Kivétel ebben a körben a nyersolaj, az új vízi szállítási lehetőség ugyanis alig befolyásolhatja a kialakított csővezetékes szállítást.

Előrejelzés készült a fejlett iparú országok 2010-ig kialakuló export- és importszerkezetére, valamint az ezzel összefüggő szállítási igényekre. A fogyasztási cikkek, a beruházási javak, a takarmányok, valamint az élelmiszerek forgalma nő a leggyorsabban, egyidejűleg csökken a kőolaj, a szén, a feldolgozatlan mezőgazdasági termékek szállítási igénye. A folyami vízi úton szállított áruk nagyobb része éppen a csökkenő tendenciával jellemzett termékek körébe tartozik.

1991-ben a német-magyar tranzitforgalom 40 százalékát már az osztrák Duna-szakaszon bonyolították.

Az új Duna—Majna-csatorna az eddigieknél is élénkebb kapcsolatot teremt Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Szerbia, valamint a Rajna menti iparvidékek között. A szerző elemzi Magyarország és az Európai Közösséghez (EK) tartozó országok 1990. évi külkereskedelmét. A magyar importban az EK elsősorban fával, gázzal, beruházási javakkal, műanyaggal, vegyi termékekkel, építőanyagokkal, papírtermékekkel és gabonával részesedik, a magyar export a nyugat-európai országokba nagyobb részben vaskohászati termékeket, fát, ásványi tüzelőanyagot, műtrágyát, szerves vegyipari termékeket, takarmányt, fémárúkat, műanyagot és ásványi anyagokat tartalmaz. A Duna—Majna-csatorna ebből a teljes külkereskedelmi forgalomból a magyar behozatalban évi 127 ezer tonna, a magyar kivitelben mintegy 700 ezer tonna mennyiséget vehet át. Hasonló előrejelzések készültek a többi említett dunai ország nemzetközi forgalma alapján is. Ausztria keleti partnereinek együttes szállítási kereslete évente 3,2 megatonnára becsülhető a Duna—Majna-csatornával meghosszabbított vízi úton. Ennek közel egyharmadát alkotják a magyar külkereskedelmi szállítások. Tovább növe-

lik a vízi szállítás iránti keresletet az EK és a kelet-európai térség közötti új minőségű, a korábbiaknál sokkal nyitottabb kapcsolatok.

Becslések szerint az új vízi úton folytatott szállítás évi 13 megatonnáig növelhető. Szállítótartályos küldeményként várhatóan a nagyobb egységértékű áruk is gazdaságosan szállíthatók hajókon. Ausztriában a határt átlépő dunai áruforgalom az utóbbi 2 évben átlagosan évi 0,9 százalékkal nőtt (a tranzitforgalommal együtt), ugyanakkor a közúti teherforgalom növekedése átlagosan évi 7,6, a vasúti teherszállításé évi 2,7 százalék volt. A folyami teherszállítás részesedése az 1970. évi több mint 9-ről 1991-ben 4,1 százalékra esett vissza Ausztriában, és hasonló aránycsökkenés mutatkozott a Német Szövetségi Köztársaságban is. A csökkenés oka az a strukturális változás, amelynek során a szállított alapanyagok mennyiségének stagnálása mellett gyorsan nőtt a késztermékek külkereskedelme.

A hajóutak nem fedik le az országok területét, mint például a közutak, ezért az elkerülhetetlen átrakódásokkal is számolni kell. Ezeket a hátrányokat ellensúlyozhatja, hogy a vízi szállítás viszonylag olcsó. A szerző az egy tonnakilométerre jutó oszt-rák fuvardíjából egységnyiére választja a teherhajózást; ehhez viszonyítva a vasúti tarifa ötszörös, a közúti távolsági fuvarozásé pedig nyolcszoros. Torzítja az egymással versengő fuvarszközök fajlagos bevételeinek összehasonlítását, hogy az osztrák folyami hajózás és az államvasutak az áruszállítási tarifa által nem fedezett költségeikhez dotációt kapnak.

A szerző utal arra a különleges helyzetre, hogy a közúti fuvarozók üzemgazdasági számításaikban csak a „belső” költségtényezők megtérítésére szorítkoznak. A jövőben olyan gépjárműtarifák várhatók, amelyek a külső költségeket is figyelembe veszik, többek között a közúti forgalom által igényelt közúthálózat, a közúti balesetekkel, valamint a növekvő környezetkárosítással kapcsolatos társadalmi ráfordításokat is. A nemzetközi fuvarpiac kilátásait az Európai Közösség tarifapolitikája erőteljesen befolyásolja. Olyan fuvardíjak alkalmazását szorgalmazzák, amelyek a valóságos költségeket érvényesítik, és csak meghatározott árucsoportok részesülhetnek állami támogatásban. Csak kivételesen engedélyeznék az általános szabályoktól eltérő „különleges” fuvartarifákat.

A tanulmány összehasonlítja az egy tonnakilométerre jutó energiafelhasználást is: az egységnyiére választott folyami teherfuvarozáshoz viszonyítva a vasút az elsődleges energiahordozókból 1,5-szeres, a közúti teherfuvarozás 4,6-szeres fogyasztású. A közúti fuvarozás viszonylag nagy termelékenységét várhatóan csökkenteni fogják a forgalmi torlódások miatti várakozások, a korlátozott tengelynyomások és a megengedett legnagyobb sebességek. Menetrendszerű hajójáratokkal arra is lehetőség van, hogy a fuvarszközök elfogadhatóan gyorsan rendelkezésre álljanak a megbízó utasításai szerint. A Duna—Majna-csatorna várhatóan pontosabbá teszi a vízi szállításokat.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Böselt, M.: Cikloidok elaszticitása.

Grünwald, W.: Előrejelzési módszerek magánháztartásokra.

Krämer, W.—*Runde, R.*: Szezonális a német tőzsdén.

Strecker, H.—*Wiegert, R.*: Rétegzett mintavétel és a válaszok változatosságának mérése.

Tödter, K. H.: „Technikai” változók használata egyidejű modellek becsléséhez.

Wagner, J.: A keresleti függvények robusztus becslése.

DEMO GRAFIE

revue pro et cum populationis et socij

A CSEH ÉS SZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Ales, M.: Öngyilkosságok Csehszlovákiában 1960 és 1990 között.

Urban, J.—*Horná, J.*: A népesség egészségi állapota a Cseh Köztársaságban az 1989. évi felvétel alapján.

Bricháček, V.—*Matejcek, Z.*—*Dunovsky, J.*—*Karabělová, H.*: Prágai vizsgálat a házasságon kívül született gyermekekről. Az anyák családi állásának alakulása.

Wowková, W.—*Fialová, L.*: A házasság nők termékenységére Jablonec nad Nisou-ban.

Kucera, M.: Népesedéspolitika konklúziók nélkül.

lik a vízi szállítás iránti keresletet az EK és a kelet-európai térség közötti új minőségű, a korábbiaknál sokkal nyitottabb kapcsolatok.

Becslések szerint az új vízi úton folytatott szállítás évi 13 megatonnáig növelhető. Szállítótartályos küldeményként várhatóan a nagyobb egységértékű áruk is gazdaságosan szállíthatók hajókon. Ausztriában a határt átlépő dunai áruforgalom az utóbbi 2 évben átlagosan évi 0,9 százalékkal nőtt (a tranzitforgalommal együtt), ugyanakkor a közúti teherforgalom növekedése átlagosan évi 7,6, a vasúti teherszállításé évi 2,7 százalék volt. A folyami teherszállítás részesedése az 1970. évi több mint 9-ről 1991-ben 4,1 százalékra esett vissza Ausztriában, és hasonló aránycsökkenés mutatkozott a Német Szövetségi Köztársaságban is. A csökkenés oka az a strukturális változás, amelynek során a szállított alapanyagok mennyiségének stagnálása mellett gyorsan nőtt a késztermékek külkereskedelme.

A hajóutak nem fedik le az országok területét, mint például a közutak, ezért az elkerülhetetlen átrakódásokkal is számolni kell. Ezeket a hátrányokat ellensúlyozhatja, hogy a vízi szállítás viszonylag olcsó. A szerző az egy tonnakilométerre jutó oszt-rák fuvardíjából egységnyiére választja a teherhajózást; ehhez viszonyítva a vasúti tarifa ötszörös, a közúti távolsági fuvarozásé pedig nyolcszoros. Torzítja az egymással versengő fuvarszközök fajlagos bevételeinek összehasonlítását, hogy az osztrák folyami hajózás és az államvasutak az áruszállítási tarifa által nem fedezett költségeikhez dotációt kapnak.

A szerző utal arra a különleges helyzetre, hogy a közúti fuvarozók üzemgazdasági számításaikban csak a „belső” költségtényezők megtérítésére szorítkoznak. A jövőben olyan gépjárműtarifák várhatók, amelyek a külső költségeket is figyelembe veszik, többek között a közúti forgalom által igényelt közúthálózattal, a közúti balesetekkel, valamint a növekvő környezetkárosítással kapcsolatos társadalmi ráfordításokat is. A nemzetközi fuvarpiac kilátásait az Európai Közösség tarifapolitikája erőteljesen befolyásolja. Olyan fuvardíjak alkalmazását szorgalmazzák, amelyek a valóságos költségeket érvényesítik, és csak meghatározott árucsoportok részesülhetnek állami támogatásban. Csak kivételesen engedélyeznék az általános szabályoktól eltérő „különleges” fuvartarifákat.

A tanulmány összehasonlítja az egy tonnakilométerre jutó energiafelhasználást is: az egységnyiére választott folyami teherfuvarozáshoz viszonyítva a vasút az elsődleges energiahordozókból 1,5-szeres, a közúti teherfuvarozás 4,6-szeres fogyasztású. A közúti fuvarozás viszonylag nagy termelékenységét várhatóan csökkenteni fogják a forgalmi torlódások miatti várakozások, a korlátozott tengelynyomások és a megengedett legnagyobb sebességek. Menetrendszerű hajójáratokkal arra is lehetőség van, hogy a fuvarszközök elfogadhatóan gyorsan rendelkezésre álljanak a megbízó utasításai szerint. A Duna—Majna-csatorna várhatóan pontosabbá teszi a vízi szállításokat.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Böselt, M.: Cikloidok elaszticitása.

Grünwald, W.: Előrejelzési módszerek magánháztartásokra.

Krämer, W.—*Runde, R.*: Szezonális a német tőzsdén.

Strecker, H.—*Wiegert, R.*: Rétegzett mintavétel és a válaszok változatosságának mérése.

Tödter, K. H.: „Technikai” változók használata egyidejű modellek becsléséhez.

Wagner, J.: A keresleti függvények robusztus becslése.

DEMO GRAFIE

revue pro et cum populationis et socij

A CSEH ÉS SZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Ales, M.: Öngyilkosságok Csehszlovákiában 1960 és 1990 között.

Urban, J.—*Horná, J.*: A népesség egészségi állapota a Cseh Köztársaságban az 1989. évi felvétel alapján.

Bricháček, V.—*Matejcek, Z.*—*Dunovsky, J.*—*Karabělová, H.*: Prágai vizsgálat a házasságon kívül született gyermekekről. Az anyák családi állásának alakulása.

Wowková, W.—*Fialová, L.*: A házasság nők termékenysége Jablonec nad Nisou-ban.

Kucera, M.: Népesedéspolitika konklúziók nélkül.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI
INTÉZET FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

- Moriguti, S.*: A statisztikusok szerepe.
Wellner, J. A.: Empirikus folyamatok működésben.
Breiman, L.—Peters, S.: Automatikus kiigazítások összehasonlítása.
Breiman, L.—Spector, P.: Részmodell-kiválasztás és -értékelés a regresszió-számításnál: az X -véletlen eset.
Singh, A. C.—Roberts, G. R.: Keresztosztályozású idősorok állapotér-modellezése.
Davison, A. C.—Tsai, C. L.: Regressziómodell-diagnosztikák.
Hjort, N. L.: Paraméteres túlélésiadat-modellek következtései.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 419. SZÁM

- Good, I. J.*: A bayesi/nem bayesi kompromisszum.
Geisser, S.: Néhány statisztikai kérdés a törvényszéki orvostanban.
Lange, N.—Carlin, B. P.—Gelfand, A. E.: Hierarchikus Bayes-modellek a HIV-fertőzés terjedésére.
Di Gruttola, V.—Tu, X. M.—Pagano, M.: Gyermekek AIDS-megbetegedései New Yorkban.
Anderson, J. és mások: Aszociációs mértékek az időfüggvényében kétváltozós túlélési eloszlásokra.
Catalano, P. J.—Ryan, L. M.: Kétváltozós rejtett változós modellek klaszterezett diszkrét és folytonos outputokra.
Lee, R. D.—Carter, L. R.: Az Egyesült Államok halandósági modellezése és előrejelzése.
Spall, J. C.—Maryak, J. L.: Bayesi becslés a röpitési távolság kvantilizációra.
McCaffrey, D. F. és mások: Egy kaotikus rendszer. Ljapunov-kitevőjének becslése.
Gleser, L. J.: A mérési megbízhatóság becslése többváltozós regresszió esetén.
Veerakkody, G. J.—Johnson, D. E.: Paraméterbecslés regressziós modellekben.
Nowak, E.: Azonosíthatóság többváltozós dinamikus lineáris modellekben.
Harville, D. A.—Jeske, D. R.: A becslés átlagos négyzetes hibája vagy előrejelzés általános lineáris modell segítségével.
Zhang, P.: A modellkiválasztási ismérvek eloszlási tulajdonságai.
Breiman, L.: A kis bootstrap és egyéb módszerek a regresszió dimenziójának megválasztásához.

- Sitter, R. R.*: Ismételt mintavétel bonyolult felvételi adatokhoz.
Gill, L.—Lewbell, A.: Becsült mátrixok rangjának és definitásának tesztelése.
Rochon, J.: ARMA kovariancia-struktúrák.
Lindsay, B. G.—Roeder, K.: Reziduális diagnosztikák kevert modellekre.
Ganio, L. M.—Schafer, D. W.: Diagnosztikák túlszóródásra.
Lesaffre, E.—Kaufmann, H.: A maximum likelihood-becslés többváltozós probit-modell esetén.
Soofi, E. S.: Diagnosztikával rendelkező logit-modell általánosítható megfogalmazása.
Conaway, K. R.: Ismételt kategorikus mérések elemzése.
Laska, E. M.—Tang, D. I.—Meisner, M. J.: Azonosított kezelésekre vonatkozó hipotézisek tesztelése többszörös végpontok esetén.
Harder, M. H.: Skálák minimum távolság becslési módszerei.
Klein, R.—Press, S. J.: Térbeli adatok adaptív bayesi osztályozása.
Johnson, V. E.: Marginális, utólagos sűrűségbecslés hierarchikus modellekben, feltételes sűrűségek esetén.
Ritter, C.—Tanner, M. A.: A Gibbs-féle mintavételi eljárás.
Doss, H.—Gill, R. D.: A gyenge konvergencia kvantilis eljárása.
Sanchez, S. M.—Higle, J. L.: Ritkán előforduló események megfigyelése: részhalmaz-kiválasztás.
Brunner, E.—Dette, H.: Rangoreljárások kéttényezős kevert modellekre.
Assaf, D.—Pollak, M.—Ritov, Y.: Az ellenőrzési rendszerek figyelmeztető és akcióvonalai.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

- Vallin, J.*: A felnőttkori halálozások okai az alacsony halandóságú országokban.
Chahnazarian, A.: A termékenység fellendülése Haitiban.
Rychtarikova, J.—Dzúrová, D.: A halandóság területi eltérései Csehszlovákiában.
Cribier, F.—Kych, A.: A párizsi nyugdíjazással összefüggő vándorlása.
Darlu, P.—Ruffié, J.: A francia megyék bevándorlásának vizsgálata az apai nevek alapján.
Fresel-Lozey, M.: A párkapcsolatok új formái vizsgálatának módszertani problémái.
Carbonneier, J.: Jogi feltevések a házasságkötések kérdéseivel foglalkozó konferencián.
Legrand, J.: Az 1989. és 1990., valamint az 1981. és 1982. évi termékenység összehasonlítása Franciaországban.
Houdaille, J.: Dunkerque tengerészei a XVII—XVIII. században.
Sandu, D.: A román falu kultúrdemográfiájának elemei.

1992. ÉVI 4. SZÁM

Sardon, J.-P.: A nők első házasságkötése Európában.
Menahem, G.: Felnőttkori betegségek és gyermekkori családi problémák.

Khlat, M.: Epidemiológiai módszerek alkalmazása a differenciális halandósági vizsgálatokban.

Pauti, A.: Családpolitika Svédországban.

Hantrais, L.: A termékenység Franciaországban és az Egyesült Királyságban: a családpolitika várható hatásai.

Guibert-Lantoine, C.—Monnier, A.: Demográfiai konjunktúra: Európa és a tengerentúli fejlett országok.

Noumbissi, A.: A módosított Whipple-mutató alkalmazása Kamerun, Svédország és Belgium adataira.

Surault, P.: Házasságkötés, válás, öngyilkosság.

Dumont, G.-F.: Az alacsony jövedelmű vagy jövedelem nélküli egyszülős családok tagjainak családi állapota Franciaországban.

STATISTICAL JOURNAL

AZ EGYESÜLT NEMZETEK
EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Nelson, C. T.—Coder, J. F.: A segélyek és az adók jövedelemre és szegénységre gyakorolt hatásának mérése.

Grzesiak, M.: A környezeti zavarok és veszélyek területi elhatárolása a környezetstatisztikában.

Wicklin, B.: Sport, testmozgás, egészség Svédországban.

Beer, J. de.: Népeségi előrejelzések bizonytalansági variánsai.

Pricking, T.: A CD-ROM mint új médium a hivatalos észak-rajna westfáliai statisztikák közzétételében.

Outrata, E.—Deecker, G.—Molnar, R.: Térképészet és számítástechnika (geomatika) statisztikai környezetben.

A CSEH ÉS SZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 10. SZÁM

Jezdik, V.: Területi statisztikák a Cseh Köztársaságban.

Krovák, J.—Kociánová, S.: Árindexek alkalmazása az infláció méréséhez.

Garaj, I.: Átvállalási terv egyoldalú tűréshatárok mérésével.

Sulc, J.: Környezetvédelmi beruházások.

1992. ÉVI 11. SZÁM

Brckova, V.: A munkanélküliség elemzése.

Chelsky, L.—Likes, J.: A teljes háromszintű statisztikai vizsgálatok megvalósításának 45. évfordulójára.

Klvana, K.: 30 000 műtárgyat elloptak Csehszlovákiában?

Kontsekova, O.: A szellemi dolgozók struktúrája Csehszlovákiában, 1973—1989.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 10. SZÁM

Lützel, H. et al.: A hazai termék kiszámítása az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Krassnig, P.: Beruházások a bányászatban és a feldolgozóiparban, 1980—1990.

Fischer, R.: A légiforgalom 1991-ben.

Reim, U.: A szolgáltatási ágazat.

Angele, J.: Lakásszerzési célú takarékbetétek 1991-ben.

Schütz, H.: A közösségi háztartások adósságai 1991-ben.

Breidenstein, W.: Közalkalmazottak 1991. június 30-án.

Minding, B. von.: Árak 1992 szeptemberében.

1992. ÉVI 11. SZÁM

Paul, C.: A külföldiek házasságkötései, válásai, születései és halálozásai.

Kalatz, J.: Szántóföldi termékek és zöldségfélék termelése és begyűjtése 1992-ben.

Petrauschke, B.: A hasznosított mezőgazdasági földterületek forgalmi értéke 1991-ben.

Krassnig, P.: Az anyag és az áru beérkezésének megfigyelése a bányászatban és a feldolgozóiparban 1990-ben.

Engelhardt, B.: Külkereskedelem 1992. II. negyedévében.

Kyi, G.: Sajtóstatisztika 1990-ben.

Seewald, H.: Súlyos testi fogyatékosok 1991-ben.

Beck, M.: A szociális támogatásra fordított költségek 1991-ben.

Fiebiger, H.: Válogatott magánháztartások bevételei és kiadásai a Német Szövetségi Köztársaság korábbi területén, valamint az új tartományokban és Kelet-Berlinben 1991-ben.

Ogrodowicz, G.: Az árak 1992 októberében.

1992. ÉVI 12. SZÁM

Macht, A.: A foglalkozások osztályozása 1992-ben.

Linkert, K.: A nagykereskedelmi forgalom alakulása Németországban.

Rostek, K.-H.: Belföldi hajózási vállalatok 1991-ben.

Böhm, K.: A kórházi költségek 1990-ben.

Deininger, D.: Neveltetési segélyek a szülőházon kívül az 1991. év kezdetén.

Dresch, A.: Bruttó évi jövedelem az iparban, a kereskedelemben, a hitelintézeteknél és a biztosításügyben 1991-ben a volt Német Szövetségi Köztársaság területén.

Weinreich, G.: Árak 1992 novemberében.